

JŪRATĖ KAVALIAUSKIENĖ

**SOCIALINĖS PAGALBOS ORGANIZAVIMAS
SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMAI**

Mokymosi priemonė

Panevėžys, 2014

Sudarė Jūratė Kavaliauskienė, Panevėžio kolegijos dėstytoja

Recenzavo:

Valdemaras Misevičius, socialinių mokslų magistras, Panevėžio socialinių paslaugų centro direktorius,

Patrikas Skrudupis, filosofijos magistras, VŠĮ Šv. Juozapo globos namų direktorius.

Rekomenduota spaudai Panevėžio kolegijos Socialinių mokslų katedros posėdyje

Metodinė priemonė skirta koleginių studijų studentams. Pirmoje dalyje nagrinėjama šeima kaip sistema, šeima kaip socialinio darbo klientas. Toliau pristatomi darbo su socialinės rizikos šeima tikslai ir būdai bei procesas. Paskutinė dalis skirta socialinio darbo su šeima praktikai. Leidiniu gali naudotis socialiniai darbuotojai praktikai bei visi besidomintys pagalbos organizavimu socialinės rizikos šeimai.

ISBN 978-9955-722-90-8

© J.Kavaliauskienė, 2014

© Panevėžio kolegija, 2014

TURINYS

PRATARMĖ	4
1. ŠEIMA KAIP SISTEMA	5
2. ŠEIMA KAIP SOCIALINIO DARBO KLIENTAS	13
3. PAGALBOS RIZIKOS ŠEIMAI TIKSLAI IR BŪDAI	26
4. ŠEIMOS PROBLEMŲ SPRENDIMO PROCESAS	33
5. DARBO SU ŠEIMA PRAKTIKA	48
5.1. Vaiko poreikių tenkinimas	59
5.2. Priklausomybė nuo alkoholio	66
5.3. Smurtas šeimoje	73
INFORMACIJOS ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	77

PRATARMĖ

Metodinis leidinys sudarytas iš kelių autorių knygų, kurios nurodomos leidinio pabaigoje.

Socialinės pagalbos organizavimo socialinės rizikos šeimai metodinis leidinys yra skirtas socialinio darbo studentams, studijuojantiems socialinio darbo teorijos ir metodikos dalyką, socialinio darbo su šeima dalį.

Metodinės priemonės tikslas – supažindinti studentus su sisteminiu požiūriu į šeimą, nagrinėti kokiomis aplinkybėmis šeima tampa socialinio darbuotojo klientu, analizuoti pagalbos organizavimo socialinės rizikos šeimai tikslus ir būdus, bei problemos sprendimo procesą. Paskutinė dalis skirta įvairioms darbo su socialinės rizikos šeima detalėms, pradedant įstatyminiu reglamentavimu, baigiant specifinių problemų šeimoje aptarimu.

Leidinys yra rengtas pagal socialinio darbo teorijos ir metodikos dalyko programos dalį skirtą socialiniam darbui su šeima. Turinys išdėstytas taip, kad studentai galėtų gauti pagrindines darbui su socialinės rizikos šeima reikalingas žinias. Apie darbą su šeima papildomai studentai gauna žinių iš kitų dalykų, tokių kaip vaiko ir suaugusio gerovė, socialinė rūpyba, socialinis darbas su klientų grupėmis.

1. ŠEIMA KAIP SISTEMA

Šeima – grupė, tenkinanti savo narių poreikius. Svarbiausias šeiminių sąveikos ypatumas yra jungti ir derinti skirtingų poreikių tenkinimą. Visuomenės požiūriu šeima – tai visuomeninė institucija, turinti atlikti tam tikras funkcijas. Šeimos įstatyme šeima apibrėžiama kaip santuoka pagrįsta vyro ir moters sąjunga, kurią sudaro sutuoktiniai, kartu su jais gyvenantys vaikai ir kiti asmenys, susiję tarpusavyje kraujo ryšiais, šeimos teisėmis ir pareigomis. Šeimos požymiai: dviejų skirtingų lyčių individų gyvenimas kartu; jie kažkokiu būdu dalijasi darba; vyksta emocinis, ekonominis, socialinis apsieitimas; dalijasi daugelių dalykų; santykiai su vaikais, rūpinimasis jais; giminystės ryšiai tarp vaikų, tarp vaikų ir tėvų. Šeimoje tenkinamų poreikių grupės: materialinių šeimos gyvenimo sąlygų sukūrimas ir palaikymas; tėvystės ir motinystės jausmų realizavimas; psichologinis intymumas; šeiminių bendravimas; buvimas su artimais žmonėmis.

Yra išskiriamos 8 pagrindinės šeimos funkcijos: emociniai, socialiniai ir ekonominiai ryšiai tarp sutuoktinių; seksualiniai ryšiai tarp sutuoktinių ir vaikų gimdymas; pavardės ir statuso suteikimas; vaikų ir ligotų senų giminių priežiūra; vaikų socializacija ir švietimas; šeimos narių palaikymas ir gynimas; emocinė ir atstatomoji parama šeimos nariams; apsieitimas materialinėmis gėrybėmis ir paslaugomis.

Sisteminis požiūris į žmones. Tradicinėje medicinoje ir psichologijoje žmogus traktuojamas ir juo rūpinamasi kaip atskiru, izoliuotu individu. Garsus amerikiečių šeimos psichoterapeutas S. Minuchinas į žmogų siūlo žiūrėti kaip į vientisos sistemos dalį. Sistema – tai tam tikrų elementų ir ryšių visuma. Ji gali būti labai paprasta – pvz., ląstelė arba labai sudėtinga – pvz., saulės sistema. Sistemos skirstomos į mechanines, biologines ar socialines, kurioms būdingi tam tikri dėsniumai: jos gali būti vientisos, bet gali būti ir dalijamos į atskiras dalis. Sistemos yra unikalios, kurį laiką galinčios egzistuoti atskirtos nuo aplinkos. Kad sistema funkcionuotų ji turi būti pakankamai atvira, kad galėtų priimti išorinius išteklius. Taip pat pakankamai uždara, kad išliktų tarp kitų sistemų. Sistemai būdinga savireguliacija. Kiekviena sistema yra kintanti ir atliekanti tam tikrą funkciją (Šaltienė, L., 2007, 24 p.).

Šeima taip pat sistema. Jai galioja tie patys dėsniai kaip ir bet kuriai kitai sistemai. Ji sudaryta iš atskirų elementų (t.y. žmonių) ir jų

ryšių. Žmones šeimoje gali jungti bendra pavardė, giminystės ar kraujo ryšiai, istoriškai susiklostę vaidmenys. Kiekvienos šeimos sudėtis savita. Vieni savo šeima laiko tėvus ir vaikus. Kitose šeimose dar prisideda seneliai, kiti giminės. Kai kam ir naminis gyvūnas yra vienas iš šeimos narių, kuriam nesant šeima jaučiasi ne visa. Šeimoje žmones jungia nuolatiniai jos narių santykiai. Šeima gali būti dalijama į atskiras posistemes. Pavyzdžiui, vyro ir žmonos, brolio ir sesers, močiutės ir senelio ir kitos. Tie patys nariai gali priklausyti kelioms posistemėms. Nors tradicinių šeimų struktūra labai panaši, visos šeimos yra unikalios. Šeimos funkcinis tikslas gali būti tradicijų, vertybių, elgesio būdų, ritualų perdavimas. Ši sistema sudėliota taip, kad atliktų vienokią ar kitokią funkciją. Kiekvienas sistemai priklausantis individas veikia ją, bet yra kartu ir jos veikiamas. Šeimos sistema turi būti pakankamai atvira, kad išliktų. Jos nariai turi turėti ryšį su visuomene, mokytis už šeimos ribų. Kartu šeimos sistema turi būti pakankamai uždara, kad išliktų kaip sistema. Jei šeimos nariai neskiria ar jų kaimynas yra tik kaimynas, ar jau šeimos narys, verta susimąstyti ar tokia šeima išvis egzistuoja (Šaltienė, L., 2007, 25 p.).

Šeimos sistema palaiko savo pusiausvyrą. Pasikeitimai toleruojami iki tam tikrų ribų. Jei nuo jų nukrypstama įsijungia tam tikri mechanizmai, atstatantys pusiausvyrą. Šeimos gyvenime tai gali būti bėrimai ir susitaikymai, liga, net paprastas žvilgsnis. Šeimos sistema taikosi prie aplinkos pokyčių. Jie gali būti kiekybiniai – atsiradus naujam šeimos nariui ar kam nors pasitraukus iš šeimos. Tai gali būti vaiko gimimas, senelių mirtis ar tėvų skyrybos. Kiekvienu atveju šeima išgyvena krizę ir prisitaiko arba ne, tokiu atveju šeima išyra. Pasikeitimai gali būti kokybiniai – tai susiję su santykiais tarp šeimos narių – jie emociškai artėja ar atsiskiria taip veikdami šeimos sistemą (Šaltienė, L., 2007, 26 p.).

Vykdydami intervenciją į šeimą socialiniai darbuotojai siekia tam tikrų teigiamų pokyčių šeimos gyvensenoje, tai yra kad būtų užtikrintas tinkamas šeimos funkcionavimas. Socialinis darbuotojas, teikdamas pagalbą šeimai, visada turi prisiminti, kad bet kokie pokyčiai šeimoje, net ir teigiami, sukelia krizę, versdami šeimą iš naujo prisitaikyti. Seniai žinoma, kad priklausomam nuo alkoholio asmeniui nustojus svaigintis šeimai kyla grėsmė iširti, nors pats blaivybės faktas yra teigiamas.

Yra labai svarbios šeimos taisyklės. Šeimą sudaro du visiškai skirtingi žmonės, kurių kiekvienas ateina su savosios šeimos taisyklėmis ir nuostatomis. Jie susiduria su iššūkiu - atsiskirti nuo buvusios sistemos, kuriai priklausė, ir sukurti visiškai naują sistemą – su savomis taisyklėmis ir tikslais. Kartais partneriai išsiskiria taip ir netapę šeima. Analizuojant šeimos ritualus galima suprasti jos taisykles. Ritualai – tai pasikartojantys veiksmai, pavyzdžiui, šeimos pietūs, ėjimas į svečius ar svečių priėmimas, finansų tvarkymas. Ritualai parodo, kokia yra šeimos organizacija, kas šeimos galva, kas turi daugiau jėgos ir įtakos, koks emocinis artumas (Šaltienė, L., 2007, 27 p.).

Atliekant šeimos tyrimą naudingi šie klausimai. Kas atstovauja šeimai? Kuris šeimos narys yra pagrindinis pasakotojas? Jei tai tėvas, ką tai reiškia? Kas jį išrinko atstovauti ir pasakoti apie šeimą svetimam žmogui? Ar jis atstovauja todėl, kad yra šeimos galva? Ar motina yra tikroji galva, kuri laikinai perduoda valdžią tėvui dėl taisyklės, sakančios, kad tai – vyro vaidmuo? Ką ji daro tuo metu, kai vyras kalba? Ar ji tyliai seka jo kalbą, ar kišasi žodžiais ir neverbaliniu būdu? Ar šeima savo elgesiu pritaria ar prieštarauja verbalinės komunikacijos turiniui? Kaip pokalbio metu elgiasi vaikai? Kas juos ramina? Pertraukia? Pataiso?

Šeima yra ypatinga maža grupė. Daugelis darbo su maža grupe įgūdžių ir požiūrių tinka dirbant su šeimomis. Tačiau yra ir skirtumų. Šie skirtumai pasireiškia struktūros, funkcijų ir raidos požiūriu. Pagrindinis šeimos ir grupės skirtumas yra struktūra. Grupės daugiausiai sudaro partneriai. Netgi grupėse, kuriose yra vadovas, jis paprastai išrenkamas ir vadovauja tik jei dauguma grupės narių jį remia. Grupė turi patenkinti tam tikrus visų narių poreikius arba atlikti kokią nors užduotį. Dažnai šie poreikiai yra panašūs ir įtraukiami į grupės tikslą. Šeima turi visiškai kitokią struktūrą: ją paprastai sudaro sutuoktinių, tėvų, tėvų-vaikų ir vaikų posistemės. Kiekvienoje posistemėje susiformuoja skirtingi santykiai, atliekami skirtingi vaidmenys ir prisiimama skirtinga atsakomybė. Vienos šeimos yra universalios, o kitos būdingos tik tam tikrai kultūrai. Darbuotojas būtinai turi atsižvelgti į kultūros skirtumus.

Šeimos ir grupės funkcionalumas taip pat turi skirtumų, iš esmės todėl, kad šeima sudaryta iš posistemų. Į šeimos schemą įeina bendravimo ir sprendimų priėmimo būdai, vaidmenų atlikimas. Kiekvienoje jie šiek tiek skiriasi. Tose pačiose posistemėse egzistuoja

tam tikri skirtumai turinio ir būdo atžvilgiu. Tos pačios posistemės nariai labiau linkę bendrauti kaip partneriai, išskyrus tėvų - vaikų sistemą. Bendravimo turinys posistemėse tiesiogiai arba netiesiogiai yra susijęs su konkrečios posistemės vaidmenimis. Pvz., vyro ir žmonos bendravimas yra labiau panašūs į partnerių bendravimą. Tėvų posistemėje jie atliks tėvų vaidmenis ir rūpinsis vaikais. Sprendimų priėmimas šeimose kitoks negu grupėse. Grupėje darbuotojas siekia bendro sutarimo, o šeimose tai galima pritaikyti tik kai kurioms sritims. Tai pasakytina apie šeimos tikslus. Šeimose priimti sprendimus dažniausiai yra tėvų atsakomybė. Vaikus galima įtraukti į sprendimų priėmimą. Tai dažniausiai yra viena iš socialinio darbo veiklos sričių, ypač kai susiduriama su vaikų elgesio problemomis. Šeimose, kurioms būdingas autokratinis sprendimų priėmimo būdas, vaikams sunku jaustis savarankiškiems. Priešingo tipo šeimose vaikai susidurs su kitokiais sunkumais.

Grupės ir šeimos raidos etapai skirtingi. Šeimos ir grupės panašumų esmė ta, kiek nariai priklauso vienas nuo kito ir kiek jie nutolę. Šeimos raida ilgas procesas, trunkantis visą gyvenimą, tuo tarpu grupės – tik tam tikrą laiką. Grupės raida nustatoma ir įvardijama pagal tai, kokie santykiai yra pačioje grupėje ir kartu su santykių pabaiga. Šeimose prisirišimas ar atsiskyrimas trunka visą gyvenimą. Kitas raidos skirtumas yra tas, kad žmonės turi bendrą istoriją ir kultūrą, o grupės nariai tuo skiriasi. Šeimą savaiame vienija tas pats ryšys, o grupės turi ieškoti bendro pagrindo, kad galėtų tapti grupe.

Šeima ir socialinis darbuotojas. Darbas su socialinės rizikos šeima yra ribojamas atskirais metodais, kurie siūlo žiūrėti į visus ar kelis šeimos narius kaip į vieningą visumą. Darbą su šeima galima apibūdinti kaip požiūrį į žmones tam tikroje aplinkoje bei jų pagalbos poreikius. Žmogų galima suprasti ir suteikti pagalbą artimiausių jam sistemų kontekste, kurių dalimi jis pats yra. Viena pagrindinių sistemų yra šeima. Tai rodo, kad tradicinėje socialinio darbo aplinkoje į žmogų žiūrima per jį supantį pasaulį. Darbas su šeima neapsiriboja vien šeima ir jos nariais bei jų aplinka, kuri lemia šeiminio gyvenimo būdą. Labai svarbūs tarpusavio santykiai tarp šeimos narių, šeimos ir jos aplinkos, kurie yra esminiai ne tik atskiriems žmonėms ar šeimoms, bet ir svarbesnėms socialinėms jėgoms ir sistemoms, kurioms priklauso šeima.

Specialistas, dirbantis su šeima, gali atlikti daug vaidmenų ir dirbti su įvairaus dydžio sistemomis. Tačiau daugiausiai dėmesio jis skirs atskiro žmogaus, šeimos ar grupės paslaugoms. Darbas su šeima gali būti atliekamas įvairiose socialinio darbo sferose. Svarbiausia yra tai, kad šeimos tyrinėtojai iki tam tikro laipsnio pritaria požiūriui, jog žmogaus elgsena nėra vien asmenybės produktas. Šeimos specialistai skiriasi tuo, kokią reikšmę jie teikia praeičiai arba dabarčiai, tai yra, ką laiko svarbiausiu žmogaus elgsenai – šeimos istoriją ar dabartinius tarpusavio santykius. Daugelis teoretikų šeimą apibūdina kaip sistemą, kurioje yra savireguliacija, tam tikros taisyklės, ganėtinai pastovūs elgsenos modeliai, procesai ir struktūros su besivystančiomis nuostatomis. Požiūryje į šeimą kaip į sistemą egzistuoja skirtumai, atsižvelgiant į tai, kokias sistemos puses galima laikyti prioritetinėmis, atliekant ekspertinį vertinimą ir įsikišimą.

Pradžioje daugelis šeimos specialistų, būdami psichoanalizės įtakoje, stengėsi vaidinti aktyvų vaidmenį šeimos pokyčių procese. Dabar dauguma specialistų stengiasi dalyvavimą sumažinti iki minimumo, nes yra įsitikinę, kad geriausi rezultatai gali būti gauti mobilizuojant šeimos jėgas. Vykstant užsiėmimams su šeima vedamos apklausos, bendravimo pratybos, šeimos struktūros studijavimas, kurių eigoje klientai atlieka įvairias užduotis arba paprasčiausiai kalba tarpusavyje, keisdami naują informaciją. Tokiu būdu klientai pradeda jausti save ir randa galimybę pokyčiams.

Dauguma šeimos specialistų darbą planuoja taip, kad pasikeitimai patiriami užsiėmimų metu, taptų realybę kliento gyvenime. Tai vyksta nurodymų, užduočių ar paliepimų pagalba, kuriuos jie gauna eilinių užsiėmimų metu. Paskutiniu metu dauguma specialistų atsisako tradicinių pokalbių su klientais. Šeimai skiriama kuo daugiau laiko atlikti užduotis. Šeimos specialistai pagrindinį dėmesį skiria struktūrai ir procesams, vykstantiems šeimos tarpusavio santykiuose, o ne realiam šių santykių turiniui. Jie mano, kad tai, ką kalba šeimos nariai, mažiau svarbu negu tai kaip jie kalba. Tyrimo objektu yra veiksmai ir šeimos narių tarpusavio santykiai, bet ne jų vidinis pasaulis. Šeimos terapija skiria dėmesį pastoviems sąveikos modeliams šeimoje, šeimos narių padėčiai vienas kito atžvilgiu, erdvės ir laiko išsidėstymui, neverbalinei komunikacijai. Darbo su šeima ribos tampa atviresnės ir prieinamesnės. Dažnai tolimi giminaičiai ir kiti artimi asmenys įtraukiami į pagalbos

šeimai procesą ir dalyvauja užsiėmimuose. Ribos gali būti atviros ir laiko atžvilgiu, jei tiriamos problemos liečia ryšius tarp kartų.

Socialinės rizikos šeimos apibūdinimas. LR socialinių paslaugų įstatyme (2006, Nr. X - 493) socialinės rizikos šeima vadinama šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis arba toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka arba negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę arba seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl kyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi ir saugumui. Vadinasi, įstatymiškai socialinės rizikos šeimai priskiriamas netinkamas gyvenimo būdas, socialinės patirties stoka, vaikų interesų nepaisymas ir jų saugumo užtikrinimo problemos.

Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinėse rekomendacijose (2003) socialinės rizikos šeima yra apibrėžiama, kaip šeima, kurioje narių bendradarbiavimas ir emocinis bendravimas yra sutrikę ir kurios neigiama aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės vystymosi bei augimo. Tokia šeima nesugeba tenkinti vaiko emocinių ir fizinių reikmių, be to, tokioje šeimoje esantis bendravimo būdas labai apriboja vaiko galimybes išreikšti poreikius ir jausmus. Tokioje šeimoje augantis vaikas turi labai žemą savęs vertinimą, nesitiki, kad jo poreikiai yra svarbūs ir gali būti patenkinti, taip pat dažnai neturi tinkamų socialinių įgūdžių.

Socialinės rizikos šeimos pasižymi įvairiais bruožais, todėl yra išskiriami atskiri jų tipai:

- *Vienas arba abu tėvai turi žalingų įpročių kompulsijų (neįveikiamų potraukių) – vartoja kvaišalus, demonstruoja palaidą seksualinį gyvenimą, lošia azartinius žaidimus, serga bulimija ar anoreksija, per daug laiko praleidžia darbe.*
- *Vienas arba abu tėvai grasina ar naudoja fizinės bausmės, kaip pagrindinę disciplinos priemonę. Vaikai gali būti fizinio smurto liudininkais t.y. priversti dalyvauti baudžiant brolius ir seseris, arba gyvena baimėje dėl galimų agresijos protrūkių.*
- *Vienas arba abu tėvai naudoja vaikus kaip savo nuosavybę, kurios pagrindinis tikslas tenkinti tėvų fizinius ir emocinius poreikius (pvz., depresiška mama niekur neleidžia vaiko, nes jai liūdna vienai).*

- *Vienas arba abu tėvai netenkina arba grasina netenkinti vaiko gyvybiškai svarbių poreikių* (aprūpinti maistu, drabužiais, neleisti ilsėtis).
- *Vienas arba abu tėvai naudoja stiprią autoritarinę kontrolę, kaip auklėjimo priemonę;*
- *Šeima fanatiškai seka tam tikrais judėjimais ar stereotipais* (religiniais, politiniais ir pan.),
- *Besąlygiškai reikalaujama vaiko paklusnumo* (Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos, 2003).

Taip pat socialinės rizikos šeimomis laikomos ir tokios, kurios išsituokia dėl nuolat vykstančių konfliktų jose, o tai veda prie sistemingo vaikų žalojančio elgesio pasireiškimo.

Socialinės rizikos šeimų atsiradimo priežastys. G. Kondrotaitė (2006, p. 57) remdamasi kitų autorių darbais išskyrė veiksnius, kurie lemia socialinės rizikos šeimų atsiradimą. Juos sąlygiškai suskirstė į dvi dideles grupes: *šeimos struktūros ypatumai* (nepilnos, menkai aprūpintos šeimos; šeimos, kuriose yra neįgalių arba lėtinėmis ligomis sergančių asmenų, kuriems būtina nuolatinė priežiūra; šeimos, kurių narys/nariai yra įkalinimo vietose arba ką tik grįžo iš jų ir yra socialinės adaptacijos procese; taip pat asmenys, priklausantys kokiai nors socialinės rizikos grupei); *šeimos narių tarpusavio sąveikų iškreiptas pobūdis* (bendrų visuomeninio gyvenimo ir buities interesų ir tikslų nebuvimas, nepatikimumas ir nepasitikėjimas vienas kitu, tarpusavio supratimo bei palaikymo nebuvimas, grubūs ir žiaurūs santykiai su artimaisiais).

Tuo tarpu A. B. Fedulova (2004, p. 127) pateikia platesnius socialinės rizikos veiksnius: *socialiniai ekonominiai veiksniai* (žemas materialinis šeimos lygis, prastos būsto sąlygos, tėvų nedarbas); *socialiniai demografiniai veiksniai* (vieno arba abiejų tėvų nebuvimas, pakartotinė santuoka, svetimas vaikas šeimoje); *medicininiai sanitariniai veiksniai* (nepalankios gyvenimo sąlygos, lėtinės tėvų ligos, neįgalieji šeimoje, ap sunkintas paveldimumas); *psichologiniai pedagoginiai veiksniai* (vidinių tarpasmeninių santykių šeimoje sutrikimai, vertybinių šeimos narių orientacijų deformacija, šeimos situacija iki arba po ištuokos, pedagoginės tėvų nesėkmės, tėvų ir vaikų susvetimėjimas, nepakankamai emocionalūs ir nepasitikėjimu grįsti tėvų ir vaikų santykiai, auklėjimo trūkumai ir t.t.); *kriminaliniai veiksniai* (žiaurumas šeimoje, alkoholio vartojimas šeimoje ir t.t.).

Kaip jau buvo minėta, dažniausiai bendravimas ir bendradarbiavimas socialinės rizikos šeimoje yra sutrikę, nėra emocinio palaikymo, todėl socialiniam darbuotojui svarbu išanalizuoti, kokie santykiai vyrauja šeimoje. V. Ivanauskienė (2008, p. 83) savo darbe mini McMaster šeimos santykių diagnostavimo metodą, pagrįstą sistemų teorijos teiginiais. Metodo autoriai akcentuoja septynis šeimos funkcionavimo aspektus: šeimos gebėjimą spręsti problemas; šeimos gebėjimą komunikuoti/bendrauti; šeimos narių gebėjimą atlikti savo roles/vaidmenis; emocinius šeimos narių ryšius; gebėjimą emociškai reaguoti į šeimos narių poreikius; šeimos narių elgesio kontrolę; bendrą šeimos funkcionavimą. Socialinis darbuotojas, atkreipdamas dėmesį į šiuos aspektus, gali pastebėti šeimos narių bendravimo dėsninumus, konfliktų tarp narių priežastis, vaidmenų pasiskirstymą šeimoje, kurie padeda darbuotojui suprasti iš kur kyla šeimos problemos ir numatyti galimus problemų sprendimų būdus.

V. Ivanauskienė (2008, p.84) teigia, kad darbas su šeima turi turėti aiškų, suprantamą, šeimos poreikius atitinkantį tikslą ir nurodo tokius darbo su šeima tikslus: 1. Išsiaiškinti kiekvieno šeimos nario problemą ir padėti jiems suprasti bei keisti savo būseną; 2. Laipsniškai siekti didesnio ir tinkamesnio socialinio prisitaikymo; 3. Suteikti žinių apie tarpasmeninių procesų dėsninumus, kurie yra efektyvaus ir harmoningo žmonių tarpusavio bendravimo pagrindas; 4. Padėti šeimos nariams atskleisti savo dvasinį potencialą ir tobulėti kaip žmonėms.

Nustačius darbo su šeima tikslus, pradedamas pagalbos teikimo procesas. Jis ne visada gali būti toks, kokio laukė klientas ir pats socialinis darbuotojas. Atsiranda įvairių kliūčių, trukdančių sėkmingam problemų sprendimui. Socialinio darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinėse rekomendacijose (2012) viena socialinė darbuotoja pastebi, kad socialinės rizikos šeimos vis labiau izoliuojasi; socialinis darbuotojas matomas kaip galintis išspręsti visas šeimos problemas; kad pradėtum naują iniciatyvą, reikia būti labai stipriam ir norėti „plaukti prieš srovę“; dauguma žmonių labiau kreipia dėmesį į tavo daromas klaidas, o ne džiaugiasi, kad norima pradėti kas nors naujo; norėdamas tęsti, turi nebijoti kritikos; labai reikia vadovo paramos ir padrąsinimo. Iš pateiktų socialinės darbuotojos refleksijų, galima manyti, kad darbuotojo iniciatyvos padėti klientams spręsti problemas ne visada palaikomos. Socialinis darbuotojas turėtų vadovautis tvirtais moraliniais

įsitikinimais, kad atsilaukytų ne tik prieš visuomenės, tačiau dažnai ir prieš kolegų spaudimą padėti šeimoms tik „formaliai“.

? Klausimai studentams

1. Kuo socialiniame darbe naudingas sisteminis požiūris į žmones?
2. Kokie yra pagrindiniai šeimos kaip sistemos požymiai?
3. Apibūdinkite socialinio darbuotojo ir šeimos kaip sistemos sąveiką.
4. Kaip apibūdinama socialinės rizikos šeima?
5. Kokios yra pagrindinės socialinės rizikos šeimų atsiradimo priežastys?

2. ŠEIMA KAIP SOCIALINIO DARBO KLIENTAS

Socialinis darbuotojas, spręsdamas šeimos problemas, žino, kad egzistuoja kompleksas „asmenybė – aplinka“, tačiau situacijos vertinimo ir intervencijos procese kreipia dėmesį į klientui artimiausią socialinę aplinką. Socialiniai darbuotojai nebūtinai turi būti kokios nors mokyklos ar požiūrio šalininkai, kadangi teikiant pagalbą naudingi visi darbo metodai. Kiekvienoje šeimoje istoriniai, struktūriniai – ekologiniai, komunikaciniai ir netgi mistiniai procesai vyksta vienu metu. Socialiniai darbuotojai, remdamiesi atitinkamais kriterijais, gali nuspręsti kokiam aspektui reikia skirti ypatingą dėmesį konkrečiu atveju, o kada dėmesį darbo su šeima procese reikia perkelti nuo vieno aspekto į kitą. Tuo pačiu metu darbuotojas turi pastoviai sekti savo darbo kokybę ir nuoseklumą.

Pirma, į ką turi atkreipti dėmesį socialinis darbuotojas, vykdydamas eksperimentinį įsikišimą, - tai šeimos aplinkos sąveikos suderinamumas ar nesuderinamumas. Vertinimą galima gauti panaudojus ekožemėlapius. Pagrindinis šeimos ir socialinio darbuotojo tikslas – šeimos ir jos aplinkos suderinamumo pasiekimas. Tikslas gali būti pasiektas, jei šeima gaus socialinę paramą. Intervencijos strategijos turi koncentruotis į aplinkos keitimą, tame tarpe turimų galimybių panaudojimą, naujų resursų ieškojimą, įvairių specialistų paslaugas. Pagal socialinių darbuotojų duomenis, daugumos šeimų pagrindinė problema – bejėgiškumas ir silpnumas. Pagrindinis ekologinio darbo su

Šeima tikslas – santykių tarp šeimos ir aplinkos pakeitimas. Jiems pasikeitus, šeimos nariai turėtų didesnę pasirinkimą ir kontroliuotą pagrindines savo gyvenimo sritis.

Antra labai svarbi pasikeitimų kryptis, tai ryšių tarp kartų sistema. Jei žmogų ir dabartinę jo šeimą veikia tokie ryšiai, tai jų ištyrimas duos naudos dabartinei šeimos gyvenimo būsenai. Vėlgi, ryšiai tarp kartų ir jų potencialas gali būti mobilizuoti, kad įvyktų pozityvūs pasikeitimai. Informacijos šaltinis apie ryšius tarp kartų yra genograma – šeimos žemėlapis su giminystės ryšiais, kur pavaizduota visas šeimos istorija. Žemėlapi galima sudaryti ir taip, kad matytųsi visi pagrindiniai šeimos gyvenimo įvykiai. Genograma sudaroma ir plečiama apklausos metodu, kuriame matoma įsitikinimų ir kelių kartų požiūrių sistema, gyvenimo principai ir šeimos požiūris į supantį pasaulį. Apklausos metodu galima paskatinti šeimos narius pažinti ir tęsti šeimos kultūrą. Tokios apklausos gali padėti atidžiai iširti šeiminius mitus, legendas, ritualus, simbolinius veiksmus, o taip pat mąstymo būdą, įsitikinimus, kurie iš jų prioritetiniai šeimoje, taip pat bendravimo būdą, suprantama tik šeimai. Šių tyrimų aspektai didžiausią naudą duoda socialiniams darbuotojams, kurie geriau susipažįsta su gyvenimo pozicijomis, vertybių sistema, praktiškai skirtingomis kiekvienoje šeimoje.

Kai kurie specialistai – praktikai mano, kad pagrindinį dėmesį darbe su šeima reikia skirti dabarčiai, kiti gi mano, kad reikia tirti ryšius tarp kartų. Tačiau dauguma jų, nors ir minimaliai, tiria ir šeimos istoriją, kuri padeda jiems suprasti šeimos vidinį pasaulį. Socialiniai darbuotojai, kurie dirba su šeima, sprendžia kiek dėmesio reikia skirti ryšių tarp kartų vaidmens tyrimui.

Kai kuriose situacijose labai svarbu iširti gimstančius naujus santykius šeimoje, kurie gali būti pagrindiniu pokyčio tikslu. Socialiniai darbuotojai, dirbdami su vedusiomis poromis, šeimomis ar žmonių grupėmis, padeda jiems tapti tyrinėtojais ar net savo šeimos ekspertais. Tyrimų rezultatas yra tas, kad klientai mokosi keisti egzistuojančius santykius šeimos viduje. Socialinis darbuotojas padeda klientams studijuoti įvairias elgsenos galimybes, siūlo įvairias santykių su šeimos nariais pakeitimo strategijas, padeda pamatyti rezultatus. Netgi tose situacijose, kada gilus šeimos istorijos studijavimas nebūtinai, nedidelė pažintis su ja gali būti naudinga, jei šeima yra kritinėje situacijoje arba

socialinis darbuotojas susiduria su problema, kuri jo požiūriu negali būti greitai išspręsta, taip pat ir kitais atvejais.

Trečia kryptis, reikalaujanti atitinkamo dėmesio, yra dabartinė visos šeimos sistemos būseną. Turėdamas konkrečią situaciją, socialinis darbuotojas pats gali pasirinkti darbo su šeima aspektą, kuris jo manymu yra svarbiausias. Reikia atkreipti dėmesį į kliento poreikius, patirtį, taip pat ir į paties darbuotojo patirtį bei teorinį pasiruošimą, problemos supratimą, laiką, per kurį ji turėtų būti išspręsta. Svarbu ir šeimos kultūros lygis, kokiai klasei ji priklauso, ankstesnis bendravimas su socialinėmis tarnybos, šeimos struktūra ir t.t.

Daugeliui šeimų ir vedybinių porų galima padėti, jei skiriama pakankamai dėmesio į šeiminių bendravimo procesui. Šeimoje, kurioje vyrauja griežtos taisyklės arba toje šeimoje, kurioje vieno iš narių elgesys yra ekstremalus ar žiaurus, kad būtų galima siekti pokyčių, reikia daug sudėtingesnių priemonių. Struktūrinės, organizacinės ir komunikacinės šeimos sistemos pusės įvertinamos stebėjimo ir kitų metodų pagalba. Socialiniai darbuotojai, kurie pagrindine savo veiklos sfera laiko šeimą, stengiasi būti aktyvūs ir žmogiški, bendraudami su klientais, norėdami paveikti per ilgus metus susidariusius šeiminių ryšių stereotipus. Jie taip pat elgiasi ir oficialiuose susitikimuose su klientais, taip pat ir juos lankydami namuose. Socialinis darbuotojas stengiasi kurti atmosferą, kurioje šeima pajautų naujai save bei aplinkinį pasaulį. Problemų, kurios jaudina šeimą, naujo traktavimo dėka, jos nariai kitaip pradeda žiūrėti į save ir savo problemas. Apklausos eigoje išryškėja nauja informacija, kuri gali kelti abejones apie esamus šeimoje santykius.

Problema iš naujo matoma kaip šeimos santykių sudėtinė dalis. Apklausos metu siekiama tirti vidinius šeimos tarpusavio santykius, kai gali keistis požiūris į problemą. Socialinis darbuotojas gali pasiūlyti šeimos nariams suvaidinti scenas iš savo gyvenimo, panaudojant ypatingesnius šeimos gyvenimo momentus. Tuo pačiu klientai tiesiogiai patiria šeimos emocinę terpę.

Socialinio darbo su šeima principai. Kai socialiniai darbuotojai dirba su šeimomis ir grupėmis, jie tampa jų tarpusavio santykių dalimi. Dirbdamas su individualiais, darbuotojas tampa sąveikos sistemos dalimi. Sąveika vyksta ne tik tarp darbuotojo ir atskirų narių, bet ir tarp šeimos ar grupės narių. Faktiškai sąveika tarp šeimos ir grupės narių vyksta, ir kai nedirbama su klientu. Tai tinka daugelio grupių atveju. Todėl

darbuotojas, nors ir daro įtaką sąveikai, tačiau jo įtaka yra labiau netiesioginė, nes jis negali kontroliuoti kitų žmonių veiksmų.

Žinodamas kultūros ir vertybių įtaką santykiams, darbuotojas gali prisidėti prie santykių kūrimo įgūdžių lavinimo. Tradiciškai darbuotojas turi žinių, bendravimo, problemos ir konfliktų sprendimo įgūdžių. Siekiant, kad individas, šeima ar grupė geriau funkcionuotų, būtina mokyti šių įgūdžių. Jei šie įgūdžiai bus panaudoti kartu su socialinio darbo vertybėmis ir tos kultūros sistemos, kuriai priklauso šeima ar grupės nariai, rėmuose, bus padėtas tvirtas pagrindas individų, šeimų ar grupės narių poreikiams tenkinti.

Norint veiksmingai dirbti su keliais klientais ir kitais darbuotojais, reikia atsižvelgti į šį svarbų dalyką: šeimoje įgyjama pagrindinė daugiaasmenės sąveikos patirtis – pirmoji grupės patirtis, kurią turėjo beveik kiekvienas žmogus, yra jo patirtis gyvenant šeimoje. Beveik kiekvienas žmogus pradeda gyvenimą šeimoje. Šeimos patirties nebuvimas gali būti pražūtingas žmonėms, nebent yra kažkoks natūralus pakaitalas. Dirbant su individualiais, šeimomis ir grupėmis, svarbu atsižvelgti į tai, kaip šeimos patirtis lėmė kliento požiūrį į save ir jo santykių su kitais formavimąsi. Atliekant vertinimą ir intervenciją, svarbiausia yra suprasti kliento šeimos įtaką savigarbai ir jo santykiams su kitais žmonėmis. Būdai, kuriais šeima daro įtaką individui ir jo santykiams su kitais, yra pagrindinis dalykas, į kurį darbuotojas turi sutelkti savo dėmesį daugiaasmenėje sąveikoje.

1. Pirmasis darbo su šeima principas yra socialinės istorijos parengimas. Šeima nagrinėjama kaip sistema, remiantis žiniomis apie socialines sistemas, mažos grupės procesus, šeimos struktūrą ir funkcionavimą. Šeimos grupė turi daug bendrų bruožų su maža grupe. Šeima ypatinga tuo, kad ją sieja kartos, ji egzistuoja tam tikrą laiką, turi labai stiprių ryšių, nes jos nariai daug laiko praleido kartu, ir šeima daro labai didelę įtaką savo nariams. *2. Reikalaujama, kad rūpinimosi ir supratimo santykiai būtų užmezgami ne su pavieniais šeimų nariais, bet su visa šeima.* Darbuotojas turi pripažinti, kad šeima yra tvirtai susiformavusi sistema, bet neturi palaikyti kurio nors vieno šeimos nario. *3. Šeimos problemos priklauso visai šeimai – negalima kaltinti vieno nario.* Šeimai reikia padėti suprasti, kad už šeimos problemas atsakinga visas šeima. Darbuotojas visai šeimai kaip sistemai padeda priiimti atsakomybę, o ne priskirti ją vienam asmeniui. *4. Reikia vengti kaltės jausmo, nes tuomet atsakomybė tenka vienam šeimos nariui.*

Kai klientas yra šeima, socialiniai darbuotojai turi suprasti, kad jai priklausantys žmonės yra sistemos nariai, bet ir pati šeima kaip sistema yra priklausanti kitoms sistemoms. Būtina suprasti ne tik pačius žmones kaip sistemos dalis, bet ir pačią sistemą bei jos aplinką. Šeima kaip sistema turi struktūrinius, funkcinus ir raidos aspektus. Kiekviena šeima turi unikalių bruožų, todėl būtina juos pažinti siekiant suformuoti socialinio darbuotojo ir šeimos santykius. Šeima kaip sistema yra labiausiai daranti įtaką individo funkcionavimui, tai pirmoji sistema, padedanti jam tenkinti poreikius. Žmogaus funkcionavimo problemos dažniausiai kyla dėl jo šeimos praeities ar dabarties funkcionavimo problemų. Dažnai siekiant pokyčių individo lygmenyje, būtina užtikrinti šeimos kaip sistemos pokyčius.

Norint suprasti šeimą kaip sistemą, būtina turėti šeimos socialinę istoriją. Šeimos schemą sudaro keturios dalys: 1) reikiama informacija; 2) šeimos, kaip sistemos aprašymas; 3) šeimos sistemos poreikių ir problemų nustatymas; 4) šeimos sistemos stiprybės ir trūkumai. Šeimą reikia nagrinėti kaip sistemą, kurios nariai yra tie asmenys, kurie turi stipresnę tarpusavio ryšį nei su kitais asmenimis. Brėžiant šeimos ribas – atskiriant šeimą nuo aplinkos – reikia įtraukti kitus svarbius asmenis. Taigi į šeimos sistemą gali įeiti kai kurie išplėstinės šeimos nariai, kurie nebūtinai gyvena kartu, pavyzdžiui, senelė ar teta. Į ją gali įeiti žmogus gyvenantis kaimynystėje, ar žmogus, gyvenantis name, bet nesusijęs su šeima. Vaikus, kurie nebegyvena kartu, taip pat reikia prisiminti, atsižvelgiant į jų funkcionavimą šeimos sistemoje. Reikia atkreipti dėmesį į mirusius ar palikusius namus po skyrybų asmenis. Reikia nustatyti jų įtaką šeimos sistemai. Kita šeimos struktūros dalis yra jos posistemės –sutuoktiniai, tėvai, broliai ir seserys, tėvai ir vaikai. Tėvus reikia nagrinėti per jų sąveiką su vaikais. Svarbu kaip vaikai bendrauja tarpusavyje. Reikia tyrinėti tėvų ir vaikų ryšį, tai yra bendravimą tarp kartų. Labai naudinga studijuoti šeimos sistemą remiantis kartų perspektyva.

Kitas aspektas, kuriuo reikėtų vertinti šeimos struktūrą, yra tarpusavio ryšys, siejantis šeimą į vieną visumą, šeimos narių ryšių glaudumas. Reikia apibūdinti prisirišimo ir atsiskyrimo mechanizmus. Šeimos normos yra tarpusavio ryšio raiškos priemonės. Šeimos sistema yra didesnės sistemos dalis. Šeimos aplinka turi tam tikrų lūkesčių šeimai – tai susiję su šeimos vidaus funkcionavimu ir atsakomybe kitoms sistemoms. Visuomenėje esantys skirtingų kultūrų lūkesčiai gali

konfliktuoti ir tai reikia nurodyti. Taip pat naudinga nepamiršti aplinkos sistemų, kurios gali būti kaip šeimos ištekliai. Užduodami šie klausimai: Kokie asmenys yra laikomi šeimos nariais? Kaip apibūdinami tėvų, brolių ir seserų, tėvų ir vaikų ar kitų posistemų santykiai? Kaip šeima išlaiko sistemą, kur jos ribos, vidinis priklausomumas? Kokios yra šeimos taisyklės? Kokios yra šeimos gyvenimo sąlygos? Koks šeimos socialinis ir ekonominis statusas? Kokie šeimos santykiai su bendruomene? Kokios šeimai yra svarbios organizacijos ir kokie santykiai su jomis? Kokie bendruomenės ir kaimynų ištekliai? Kokia šeimos atsakomybė bendruomenėje? Kokie šeimos ryšiai su giminėmis, šeimai svarbiausiais asmenimis? Kokie turimi šeimos ištekliai?

Kiti svarbūs bruožai, daug pasakantys apie šeimos funkcionavimą, yra bendravimas šeimoje, sprendimų priėmimo būdai, vaidmenų atlikimas. Šeimos, kurios turi funkcionavimo sunkumų, dažniausiai turi ir bendravimo sunkumų. Pavyzdžiui, tėvai bendrauja per vaikus, nėra bendravimo laisvumo, vyrauja konfliktai. Norint suprasti kiekvieną socialinę sistemą, žinotina, kokiais būdais priimami sprendimai toje sistemoje. Kurie sprendimai priimami individualiai, kuriuos priima posistemės ir kurie yra visos sistemos sprendimai. Svarbu, kas daro įtaką priimant sprendimus, kaip tie sprendimai perduodami, vykdomi, sustiprinami. Šeimos funkcijos – pirminis bendrų individo poreikių tenkinimas, vaikų priežiūra ir auginimas, kultūros pratęsimas. Norint atlikti šias funkcijas, suaugę šeimos nariai atlieka darbinis vaidmenis – aprūpina būstu, pajamomis, atlieka tėvystės, vaikų priežiūros vaidmenis. Tai gyvybiškai svarbūs vaidmenys, tenkinant visų šeimos narių bendrus ir ugdymo poreikius. Atliekama darbo, tėvystės ir santuokos vaidmenis, šeima užtikrina paramą, augimą, rūpinasi visais šeimos nariais. Užduodami šie klausimai. Kokie yra bendravimo ypatumai šeimoje? Kokie yra sprendimų priėmimo ypatumai šeimoje? Kaip atliekami vaidmenys: namų tvarkymo standartai ir praktika; vaikų priežiūros standartai ir praktika; sistemos narių parama; paraginimas; palaikymas; globa? Kokie yra įprasti šeimos prisitaikymo ir problemų sprendimo mechanizmai?

Pokytis yra viso žmonių funkcionavimo dalis. Šeima visada patiria pokytį, nes gimsta ir auga vaikai, skiriamasi, keičiasi šeimos funkcionavimas dėl šeimos narių ligos ar atsiradusios negalios, vaikai palieka namus. Visos sistemos sukuria mechanizmus, kurie padeda įveikti pokytį arba prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų. Reikia

nurodyti prisitaikymo ir įveikimo mechanizmus, nes jie prisideda prie šeimos sistemos lankstumo, reaguojant tiek į šeimos vidaus, tiek aplinkos pokyčius.

Kita sritis, teikianti žinių apie šeimą, kaip socialinę sistemą, yra jos šaknys. Dabartinė šeimos struktūra ir funkcionavimas iš dalies yra praeities, jos šaknų pasekmė. Taip pat reikia atsižvelgti į šeimos kultūros šaknis. Reikia analizuoti svarbiausius šeimos įvykius, kurie sukėlė pokyčius. Labai svarbu atkreipti dėmesį į šeimos raidos stadijas, kuriuose vyksta šeimos narių poreikių pokyčiai: 1) tik susituokus, kada formuojasi abipusis vyro ir žmonos ryšys, idealistinį partnerio suvokimą pakeičia realistinis; 2) gimus pirmam vaikui ir po to sekantiems, ši stadija trunka kol paskutinis vaikas pradeda eiti į mokyklą; 3) šeima auginanti mokyklinio amžiaus vaikus, padeda formuotis jų tapatumui, sudaro sąlygas ugdytis už šeimos ribų, labai svarbus šeimos narių individualizavimas; 4) kai vaikai pasiekia paauglystės amžių labai svarbus tampa lytiškumo klausimas, tėvų ir vaikų santykiai tampa labiau draugiški; 5) tuščio lizdo etapas, kai vaikai išsina gyventi atskirai nuo tėvų; 6) sutuoktiniai turi iš naujo peržiūrėti savo santykius, nes nebereikia rūpintis vaikais namuose; 7) šiame etape dažnai atsiranda nauji vaidmenys – sutuoktiniai tampa seneliais. Užduodami šie klausimai: Kokios šeimos šaknys? Kokia ankstesnių kartų įtaka dabartinei šeimos sistemai? Kokie yra reikšmingi šeimos gyvenimo įvykiai? Koks šiuo metu yra šeimos gyvenimo raidos lygmuo? Kokią informaciją duoda šeimos genograma?

Vertinant šeimą kaip socialinę sistemą labai svarbu įvardinti poreikius ir problemas. Reikia nepamiršti, kad atskiros posistemės gali turėti savo poreikių ir problemų, kurie priklauso visai šeimai. Vertinant situaciją labai svarbu pamatyti kaip nustatyti poreikiai ir problemos leidžia šeimai funkcionuoti kaip sistemai. Labai svarbu nepamiršti šeimos aplinkinių sistemų, kurių tarpusavio sąveika gali padėti arba trukdyti šeimai atlikti savo pareigas ir tenkinti poreikius. Svarbu numatyti šeimos stiprybes ir silpnąsias vietas, pirmiausia akcentuojant ką šeimą pajėgia pati, siekiant išvengti bejėgystės pojūčio ir teikiamos pagalbos mistifikavimo. Plėtojant profesinius santykius yra svarstomos kokios intervencinės priemonės yra reikalingos. Užduodami šie klausimai. Kaip šeima kreipėsi paslaugos? Kokie šeimos narių poreikiai? Kokie yra posisteminių poreikiai? Kaip individų poreikiai atsiliepią šeimos sistemai? Kokia yra šeimos aplinkos atsakomybė ir

lūkesčiai? Kokie šeimos ir aplinkos skirtumų veiksniai, galintys atsiliesti šeimos sistemai? Kokios problemos gali sutrukdyti patenkinti šeimos poreikius? Ko nori šeima, gaudama socialines paslaugas? Kokių minčių, interesų ir planų turi šeima? Kokia šeimos motyvacija? Koks šeimos pajėgumas įveikti problemą ir suprasti pokytį? Kas gali trukdyti? Kokių šeima turi vidinių pokyčio išteklių? Kokie yra aplinkos ištekliai, atsakomybė, kas gali padėti, o kas sutrukdyti? Ar yra kitų veiksmų, kurie gali turėti įtakos šeimos motyvacijai, galioms, galimybei keistis? Ar šeimos sistemos ir aplinkos lūkesčiai yra realūs šiai šeimai? Kokių yra pranašumų ir trūkumų šioje situacijoje, siejant visa su poreikių tenkinimu ir problemų sprendimu? Šeimos, kaip socialinės sistemos, suvokimas – tai priemonė nustatyti jos stiprybes ir trūkumus, taip pat planuoti intervenciją.

Dirbdamas su šeima darbuotojas turi leisti pasisakyti visiems šeimos nariams. Darbuotojas turi parodyti šeimai, kaip reikia dirbti kartu ir bendrauti. Kiekvienas šeimos narys turi pajauti, kad pagalbos procesas yra saugus ir galima išspręsti problemas. Nereikia pamiršti fizinės aplinkos. Jei dalyvauja vaikai, reikia sudaryti sąlygas jiems judėti, tyliai žaisti. Kiekvienas šeimos narys turi įvardyti savo lūkesčius ir pasakyti kaip supranta problemą. Tokiu būdu visi šeimos nariai galės geriau suprasti vienas kitą.

Darbuotojo tikslas – padėti šeimai išsiaiškinti problemą ir priimti bendrą sprendimą. Labai svarbu pasikalbėti su šeimos nariais ne tik apie problemos esmę, bet ir apie tikslus bei darbo kartu strategiją, jų vaidmenį. Darbuotojas padeda šeimai susitarti ir priimti sprendimą, ką padaryti ir kas ką darys. Darbuotojas naudoja mokomąjį požiūrį tuo atveju, kai šeimos nariams trūksta supratimo ir įgūdžių, reikalingų šeimai veiksmingai funkcionuoti. Reikalingi šie įgūdžiai: bendravimo, problemų sprendimo, konfliktų sprendimo, pranašumų sustiprinimo. Labai svarbu mokėti įveikti priešinimąsi pokyčiams, nes dažnai šeimoms būdingi giliai įsišakniję funkcionavimo būdai.

Socialinio darbuotojo intervencija. Socialinio darbo metodai yra kitokie nei visuomenėje įprasta manyti. Socialinio darbo metodų kitoniškumą lemia socialinio darbuotojo profesijos ir jos klientų specifika. Yra išskiriami penki socialinio darbo specifiniai bruožai: 1) socialinis darbuotojas jaučiasi atsakingas beveik už viską žmogaus gyvenime. Susiduriama su tam tikru paradoksu: socialinio darbuotojo veikla yra būtina, nes jis tampa pagrindiniu asmens pagalbininku,

žvelgiančiu į žmogaus gyvenimo ir problemų visumą, tačiau tai, kad socialiniams darbuotojams sunku tiksliai apibrėžti savo veiklos sritį, lemia žemą šios profesijos vertinimą visuomenėje. Socialinio darbuotojo atsakomybė už beveik visą žmogaus ir jo aplinkos gyvenimą turi lemiama įtakos socialinio darbo metodams. Socialiniai darbuotojai negali dirbti pagal kurią nors vieną ar keletą metodikų, o kiekvieno kliento atveju privalo iš naujo analizuoti situaciją, kalbėdamiesi su klientu nustatyti jo problemas ir tai apibrėžti. Išskirti savo veiklos sritį ir užduotis, kad galėtų pradėti tikslingai veikti. 2) Socialinio darbo profesija neturi savo monopolijos visuomenėje. 3) Socialiniai darbuotojai sprendžia kasdienines klientų problemas, todėl sunku įrodyti, kad tam reikalinga profesinė kompetencija ir profesionalūs metodai. Socialinis darbuotojas, nors ir veikdamas kliento buitinėje, kasdieninėje aplinkoje, turi galimybę objektyviai vertinti situaciją, be to, kaip minėta, vadovaujasi atvejo analizės, konsultavimo ir kitomis specialiomis žiniomis, kurių neturi artimieji. Svarbu pabrėžti, kad socialiniai darbuotojai turėtų kuo daugiau veikti klientų aplinkoje. Socialinis darbuotojas turi suteikti pagalbą klientui suprantama kalba ir suprantamais, jo negąsdinančiais būdais. Socialinio darbuotojai veiklai keliami ypač sudėtingi reikalavimai – jis turi pasiekti kliento vidinį pokytį veikdamas kliento aplinkoje ir savo metodinį veikimą derinti kiekvieno konkretaus kliento atveju – problemas spręsti „čia ir dabar“. Socialinio darbuotojo užduotį dažnai apsunkina tai, jog jam tenka ypač sunkūs, netgi beviltiška laikomi atvejai. 4) Socialinis darbas yra labai priklausomas nuo valstybės socialinės politikos, viešojo finansavimo ir administracinio aparato. Socialinio darbuotojo pagalba sulaukia tik tas asmuo, kurio problemos yra įvardytos socialinę pagalbą reglamentuojančiuose teisės dokumentuose, ir tik tuomet, jei asmuo atitinka kriterijus pagalbai gauti. Dažnai socialinio darbuotojo pagalba „netelpa“ nustatytuose rėmuose. Socialiniai darbuotojai ne visada gali pasirinkti, kokiais metodais vadovautis – jie priversti rinktis tas formas, kurias finansuoja valstybė. 5) Socialinio darbo pagalba šiuolaikinėje visuomenėje yra institucionalizuota pagalba, ją teikia specialiai tam skirtos organizacijos. Todėl dažnai socialinio darbuotojo veikla yra ribojama jo pareiginiiais nuostatais (Gvaldaitė, L., Švedaitė B., 2005, 11 – 23 p.).

Socialinio darbo metodas – tai planingas ir tikslingas socialinio darbuotojo veikimas, siekiant tvaraus pokyčio kliento gyvenime.

Metodinio veikimo tikslas yra ne tik situacijos pokytis, esamų problemų sprendimas, bet ir kliento įgalinimas tolesnei savarankiškai ir sėkmingai gyvenimo praktikai. Vadinas, socialiniu darbu metodiškai siekiama vidinio šeimos pokyčio – sampratų, savivokos, elgesio, veiklos, santykių su kitais kokybinio pasikeitimo. Metodiškas socialinio darbuotojo veikimas visuomet yra intervenciją į asmens gyvenimą. Įvairiais metodais paremta intervencija kiekvienos šeimos atveju vis kitokia, nes yra būtina žvelgti į konkrečią situaciją, prisitaikyti prie esminių kliento poreikių. Dėl šios priežasties socialinio darbuotojo metodinį veikimą sunku standartizuoti. Socialiniai darbuotojai veikia savo klientų kasdieninėje, buitinėje aplinkoje. Socialinio darbo su šeima ypatumai reikalauja, kad metodai būtų kuo mažiau nutolę nuo kasdienybės, kad jie būtų suprantami, suvokiami klientams.

Socialinio darbuotojo metodinio veikimo pagrindą sudaro trys svarbiausio veiklos: 1) buvimas su klientu; 2) tikslingas poveikis; 3) nuolatinė savo veiklos analizė (Gvaldaitė, L., Švedaitė B., 2005, 24- 25 p.). Ypač svarbu nuolat analizuoti, reflektuoti savo profesinę veiklą – t.y. intervenciją. Tik nuolatinė santykio su klientu, siekiamo poveikio analizė garantuoja metodinio veikimo profesionalumą.

Bendrają prasmę intervencija – tai išorinis įsikišimas į tam tikrą vyksmą, sąveiką, sistemą. Socialinis darbuotojas įsikiša į kliento gyvenimą, siekdamas tvaraus asmens, jo mąstymo, elgesio, situacijos, aplinkos pokyčio, įgalinančio šeimą toliau savarankiškai ir sėkmingai gyventi. Intervencija stengiamasi paveikti labai sudėtingus procesus ar reiškinius, todėl pati intervencija negali būti žemesnio kompleksiskumo laipsnio nei reiškinys, į kurį ji yra nukreipta. Šeimos gyvenimas, į kurį įsikiša socialinis darbuotojas, yra labai sudėtingas dalykas, todėl supaprastintas suvokimas apie intervenciją yra pavojingas. Būtina tinkamai suprasti žmogų ir jo socialinę aplinką. Sistemų teorijos šalininkai teigia, kad žmogaus iki galo suprasti nemanoma. Dar sudėtingiau suprasti ir paaiškinti kito žmogaus vidines elgesio, mąstymo ar suvokimo paskatas. Intervencijos metu privalu rekonstruoti gilumines asmens reikšmes ir prasmes, kuriomis jis savo gyvenime vadovaujasi, nes būtent vidinės reikšmės ir prasmės turi keistis socialinio darbuotojo vykdomos intervencijos dėka. Jei nesikeičia viduje glūdinčios paskatos, nekinta šeimos gyvenimas.

Sistemų teorija žmogų laiko psichine sistema, o bet kurią asmenų grupę – pvz., santykius tarp dviejų žmonių, šeimą, organizaciją-

socialine sistema. Šeimos kaip sistemos kompleksiskumas yra pagrindinė nesėkmingos socialinio darbo intervencijos priežastis. Kompleksinės sistemos savo viduje yra nesusijusios priežasties-pasekmės ryšiais. Tai yra ne tik priežastis sukelia pasekmes, bet ir pasekmės veikia priežastis. Todėl kompleksinių sistemų elgesys yra nenusipėjamas, kompleksinėje sistemoje neįmanoma nustatyti, kas yra priežastis, kas yra pasekmė. Kompleksinės sistemos į daugelį aplinkos poveikių reaguoja labai nežymiai arba iš vis nereaguoja. Šeima kaip socialinė sistema gilumine prasme yra visiškai uždara jai supančiai aplinkai. Sistemos yra ne tik uždaros, bet ir kuria save pačios tik iš savo elementų. Žmogus kaip psichinė sistema gali mąstyti ir suprasti tik tai, ką leidžia suprasti jo protinės galimybės, ne daugiau. Iš aplinkos žmogus į savo sąmonę priima tik tai, kas jam suprantama, reikšminga – t.y. ką gali aprėpti jo protinės galimybės. Visa tai, ko žmogus nesupranta ar jam pasirodo nereikšminga – nepatenka į jo sistemą, jo vidų, kad ir kaip socialiniai darbuotojai to norėtų. Žmogus pats nusprendžia, ką iš aplinkos pasiimti, o ko ne. Žmogaus ar šeimos elgesį, veiksmus nulemia vidinė šių sistemų struktūra, kuri išoriniam stebėtojiui yra nematoma ir nesuvokiama. Sistemų teorijos požiūriu socialines sistemas sudaro komunikacija, bet ne asmenys. Nes niekas nežino, ką giliai savyje galvoja ir jaučia tėvas, bendraudamas su vaiku, žinomos tik jo mintys ir jausmai, kuriuos jis išreiškia komunikuodamas – pasakydamas žodžiais, mimika, gestais. Kitaip tariant, niekas negali pažvelgti į kito žmogaus sąmonę, galima pažinti tik tą žmogaus sąmonės dalį, kurią jis atvirai išreiškia komunikuodamas. Todėl dirbant su socialinės rizikos šeima vertėtų keisti ne atskirų jos narių elgesį, bet šeimos vidinį komunikacijos modelį, tik tada pokytis gali būti patvarus. Lygiai taip pat ir organizacijose: jei veikla stringa, kalti yra ne pavieniai darbuotojai, o organizacijos kaip sistemos vidinis komunikacijos modelis.

Kompleksinės sistemos priešinasi išoriniam poveikiui, joms būtina išlaikyti vidinę pusiausvyrą. Išorinis įsikišimas (intervencija) kelia pavojų sistemos pusiausvyrai – jos įprastai elgsenai, nusistovėjusioms sampratoms, rutinai. Grubus, neapgalvotas įsikišimas gali nesugražinimai sugriauti sistemos identitetą, todėl sistemos priešinasi intervencijai. Svarbu suprasti, kad sistemos narių elgesys, net ir pats blogiausias, nėra atsitiktinis, jis yra sistemos identiteto dalis ir turi tam tikrą reikšmę, atlieka tam tikrą funkciją, kad ir kokia

beprasmiška, neracionali ji atrodytų aplinkiniams ar net patiems sistemos nariams. Jei vieno šeimos nario elgesys patologiškas, yra manoma, kad visos šeimos santykiai patologiški. Būtina suvokti, kad sistemos pasikeitimo galimybės yra ribotos, jei sistema praranda savo giluminę struktūrą – ji nustoja egzistuoti. Todėl socialinio darbo intervencija yra sistemos elgesio galimybių praplėtimas, kuris įmanomas tik pakitus vidiniam sistemos identitetui – jos prasmių ir reikšmių struktūrai. Tačiau savąjį identitetą sistema gali pakeisti tik pati, antraip ji nebegalės funkcionuoti. Todėl labai svarbu, kad šeima pati matytų problemas ir norėtų keistis. Nors socialinės sistemos yra aplinkai uždaros sistemos, vis dėlto jos turi nuolatinį ryšį su aplinka ją stebėdamos. Tai dar viena reikšminga kompleksinių sistemų savybė – jos yra pačios save ir aplinką stebinčios sistemos. Stebima tuomet, kai sistema save lygina su ja supančia aplinka. Asmuo keičiasi, mokosi, vystosi tik vienu būdu – stebėdamas jį supantį pasaulį ir lygindamas tai ką mato su savo supratimu. Reikia prisiminti – sistemos stebi ir gali pastebėti aplinkoje tik tai, kas joms yra prasminga ir reikšminga, tai kas atitinka jų vidines reikšmes ir prasmes. Vadinas, jei santykis su socialiniu darbuotoju pasirodys esąs prasmingas – jie iš jo mokysis. Svarbu suvokti, kad asmuo ir bet kuri kita sistema mokosi ir keičiasi tik pati – jų niekas iš šalies pakeisti ar ko nors išmokyti negali. Taigi, socialinio darbo intervencija praktiškai turi sudaryti galimybes asmenims patiems keistis – socialinis darbuotojas, vykdamas intervenciją, yra tik šio pokyčio pagalbininkas (Gvaldaitė, L., Švedaitė B., 2005, 41 – 56 p.).

Partnerystės principo taikymas dirbant su šeima. Savo pačia paprasčiausia forma partnerystė reiškia bendrą darbą su šeima, bendradarbiavimą, dalijimąsi lygiaverčiu pagrindu, bendrą tikslą. Būtina įtraukti šiuos momentus: bendras darbas kartu su šeimos nariais, siekiant aptarto tikslo; bendras sprendimų priėmimas; įgūdžių, vertybių, norų bei prioritetų įvairovės pripažinimas bei atsižvelgimas į juos; nelygios padėties kompetencijos (galios) lygyje pripažinimas santykiyje tarp socialinio darbuotojo ir vaiko, bei šeimos.

Partnerystės principo taikymas kiekvienam šeimos nariui suteikia galimybę pasakyti savo nuomonę apie situaciją bei išreikšti savo poreikius, net jeigu kiekvieno poreikiai negali būti patenkinti. Visi šeimos nariai gali kažkiek kontroliuoti situaciją, kuri jiems gali atrodyti nekontroliuojama. Šeima – tai geriausia aplinka vaikui augti ir, kadangi

tėvai geriau už bet kurį socialinį darbuotoją pažįsta savo vaiką, jie turi geresnes galimybes paremti savo vaiką, padėti jam išspręsti sunkumus. Partnerystė palengvina perspektyvos išlaikymą, yra orientuota į vaiko ir šeimos poreikius, o ne į problemas. Partnerystės principas gali pasitarnauti modeliu šeimai ir vaikui.

Partnerystės principo netaikymo atveju socialinio darbuotojo vaidmuo tampa lemiamu priimant sprendimus, kas neapdraudžia nuo klaidų. Pagrindinis dėmesys tada nukreipiamas į problemas, užuot nukreipus jį į poreikius. Šeima gali tapti priklausoma nuo socialinio darbuotojo. Partnerystės principo taikymą sunkina skirtinga kiekvieno šeimos nario reakcija į socialinio darbuotojo intervenciją, kas gali labai apsunkinti darbą, gali kelti konfliktą skirtingi šeimos narių poreikiai. Socialinis darbuotojas gali teikti pagalbą ribotą laiką, situacija šeimoje bet kada gali pablogėti. Socialiniai darbuotojai negali apsimesti, jog šeima turi tokią pat galią kaip ir jie, nes kompetencijos (galios) santykiuose bet kurioje socialinio darbo situacijoje egzistuoja nelygybė.

Taikant partnerystę dirbant su šeima, yra keletas dalykų, kuriuos reikia apgalvoti ir kurie pagerina darbą. Ar dirbama su kiekvienu šeimos narių? Ar išiklausyta į kiekvieno suinteresuotojo asmens požiūrius, pageidavimus, prioritetus? Kokius įgūdžius, žinias ir galias, būdingus atskiriems šeimos nariams, pavyko išvelgti? Ar socialinio darbuotojo ir šeimos uždaviniai yra bendri? Ar bendras darbas su šeima yra nukreiptas įtampos tarp atskirų šeimos narių poreikių ir interesų įveikimui?

? Klausimai studentams

1. Kokios pagrindinės šeimos gyvenimo sritys yra vertinamos vykdant intervenciją į šeimą?
2. Kokie yra pagrindiniai darbo su šeima principai?
3. Kokie yra pagrindiniai šeimos poreikiai socialinio darbuotojo požiūriu?
4. Koks yra socialinio darbuotojo metodinio veikimo pagrindas?
5. Ką svarbu prisiminti kalbant apie išorinių sistemų įtaką šeimai?
6. Pakomentuokite partnerystės principo taikymą šeimoje.

3. PAGALBOS RIZIKOS ŠEIMAI TIKSLAI IR BŪDAI

Šeima kaip grupė turi pati rasti priemones spręsti jai kylančias problemas, o ne vien laukti socialinio darbuotojo sprendimų, todėl vienas iš tikslų kontakto tarp šeimos ir socialinio darbuotojo pradžioje yra užtikrinti, kad reikalingi šeimos nariai dalyvautų problemos sprendimo procese.

Pabrėžiamas informacijos rinkimas pradiniame kontakto su šeima etape. Negali pradėti efektyviai dirbti tinkamai nesurinkus ir neperžiūrėjus informacijos. Informacijos rinkimo procesą apibrėžia hipotezės, nurodančios kokios informacijos reikėtų ir koku būdu šeima bando spręsti problemas. Remdamasis šiomis hipotezėmis darbuotojas bando spręsti kylančius sunkumus. Tačiau apie tokių hipotezių buvimą šeimai nebūtina žinoti. Informacija renkama iš visų šeimos narių, kiekvieno jų požiūris laikomas vertingu, bendras šeimos vaizdas kuriamas iš kiekvieno šeimos nario turimo įvaizdžio. Informacija renkama apie įvykius, elgesį ir jausmus.

Iš šeimos narių atsakymų išskyla nauja informacija, kuri tampa prieinama ir darbuotojui, ir visiems šeimos nariams. Darbuotojui informacija leidžia išsiaiškinti nuo ko pradėti, o šeimai informacija jau pati savaime yra permaina. Darbuotojo pagalba šeimos problemos performuluojamos, pateikiamas kitoks realybės suvokimas. Pagarba, kurią darbuotojas rodo kiekvieno šeimos nario nuomonei, bei jo suteikiamai informacijai kuria naujus šeimos narių ir jų dalyvavimo problemos sprendime įvaizdžius. Keičiamas šeimos narių supratimas apie problemą, jie gali pamatyti, ką mato kiti, suprasti kaip jaučiasi kiti. Informacijos rinkimas šeimos nariams yra postūmis iš naujo permąstyti esamą situaciją arba keisti savo elgesį. Šitas procesas vyksta be ypatingo socialinio darbuotojo įsikišimo.

Darbuotojui svarbu išlikti tyrėjo pozicijoje viso darbo eigoje. Reikia atsiminti, kad šeimos yra sistemos, turinčios ryšius su kitomis sistemomis. Dalis informacijos gali būti neatskleista pradiniame darbo etape ne tik apie šeimą, bet ir apie jos socialinę aplinką. Buvimas tyrėjo pozicijoje sumažina paviršutiniškų išvadų galimybę. Darbuotojas turi paversti šeimą savo sąjungininke tiriamajame darbe, tikėdamasis, kad šeimos interesai paskatins jos narius keistis. Svarbu, kad šeima neimtų manyti, kad darbuotojui jų keitimosi reikia labiau nei jiems patiems. Darbuotojo pozicija, kelianti spaudimą keistis, kelia nereikalingą šeimos

pasipriešinimą ir ji primygtinai gali laikytis neproduktyvaus elgesio būdų.

Darbuotojas neturi skatinti tokių permainų, kurios neatitinka šeimos norų, todėl jis ir aiškinasi ko kiekvienas šeimos narys nori. Darbuotojas bando išvelgti šeimos narių požiūrių į problemą skirtumus ir panašumus. Bendrieji šeimos susitikimai sukuria bendravimo čia ir dabar pojūtį. Svarbu stebėti kaip šeimos nariai elgiasi vieni su kitais, nereikia per daug pasitikėti jų kalbomis. Geriau esamus santykius pamatyti nei įvertinti juos iš pasakojimo. Darbuotojo buvimas daro poveikį šeimos narių tarpusavio elgesiui net ir nesistengiant specialiai daryti įtaką. Tačiau vis tiek šeimos narių elgesys bus panašus į elgesį realybėje. Ilgainiui šeimos nariai, pajutę darbuotojo draugiškumą, atskleis svarbiausius tarpusavio bendravimo bruožus. Pokalbiai su šeima sudaro galimybę šeimos nariams patiems pamatyti savo reakcijas vienas į kitą ir čia pat išbandyti naujus elgesio būdus, kaip sulaukti iš kitų norimo atsako. Žiūrima kaip šeimos nariai elgiasi vieni su kitais ir kokios yra galimybės jiems pozityviau vienas kitą vertinti. Čia ir dabar tyrimas skatina permaitas šeimos atžvilgiu, pats savaime yra šviečiamojo pobūdžio.

Kai kuriais atvejais šeimos nariai atrodo įklimpę jiems įprastuose bendravimo būduose, o pasiūlymai, nurodymai iš darbuotojo pusės nesukelia jokių pokyčių. Šeimos istorija gali padėti suprasti esamus sunkumus. Reikia išsiaiškinti vaidmenų įvaizdžius ir sąveikos dėsninumus, atsineštus iš tėvų šeimų ir pamatyti kaip jie kartojasi esamoje situacijoje. Jeigu vyro ir žmonos požiūriai labai skiriasi, galima pastebėti, kad ir jų tėvų gyvenšana labai skyrėsi. Skirtumai nereiškia, kad kuri nors iš jų buvo bloga. Galbūt šeimos nariai turi naujų minčių kaip taisyti esamą padėtį. Taip pat naudinga išsiaiškinti praeityje buvusius šeimos įvykius. Su darbuotojo pagalba šeima gali pamatyti, kad dabartinė situacija atspindi įvykius, neišspręstus praeityje.

Daugeliu atvejų šeimos nariai sugeba paklausti darbuotojo patarimų, išbando naujus elgesio būdus, suvokdami, kad įprastas elgesys negali padėti. Tačiau šeimos nariai gali priešintis ir nevykdyti nurodymų. Dažnai tokios kliūtys kyla dėl baimės, kaip reaguos kiti šeimos nariai. Kai toks baiminimasis išsakomas, šeimos nariai gali išslyk stebėti jų reakciją. Jeigu šeimos nariai reaguoja negatyviai, darbuotojas gali pasiūlyti asmeniui pabandyti kitaip į tą reakciją atsakyti.

Dėmesio centre turi būti čia ir dabar išgyvenimai. Kontakto tikslas nėra atgaivinti senas nuoskaudas, nes toks išgyvenimų pobūdis gali paskatinti neigiamos reakcijos kilimą. Stiprių jausmų sužadino atveju gali padėti atskiri pokalbiai, kurie leidžia nuleisti įtampą, o darbuotojui suteikia galimybę kurti pozityvesnį požiūrį į santykius. Atskiras pokalbis taip pat gali sumažinti šeimos nario gynybinę reakciją ir padėti jos išvengti bendrųjų pokalbių metu. Reikia sudaryti šeimos nariams galimybę išreikšti teigiamus jausmus vienas kito atžvilgiu.

Reikia skatinti teigiamą sąveiką su šeimos aplinka, nes yra pastebima, kad blogai funkcionuojančios šeimos patiria stresą dėl reikiamos socialinės paramos stokos, dėl materialinių, socialinių bei psichologinių sunkumų, kuriuos sukelia supanti aplinka. Šeimos bus izoliuotos trūkstant artimų ryšių su giminėmis, organizuotomis grupėmis, socialinėmis įstaigomis, mokyklomis, darbovietėmis. Darbuotojas turi stengtis visuomenės išteklius padaryti šeimai prieinamais.

Susitikimas su giminaičiais, nuo kurių šeima buvo nutolusi, gali padėti ir praktiniame lygmenyje, pavyzdžiui palengvinti vaikų priežiūrą. Giminės kartais sukelia sunkumų ir bando per daug kontroliuoti, čia gali įsikišti socialinis darbuotojas, kuris gali sumažinti neigiamą poveikį. Svarbu, kad visi minėti ryšiai su įvairiomis išorinėmis sistemomis padėtų šeimai atlikti jos funkcijas.

Jei paramos negalima gauti, darbuotojas turi įsikišti, kad parama būtų užtikrinta. Kita vertus, šeima pati turi būti atvira aplinkinių nuomonei apie jos gyvenimą, ateinančiai informacijai ir patarimams, kurie gali padėti atlikti užduotis. Šeimos komunikacija turi padėti problemų sprendimui, o ne jam trukdyti. Žmonės gali būti pertraukinėjami jiems nebaigus kalbėti, jų gali būti nesiklausoma, jiems gali būti atsakoma temos pakeitimu, kai kurių šeimos narių požiūris ignoruojamas. Esant tokiai padėčiai šeimos santykiai negerėja. Jos nariai jaučiasi negerbiami, nesuprasti, vieniši. Jie gali reaguoti didesniu užsispyrimu, dar stipresniu savo nuomonės piršimu. Šeima pakliūna į ydingą ratą.

Iškyla akivaizdi būtinybė panaudoti naujus šeimos komunikacijos būdus. Darbuotojas turi užtikrinti, kad šeimos narių nuomonės būtų išgirstamos, į jas būtų tinkamai reaguojama. Taip pat svarbi ir šeimos struktūra, kurios elementus galima stebėti komunikacijos proceso metu. Kas kam kalba, kas ko klausosi, kieno

mintys priimamos, kas nutildomas, išjuokiamas, ignoruojamas, kas retai arba niekad nešneka. Šie komunikacijos aspektai nusako vaidmenis, statusus, kontrolę, prierašumą, atstumo palaikymą tarpusavio santykiuose. Šeimos struktūra turi būti pakankami lanksti, kad netrukdytų permainingoms. Tačiau tuo pat metu ji turi būti pakankamai stabili, jog šeimos nariai galėtų jaustis stabiliai.

Esama daug būdų, kaip galima dirbti su šeima: kartais praverčia šeimos nario telefoninis pokalbis arba tiesioginis kontaktas su svarbiu ne šeimos žmogumi, kitais atvejais prireikia svarbių ne šeimos žmonių pakvietimo į bendrąjį pokalbį su šeima. Darbas su šeimos problemomis gali vykti tėvų grupėse, grupėse vyrams arba žmonoms, kelių šeimų grupėse, sutuoktinių porų grupėse. Individo patirtis ir pokyčiai, prasidėję šiose grupėse, parnešami į šeimą. Jei problema kyla dėl vaiko, neretai dirbti galima pirmiausia su jo tėvais ar iš viso tik su tėvais. Galima dirbti su šeimos suaugusiuoju, kuris rodo didesnę pajėgumą keistis, tikintis, kad tai pakeis šeimos sistemą.

Bendrieji pokalbiai su šeima - tai gydomieji pokalbiai su dviem ar daugiau šeimos narių, kurie gali būti naudingi sprendžiant problemas. Susitikimai su visą šeimą gali būti naudingi keičiant nusistovėjusius vaidmenis šeimoje, komunikacijos procesus ir šeimos sugebėjimą spręsti išskylančias problemas. Remiamasi sistemų teorijos požiūriu, kad kai vienas šeimos narys ima keistis, kitos šeimos sistemos dalys irgi privalo keistis. Pokyčiai viename šeimos narių pažeidžia šeimos pusiausvyrą, reikalaujanti kito šeimos nario adaptacijos arba tai sukelia jo pasipriešinimą.

Beveik visuomet, sprendžiant šeimos problemas, yra naudingas jos narių dalyvavimas. Sunku surasti tokią problemų kategoriją, kuriai nebūtų naudingos visos šeimos pastangos. Kiekvienas šeimos narys paliečiamas problemų ir tam tikru būdu į jas reaguoja. Problemos gali pakeisti individo savęs ar kito įvaizdį, jausmus apie save ir kitus. Gali keisti jo norą dalyvauti šeimos gyvenime. Šios reakcijos iškyla į paviršių ir tampa šeimos sąveikos ir santykių dalimi. Šeimos nariai gali prisidėti ir prie problemų kūrimo.

Visais atvejais, esant bet kokioms problemoms, šeimos dalyvavimas reikalingas ir naudingas, bent jau tam tikru momentu. Tokio dalyvavimo tikslas – padėti šeimos nariams susivokti jausmuose, liečiančiuose šeimoje vykstančius pokyčius ir suteikti jėgų tuos pokyčius konstruktyviai sutikti ir juose kūrybiškai dalyvauti. Galimas

požiūris, kad į problemos procesą reikia įtraukti tik tuos, kurių dalyvavimas yra būtinas. Maži vaikai nedaug kuo gali prisidėti prie problemos permąstymo proceso, nors kai kuriais atvejais jų indėlis ženklus. Pavyzdžiui, jų elgesys susitikimų metu gali parodyti emocijas ir sąsajas tarp jų, kurių kitaip negalima pastebėti. Ypač vyresniųjų vaikų dalyvavimas gali daug atskleisti. Į pokalbius gali būti įtraukiami išsiskyrusieji šeimos nariai. Tai gali būti ir kiti svarbūs šeimai žmonės, susiję su ja kraujo ryšiais, bendra pastoge ar kitais socialiniais ryšiais.

Šeimos nariai, socialinio darbuotojo pastangas įtraukti juos į darbą, dažnai laiko tarsi kaltinimu už iškilusią šeimai problemą. Galbūt neretai būna, kad kai kurie nariai iš tiesų prisideda prie problemos kūrimo, tačiau socialiniai darbuotojai niekuomet nesiekia kaltinti. Yra naudinga suprasti problemos priežastis. Bendrieji pokalbiai išplečia darbuotojo diagnostines žinias apie šeimos funkcionavimą. Jei jis laikosi požiūrio, kad šeima funkcionuoja kaip sistema, tai bendrųjų pokalbių metu gali išryškėti kai kurių santykių pobūdis. Bendravimo procesai yra labai painūs ir nėra iš karto regimi net ir geriausiomis sąlygomis. Greičiausiai juos galima aptikti, kai šeimos nariai stebimi ir bendrauja susirinkę drauge. Darbuotojas gali pastebėti pasikartojančias bendravimo grandines tarp šeimos narių, kurių patys jie nebepastebi. Šių pokalbių metu geriau matosi, kaip bendravimo procesai skatina ar žlugdo šeimos gebėjimą spręsti problemas.

Kai kurie socialiniai darbuotojai siūlo lankymus namuose kaip būdą stebėti visos šeimos bendravimą, bei įtraukti visus šeimos narius į darbą. Kitų šeimos narių dalyvavimas mažina žmogaus, turinčio problemą, izoliaciją, teikia paramą, užtikrina nuolatinį bendravimą. Bendrieji pokalbiai darbuotojui leidžia objektyviau dirbti, nes neatsiranda vienos kurios nors pusės palaikymo. Tokie pokalbiai yra naudingi tada, kai nepasitikima šeimos nariu ar socialiniu darbuotoju, nes taip sumažinama šeimos narių baimė, kas kažkas kuriama jiems už nugaros.

Bendrieji pokalbiai ypač veiksmingi, kai problemų sprendimui trukdo netinkamas bendravimas. Pokalbiai ne tik leidžia stebėti šiuos procesus, bet ir juos nutraukti ar keisti. Nesidalijimas išgyvenimais ir jausmais yra komunikacijos sutrikimas. Dažnai šeimos nariai turi skirtingus ar iškreiptus savo ar kitų įvaizdžius. Dažnai kiekvienas jų įvykius supranta ir išgyvena savaip ir neretai šiais potyriais nesidalija. Bendrieji pokalbiai suteikia galimybę pasidalinti šiais patyrimais bei

susilaukti kitų paramos ar nepritarimo. Dalijimasis įvykių išgyvenimais kartais gali padėti pakeisti požiūrą ir tarpasmeninius santykius. Darbuotojui bendrieji pokalbiai padeda sukurti saugumo jausmą ir padėti išsakyti net ir nedrąsiaušiams šeimos nariams, kuriems sunku tai padaryti be kitų paramos.

Esant tam tikroms prielaidoms, kai kurie šeimos nariai gali atsisakyti dalyvauti ar net trukdyti tokių pokalbių rengimui. Šeimos nariai, kurie brangina buvimą kartu, šeimos sutarimą ir vienybę, dalyvauja noriau. Tačiau daugelyje šeimų šis jausmas būna prarastas dėl konfliktų. Būtina bendrųjų pokalbių sąlyga – įsitikinimas, kad asmeniniai tikslai gali būti pasiekiami tik šeimos aplinkoje. Socialinis darbuotojas turi padėti šeimai iš naujo įsigilinti į problemą, kad būtų pasiekti šeimos ir individualūs tikslai. Jei tai nepavyksta, šeimos nariai gali atsisakyti dalyvauti, bus abejingi, linkę kaltinti ir grasinti. Jei nesugebama susilaikyti nuo kaltinimų vienas kitam, bendruosius pokalbius reikia nutraukti.

Kartais šeimos narių dalyvavimas problemos sprendimo procese nėra būtinas. Konkretus problemos formulavimas rodyt kas turi dalyvauti ją sprendžiant. Šeimos nariai turi sugebėti aiškiai apibrėžti problemą, su kuria bus dirbama. Neretai šeimos nariai nurodo vieną kurį nors narį, laikydami jį problema. Jie nemato, kad tai gali būti jo reakcija būtent į jų netinkamą elgesį. Kai šeima sutinka, kad kiekvieno elgesys turi poveikį visiems likusiems, kad jie ne visai sutaria tarpusavyje, jiems gali kilti noras kartu spręsti visus liečiančią problemą. Tie, kuriuos labiau paliečia problema, būna labiau suinteresuoti jos sprendimu. Formuluojuot problemą visų šeimos narių dalyvavimas yra svarbus, tačiau nuolatinis dalyvavimas nėra būtinas.

Įtraukiant šeimą į darbą, darbuotojo užduotis – nuteikti šeimos narius kliento vaidmeniui. Tai ypač sudėtingas procesas, kadangi kiekvienas šeimos narys stengiasi primesti socialiniam darbuotojui tą vaidmenį, kuris naudingas pačiam šeimos nariui. Nuo pat pradžių kiekvienas stengiasi paversti darbuotoją savo sąjungininku. Yra daug kliūčių, trukdančių šeimos narius įtraukti į darbą. Viena jų – požiūris, kad vienas šeimos narys, o ne visa šeima yra problema. Darbuotojai turi mokyti šeimas remdamiesi sistemų teorija. Antroji kliūtis gali būti daugelyje šeimų vyraujantis požiūris, kad nėra jokių problemų. Jos bendrauja su socialiniu darbuotoju tik verčiamos mokyklos ar pareigūnų. Tokių šeimų nariai mano, kad problemas jiems kuria kiti.

Darbas su šeima gali prasidėti prievartinėmis aplinkybėmis. Tam tikrais atvejais darbuotojai turi tam teisę. Tinkama darbo pradžia gali leisti šeimai pažvelgti į darbą ne kaip į prievartą, bet kaip į savanorišką sutikimą. Pati socialinio darbuotojo bendravimo su šeima situacija sukelia tam tikras reakcijas vien todėl, kad dar vienas žmogus prisijungia prie sistemos. Šeimos nariai įvertina kaip keisti savo reakcijas tarp jų atsiradus naujam žmogui. Kiekvienas jų turi savo nuomonę ką reikia daryti, o ko ne, kad problema būtų išspręsta. Kiekvienas iš jų gali siekti užsitikrinti darbuotojo paramą savo pozicijai. Šios pastangos atspindi kiekvieno šeimos nario poreikį išsaugoti savigarbą. Baiminamasi, kad kiti šeimos nariai neįvertins jų individualių poreikių, todėl ir neatsižvelgs, kad kiti šeimos nariai pasinaudos jo klaidomis. Kaltinimai ir reikalavimai kitiems yra gynybinė reakcija. Darbuotojas, pastebėjęs tokio pobūdžio elgesį, tai turėtų interpretuoti kaip siekį susilaukti paramos. Darbuotojas iš savo pusės stengiasi sukurti tarpusavio supratimo ryšį su kitais, įvertinti kiekvieno indėlį. Taip galima pasipriešinti spaudimui pritarti vienai kuriai nors pusei. Palapsniui šeimos nariai išmoksta atsakyti už savo veiksmus. Kaip šeimos nariai elgiasi bendrųjų pokalbių metu, atspindi įprastas šeimos elgesio formas, tačiau nereikia pamiršti, kad atitinkamas elgesys gali būti atsakas į darbuotojo įsikišimą į šeimos sistemą. Darbuotojas turi tapti sistemos dalimi, bet nesipainioti į šeimos kasdienybę.

Darbo pradžioje socialinis darbuotojas turi sudaryti sąlygas šeimai problemai spręsti. Darbuotojas imasi iniciatyvos pradinėje stadijoje. Jis paruošia pokalbio planą ir pakviečia šeimą bendradarbiauti. Gali atrodyti, kad pirmojo pokalbio iniciatyva priklauso šeimai, tačiau taip gali būti tik todėl, kad darbuotojas paprašė juos imtis spręsti problemą, tuo būdu norėdamas pamatyti kaip šeima tai daro. Pokalbių metu darbuotojas skatina šeimos narius kalbėti apie savo rūpesčius su juo ir tarpusavyje. Darbuotojas gali reikalauti, kad pokalbių metu šeimos nariai imtųsi tam tikros veiklos vienas kito atžvilgiu. Darbuotojui rūpi kaip šeimos nariai tvarko gyvenimą, kartais jis gali duoti konkrečių pasiūlymų. Tam tikrais atvejais darbuotojas turi teisę net nurodyti šeimai kaip elgtis. Tačiau pagrindinė jo užduotis taip organizuoti bendruosius pokalbius, kad šeima pati galėtų priimti konstruktyvius sprendimus, liečiančius jų gyvenimą.

Taigi pirmasis socialinio darbuotojo tikslas kontakto pradžioje – aiškiai suprasti kokio pobūdžio yra šeimos pateikiama problema ir kokie

veiksniai lėmė šios problemos įsisenėjimą ar kas trukdo jos išsprendimui, tai yra darbuotojas turi susidaryti bendrą vaizdą apie šeimą. Antras tikslas – reikia išsikovoti šeimos sutikimą dalyvauti problemos sprendimo procese, nes ne visuomet šeimos nariai iš pradžių būna tam nusiteikę. Trečias tikslas – šeimos nariai išeidami po pokalbio turi jausti, kad jie buvo suprasti, kad siūloma kažkas naujo, kad po kontaktų įmanomi teigiami pokyčiai.

? Klausimai studentams

1. Kuo ypatingas informacijos rinkimas teikiant pagalbą šeimai?
2. Kas nusako informacijos reikalingumą?
3. Pakomentuokite bendruosius pokalbius su šeima.
4. Kokie yra pagrindiniai darbo su šeima tikslai?

4. ŠEIMOS PROBLEMŲ SPRENDIMO PROCESAS

Nustačius darbo su šeima tikslus, pradedamas pagalbos teikimo procesas. Jis ne visada gali būti toks, kokio laukė klientas ir pats socialinis darbuotojas. Atsiranda įvairių kliūčių, trukdančių sėkmingam problemų sprendimui.

Pirmasis interviu su šeima. Pirmasis interviu yra integruotas procesas, kuris apima ir svarbias užduotis, išskylančias prieš ir po pirmojo susitikimo su šeima. Apibrėžus tikslus, apsprendžiančius darbą pirmojo interviu metu, pateikiamas vadovas kiekvienam iš dvylikos interviu etapų: 1) pokalbis telefonu; 2) hipotezės sukūrimas; 3) pasisveikinimas; 4) socialinė fazė; 5) problemos nustatymas; 6) šeimos elgesio modelių stebėjimas; 7) tikslų nustatymas; 8) kontrakto sudarymas; 9) kontrolinis lapas; 10) hipotezės tikrinimas; 11) susisiekimas su klientą nukreipusiu žmogumi; 12) dokumentų rinkimas.

Darbą pirmojo interviu metu apsprendžia keturi pagrindiniai tikslai: 1. Įsijungti į šeimą, prisitaikant prie šeimos narių stiliaus ir sukuriant aplinką, kurioje šeimos nariai jaus paramą. 2. Taip organizuoti interviu, kad šeimos nariai pradėtų jausti pasitikėjimą darbuotojo vadovavimu. 3. Informaciją apie problemą rinkti tokiu būdu, kad taptų aiškesnės šeimos sąveikos, liečiančios šią problemą. 4. Aptarti darbo sąlygas, akcentuojant šeimos iniciatyvą ir apibrėžiant tikslus bei trokštamus pokyčius.

Nors pirmojo interviu fazės aiškiai atskirtos, pačiame interviu dėl aiškumo ir nuoseklumo fazėms priskiriamos apytikslės laiko ribos, realiam apklausos procese reikalingas geras „natūralios tėkmės“ suvokimas, vienai fazei keičiant kitą. Realiame interviu fazės gali iš dalies arba visiškai sutapti.

1. *Pokalbis telefonu.* Telefoninio pokalbio tikslas yra užmegzti kontaktą su šeima ir susitarti dėl pirmojo interviu. Renkama esminė informacija, taip pat pavardės, adresai ir telefonų numeriai. Prašomas trumpas problemos apibūdinimas. Nustatoma kokie dar šeimos nariai ar kiti žmonės susiję su šia problema (įskaitant nukreipusį asmenį). Susitariama dėl pirmojo interviu, įskaitant: kas atvyks į susitikimą, interviu diena ir laikas, kur jis turi įvykti, įskaitant nurodymus kaip atvykti ir užsiregistruoti. Jeigu šeima kreipiasi ne pati, o prieš tai skambina ją nukreipęs žmogus, pasiteirauti, kaip skambinantis žmogus supranta problemą, pasitikslinti, ko pageidauja šeima, susitarti kaip nukreipiančiam žmogui bus perduota tolesnę informacija.

2. *Hipotezės kūrimas.* Šios fazės tikslas yra sukurti pradinę hipotezę, kuria būtų vadovaujama pirmajame interviu tiriant svarbius klausimus. Hipotezių kūrimas prasideda nuo šeimos gyvavimo ciklo nustatymo ir šios stadijos problemų bei užduočių numatymo. Turint šį pagrindą, iškeliamos naujos hipotezės, remiantis tokiais duomenimis kaip kreipimosi pobūdis, susisiekiusio asmens emocinis tonas ir koks šeimos narys yra apibūdinamas „klientu“. Sukuriama pirmo interviu strategija, įskaitant konkrečius klausimus, stebėjimus, užduotis, kurie palengvins duomenų rinkimą ir padės tikrinti hipotezes (strategija padės išvengti padriko mąstymo ir pasyvaus klausymo susitikimo metu). Sukūrus hipotezes ir darbo strategiją, reikia likti atviram šeimos unikalumui ir informacijai, remiančiai alternatyvias hipotezes.

3. *Pasisveikinimas (apytikriai 5 min.).* Šios fazės tikslas yra nuoširdžiai priimti ir susipažinti su šeimos nariais, supažindinti juos su aplinka ir darbuotoju. Pirmiausia prisistatoma kontaktą su jumis užmezgusiam žmogui ir kitiems suaugusiems šeimos nariams. Paspauskite ranką ir pasisveikinkite su kiekvienu šeimos nariu (pasisveikinimas turėtų būti atitinkantis amžių, būtinai reikia pasisveikinti su visais atėjusiais vaikais, nepriklausomai nuo jų amžiaus). Šeimos nariams pasiūloma atsisėsti pagal norą (ši informacija yra panaudojama diagnozei). Šeima supažindinama su darbo kambariu ir sutikimo forma.

4. *Socialinė fazė (apytikriai 5 min).* Šios fazės tikslas yra sukurti šeimai negrėsmingą aplinką, geriau ją pažinti ir padėti jiems jaustis patogiau. Reikia padėti šeimai patogiau pasijusti įtraukiant ją į neoficialų pokalbį. Po to pristatoma dienotvarkė: - „Pradžioje man naudinga būtų gauti apie jus daugiau informacijos“. Pagilinamas kontaktas su kiekvienu šeimos nariu, paklausiant kiekvieno jų demografinių duomenų: amžius, darbinė/mokymosi veikla, išsilavinimas, vedybų trukmė ir t.t. Pabandykite kiekviename žmoguje rasti ką nors įdomaus. Raskite galimybę būti žmogišku ir kaip įmanoma mažiau grėsmingu šeimai. Kalbėdami su šeima, nepamirškite skirti ypatingą dėmesį ir pagarbą suaugusiam šeimos lyderiui/atstovui. Pabandykite įtraukti tuos šeimos narius, kurie laikosi atokiau, ypač tą iš tėvų, kuris nesiėmė iniciatyvos užmegzti kontaktą. Atkreipkite dėmesį į kiekvieno šeimos nario kalbą ir neverbalinį elgesį. Pabandykite prisitaikyti ir panaudokite šį stilių bei kalbą sekančiuose susitikimuose, dirbdamas su šiuo šeimos nariu.

5. *Problemos nustatymas (apytikriai 15 min.).* Šios fazės tikslas yra tirti kiekvieno šeimos nario suvokimą apie problemą jam būdingo elgesio požiūriu, o taip pat bandytus sprendimo būdus. Toliau nustatykite dienotvarkę: - „Dažnai šeimose žmonės skirtingai supranta problemą. Šiandien norėčiau iš kiekvieno jūsų išgirsti, kaip jūs matote problemą“. Kreipkitės į kiekvieną šeimos narį, paprastai pradėdami nuo suaugusiojo, kuris atrodo labiausiai tolimas problemai. Padėkite šeimos nariams būti konkretesniems ir tikslesniems, klausdamas: - „Kokia tai problema tau?“, „Kada ši problema prasidėjo?“, „Kas paskatino jus ateiti?“. Išsiaiškinkite, kaip šeimos nariai bandė spręsti problemą ir kokie buvo šių bandymų rezultatai. Įvertinkite kitų žmonių įsitraukimą į problemą: - „Ar kiti žmonės davė jums patarimų, liečiančių šią problemą?“, „Ką jūs galvojate apie jų patarimus?“. Paklauskite apie nesenus pasikeitimus šeimoje, tokius kaip persikraustymai, ligos, mirtis, darbo pakeitimai bei narių išėjimas ar įsijungimas į šeimos struktūrą. Išlaikydami dėmesį ties pateikta problema, žinokite šiame kontekste vykstančius pasikeitimus šeimos sistemoje, kurie daro įtaką ir yra veikiami problemos.

Proceso eigoje atminkite: skatinkite šeimos narius kalbėti tiksliai, prašykite pavyzdžių, padėkite šeimos nariams geriau suprasti savo mintis, išlaikykite empatišką ir nekritikuojantį požiūrį į kiekvieną žmogų, užtikrinkite, kad svarbus yra kiekvieno žmogaus įnašas. Net

jeigu esate prašomas, neduokite patarimų ir interpretacijų, užkirskite kelią galimiems kitų žmonių trukdymams, pastebėkite, bet neakcentuokite nesutarimų tarp šeimos narių, neskubėkite.

6. *Šeimos elgesio modelių stebėjimas (apytikriai 15 min.)*. Šios fazės tikslas padėti darbuotojui ir šeimai aiškiau įsivaizduoti šeimos narių elgesio modelius, susijusius su problema. Paprašykite šeimos narių paaiškinti konkrečius elgesio aspektus, liečiančius pateiktą problemą vienu iš išvardintų būdų: paprašykite konkrečių šeimos narių (pvz: tėvo ir motinos, tėvo ir sūnaus, brolio ir sesers, ir t.t.) pakalbėti tarpusavyje apie problemą ir tai, kaip ją galima būtų spręsti. Pasielkite, kad šeimos nariai apibūdintų kitų šeimos narių tarpusavio sąveikas, jiems reaguojant į problemą (Jonai, ką daro tavo mama, kai tu susimuši su seserimi?“, „ O kai mama tai padaro, ką daro tėvas?“). Paprašykite šeimos narių suvaizdinti problemos pavyzdį (pvz., „Pavaizduokite man, kas atsitinka jūsų namuose, kai Ona vėlai grįžta namo?“). Atsitraukite atgal, stebėkite ir klausykite šeimos, kad įvertintumėte tarpusavio sąveikas, ypač atkreipdami dėmesį į tam tikrą poelgių seką, besikartojančią palietus problemą. Jei siūlomas koks nors pasikeitimas šeimos tarpasmeninėse sąveikose, jis turi remtis aiškiais darbo tikslais ir šeimos elgesiu susitikimų metu. Pagirkite konkretų šeimos narį už konkretų pozityvų poelgį.

7. *Tikslų nustatymas (apytikriai 5 min.)*. Šios fazės tikslas – konkrečiai ir realistiškai suformuluoti darbo tikslus, kad juos suprastų kiekvienas šeimos narys. Paprašykite kiekvieno šeimos nario apibendrintai pasakyti, kokio pasikeitimo jį ar jis norėtų (atkreipkite dėmesį į įvairių šeimos narių norų panašumus ir skirtumus). Apibūdinkite pasikeitimus išsireiškimais, turinčiais pozityvaus, o ne negatyvaus elgesio atspalvį (pvz: „Aš norėčiau, kad tėtė padėtų man ruošti anglų kalbos darbus.“, vietoj „Aš norėčiau, kad tėtė baigtų kabinėtis prie manęs dėl namų darbų.“).

Pabrėžkite šeimos stipriąsias savybes, paklauskami: - „Aš esu tikras, kad jūs toliau norėtumėte daryti daug dalykų, kuriuos iki šiol darydavote kartu. Ko jūs nenorėtumėte keisti?“ (Šis klausimas gali būti pateiktas šeimos nariams kaip tema apmąstymams prieš sekantį susitikimą). Padėkite šeimos nariams aiškiau ir realistiškiau apibrėžti savo lūkesčius, paklauskami: - „Kokio mažiausio pasikeitimo reikėtų, kad įsitikintumėte, jog judate reikiama kryptimi?“ Vienas neramios šeimos nuraminimo būdų yra jos pristabdymas. Kartais tam naudinga

paskirti namų darbą, pavyzdžiui, paprašyti jų surinkti daugiau informacijos apie problemą.

8. *Kontrakto sudarymas (apytikriai 5 min.)*. Šios fazės tikslas yra pasiekti susitarimą dėl darbo trukmės ir jo struktūros. Pokalbio gale paklauskite šeimą apie sekantį žingsnį, pabrėždami jų iniciatyvą (pvz., „Koks bus darbo planas?“). Jeigu šeima nutaria netęsti darbo su jumis, duokite jiems nukreipimą pas kitą darbuotoją ar tarnybą, arba pasakykite, kaip ateityje jie galėtų grįžti tęsti darbą. Jeigu jie nutaria tęsti, paskirkite sekančio susitikimo laiką ir nutarkite, kas turi ateiti. Kai kurios šeimos gali norėti sudaryti kontraktą konkrečiam susitikimų skaičiui. Toks pasirinkimas gali būti priimtinas, kadangi kai kurios šeimos dirba efektyviau, jeigu darbo laikas yra ribotas. Paprašykite suaugusius klientus pasirašyti spausdintas susitarimo formas ir dokumentus, reikalingus gauti svarbią informaciją iš kitų specialistų ir tarnybų. Paklauskite šeimos narių, ar jie neturi klausimų. Užbaikite interviu.

9. *Pirmo interviu kontrolinis lapas*. Pasinaudokite šiuo kontroliniu lapu, kad įvertintumėte pirmo interviu procesą. Ar darbuotojas: 1. Užmezgė kontaktą su kiekvienu šeimos nariu ir padėjo jam jaustis kaip galima patogiau; 2. Įtvirtino vadovavimą, suteikdamas interviu aiškią struktūrą; 3. Nustatė darbinius santykius su šeima, nebūdamas nei per daug „profesionalus“, nei per daug „asmenišką“; 4. Atrado stipriąsias šeimos ir jos narių savybes; 5. Išlaikė empatišką poziciją, palaikydamas šeimos narius ir vengdamas kaltinimų bei kritikavimo; 6. Nustatė konkrečias problemas, kurias šeimas pateikė darbui ir anksčiau bandytus jų sprendimo būdus; 7. Pradėjo aiškintis šeimos pasaulio supratimą ir kiekvieno šeimos nario kalbą, stilių, bei požiūrį į problemą; 8. Pradėjo suprasti pasikartojančias šeimos tarpasmenines sąveikas, susijusias su problema; 9. Pradėjo rinkti informaciją apie kitus reikšmingus šeimai draugus ir specialistus, įtrauktus į problemą; 10. Aptarė sutartį su šeima taip, kad ji būtų abipusiai priimtina.

10. *Hipotezių tikrinimas*. Naudodamiesi pirmo interviu metu gauta informacija, patikrinkite ir patobulinkite hipotezes, turėtas prieš interviu ir planą sekančiam pokalbiui.

11. *Susisiekimas su klientą nukreipusiu žmogumi*. Jei klientą nukreipęs žmogus nedalyvavo pirmame interviu su šeima, susisiekite su juo. Pasakykite, kad buvote susitikęs su šeima ir pasakykite, kokį darbo

sutarimą aptarėte. Sužinokite kokia klientą nukreipusio žmogaus nuomonė apie problemą. Trumpai pasidalinkite pirminiu šeimos ir jos problemos įvertinimu. Padėkite pagrindus bendradarbiavimui, kuris reikalingas darbo strategijos įgyvendinimui.

12. *Dokumentų rinkimas.* Paprašykite informacijos iš mokyklos ar kitų institucijų apie buvusį darbą ir bet kokios kitos svarbios informacijos iš specialistų ar socialinių tarnybų.

Čia buvo pateiktas supaprastintas ir praktiškas vadovas pirmam interviu su šeima. Tačiau kiekvienas darbuotojas turi sukurti savo unikalų stilių. Kiekvienas pirminis interviu unikalus, reikalaujantis iš socialinio darbuotojo lankstumo.

Situacijos įvertinimas šeimoje. Efektyvaus kontakto su šeima užmezgimas. Socialiniam darbuotojui yra būtini efektyvūs bendravimo įgūdžiai: empatiškumas, besąlygiška pozityvi pagarba, nuoširdumas, tikslų ir lūkesčių aiškumas, aktyvus klausymas, gebėjimas spręsti problemas ir valdyti krizę. Galimos kontakto su šeima užmezgimo kliūtys – bendravimo su priešiška nusiteikusių klientu principai: būti sąžiningu, kalbėti aiškiai ir tiesiai, pripažinti, kad žmogus į įvertinimo procesą įtrauktas prieš jo norą, paaiškinti jam intervencijos struktūrą ir pobūdį, nebūti priešišku ir kalbėti faktais, paaiškinti teisinius dalykus, nesivieliant į diskusijas ar tai teisinga, stengtis išlaikyti pagarbą vaikui ir tėvams, aptarti tėvų susirūpinimą ir lūkesčius, patikslinti ar teisingai suprasti tėvai, gerbti šeimos ir vaikų teises turėti savo nuomonę, stengtis išlaikyti ramybę, nerodyti pykčio ir nerimo, stengtis išlaikyti tvirtumą, nuoseklumą, nekelti balso, paprastai ir aiškiai išdėstyti savo poziciją, įvardinti kliento jausmus ir nepriimti priešiško asmeniškai, pasiūlyti pasirinkimus iš keleto alternatyvų, suteikti agresyviai nusiteikusiam asmeniui laiko ir erdvės nusiraminti, išlaikyti budrumą galimos agresijos atveju.

Jau pirmasis kontaktas su šeima yra intervencija į nusistovėjusį šeimos gyvenimo ritmą ir susiklosčiusius šeimos narių tarpusavio santykius. Pokyčiai neįvyksta staiga, ypač jai jie yra „primetami“ iš šalies. Jie gali vykti tik pačių žmonių iniciatyva. Pokyčiai yra procesas, kuris gali būti skaidomas į atskirus elementus (fazes), reikalaujančius skirtingo specialistų elgesio būdų siekiant įgalinti žmogų keistis. *Pirma fazė* – iki svarstymo. Kliento elgesys – neturi poreikio ką nors keisti ar keistis pačiam, nepripažįstama, kad egzistuoja problema, vyrauja problemų nuvertinimas, neigimas, priešiškus. Specialisto veiksmai –

suteikia informaciją ir grįžtamąjį ryšį, siekiant pagilinti kliento suvokimą apie problemą ir galimybę pasikeisti. Specialistas neteikia nurodymų kaip klientas turi keistis. *Antra fazė* – svarstymo. Kliento elgesys – vyrauja ambivalentiškumas, svarstomi galimi pokyčiai, bet tuo pačiu atmetama ir jų būtinybė. Iš dalies pripažįstamas problemos egzistavimas, klientas atrodo „užstrigęs“. Specialisto veiksmai – padeda klientui įsisąmoninti jo svarstymus, padeda pamatyti pokyčių pasekmes ir kas bus jei niekas nesikeis. *Trečia fazė* – sprendimo priėmimo. Kliento elgesys – nori imtis kažkokių veiksmų, sprendžiant problemą, matoma galimybė kažką keisti, klientas nusprendžia pasikeisti ir mato realius įgyvendinamus pokyčio žingsnius. Specialisto veiksmai – padeda strategiškai nustatyti realius, pasiekiamus, tinkamus ir efektyvius pokyčio žingsnius. *Ketvirta fazė* – veiksmų. Kliento elgesys – asmuo atlieka konkrečius veiksmus. Siekiama konkretaus pokyčio tam tikroje srityje. Specialisto veiksmai – parama ir patarimai klientui, pagalba padedant atlikti konkrečius veiksmus siekiant pokyčių. *Penkta fazė* – palaikymo. Kliento elgesys – pasiektų tikslų išlaikymas, pokyčiai negarantuoja, kad pasikeitęs elgesys išliks. Siekiama palaikyti pasikeitusį elgesį ir išvengti atkryčių. Specialisto veiksmai – padeda klientui įvertinti galimų atkryčių riziką. Padeda jam nustatant ir naudojant tas strategijas, kurios saugo nuo atkryčių.

Vertinant šeimos funkcionavimą reikia remtis 4 pagrindiniais atributais: žinios, įgūdžiai; šeimos narių tarpusavio santykiai; šeimos resursai; šeimos ryšiai už jos ribų. Metodai: neformalus stebėjimas, interviu, genograma, ekožemėlapis, kitų specialistų atliktų tyrimų duomenų analizė, klausimynai tėvams.

Turimos žinios ir įgūdžiai. Žinios apie vaikų vystymąsi ir tėvystės įgūdžiai: fizinis rūpinimasis vaikais, vaikų disciplinavimo technikos, gebėjimas formuoti vaikų įgūdžius, leistino elgesio ribas, kaip tėvai supranta skirtingo vystymosi amžiaus vaikų poreikius. Naudingi tokie klausimai: kaip tėvai drausmina vaikus? Ar šie būdai efektyvūs? Pagal ką tėvai nusprendžia, kad jie yra efektyvūs? Kaip tėvai elgiasi kai supyksta ant vaiko dėl tam tikro elgesio? Taip pat svarbu vertinti vaiko nuostatas tėvų atžvilgiu: ar vaikai gerbia tėvus, ar vykdo paliepiamus, ar atlieka tam tikrą veiklą su tėvais?

Problemų sprendimo įgūdžiai. Disfunkcinių šeimų problemų sprendimo įgūdžiai ydingi: yra vengimas spręsti problemas, autoritarinė kontrolė. Naudingi tokie klausimai: Kaip elgiamasi su sudėtinga

problema? Kas įtraukiamas į problemų sprendimą? Kas atsitinka kai planai žlunga? Ar yra kokių nors problemų, kurios sprendžiamos specifiskai, skirtingai nei kitos?

Šeimos narių tarpusavio santykiai. *Bendravimo atvirumo laipsnis.* Teigiama, kad atviras bendravimas yra sveikos šeimos funkcionavimo charakteristika. Svarbios tiek verbalinės, tiek neverbalinės formos. Ar šeimos nariai kalba už save, ar priklauso nuo kitų, kurie kalba už juos? Svarbus ir posistemų įvertinimas. *Atliekami vaidmenys šeimoje.* Vaidmenys padeda išlaikyti šeimos stabilumą, dažniausiai yra stereotipiški. Pakitus situacijai šeimoje, svarbus šeimos narių sugebėjimas priimti naujus vaidmenis. Disfunkcinėse šeimose ribos tarp atskirų vaidmenų gali būti užstrigusios. Naudingi tokie klausimai: Kaip apibūdinami santykiai su kitais šeimos nariais? Ar kiti šeimos nariai pateisina poreikius ir lūkesčius? Kaip sutaria vaikai tarpusavyje? Ar vaikai pajėgia išspręsti problemas be tėvų įsikišimo? Kuo svarbūs yra tėvo, motinos ar kitų šeimos narių vaidmenys?

Turimi šeimos resursai. Įvertinami ekonominiai, fiziniai, emociniai resursai. Pajamų šaltinis, jo stabilumas, adekvatumas, šeimos narių tarpusavio palaikymas ir parama. Sudaromas ekožemėlapis. *Potencialūs šeimos stiprybės šaltiniai:* šeimos kaip vieneto bei atskirų šeimos narių augimo skatinimas ir tikėjimas galima šeimos gerove; atskirų šeimos narių pastangų vertinimas, skatinimas, padrašinimas; šeimos pastangos būti kartu, kartu dalyvauti ir atlikti įvairaus pobūdžio veiklą; bendrų tikslų turėjimas, sutarimas tiek gerais, tiek blogais laikais; šeimos narių pasirėngimas skirti pakankamai laiko, dėmesio ir energijos vardan bendros šeimos gerovės ir atskirų jos narių poreikių patenkinimo; galimybė sąveikauti vienam su kitu, pabrėžiant pozityvios sąveikos aspektus; šeimos taisyklės, vertybės ir įsitikinimai, aiškiai apibrėžiantys priimtino ir pageidaujamo elgesio ribas; platus streso įveikimo strategijų, įgalinančių efektyvų šeimos funkcionavimą, spektras; suaugusių šeimos narių gebėjimas kryptingai ir konstruktyviai spręsti problemas; optimistinis požiūris, įskaitant požiūrį į kylančias krizes kaip į galimybę mokytis ir augti; lankstumas ir gebėjimas prisitaikyti prie kintančių aplinkybių; pusiausvyra tarp vidinių ir išorinių šeimos įveikimo bei prisitaikymo resursų.

Šeimos funkcionavimo aspektai, kuriuos būtina tirti, norint gauti išsamų šeimos narių santykių vaizdą: 1) šeimos gebėjimas spręsti problemas, tai yra gebėjimas atpažinti problemą, suvokti egzistavimą,

gauti informaciją apie problemą, išnagrinėti alternatyvius įveikimo būdus, priimti sprendimus, įvykdyti sprendimą ir įvertinti rezultatą. 2) šeimos komunikacinės charakteristikos, tai yra informacijos, kuria keičiasi šeimos nariai, aiškumą – daugiapusiškumą. 3) šeimos narių vaidmenis, tai yra šeiminių vaidmenų ir šeimos narių asmeninių galimybių atitikimą, vaidmenų tarpusavio papildymą, vaidmenų įvairovę, vaidmenų ir šeimos poreikių atitikimą. 4) emocinius šeimos narių ryšius, tai yra šeimos narių santykių psichologinį intymumą, emocinę distanciją tarp jų; 5) šeimos narių motyvaciją, tai yra motyvaciją, lemiančią jų požiūrį į šeimą, motyvaciją išsaugoti jos stabilumą; 6) šeimos narių elgesio kontrolę, tai yra kontrolės būdus ir kryptį, kas ką, kaip, kokiomis aplinkybėmis kontroliuoja.

Socialinio darbo su vaikais ir šeimomis procesas. Pirmas etapas – poreikio nustatymas. Antras etapas – planavimas: galimybių nustatymas, vaidmenų ir uždavinių bei prioritetų nustatymas. Trečias etapas – įgyvendinimo procesas. Ketvirtas etapas – kontrolė, apžvalga, įvertinimas.

Pirmas etapas - poreikio nustatymas – tai tęstinis procesas, kuriame dalyvauja klientas ir kurio tikslas – suvokti žmones jų santykyje su aplinka; jis sudaro pagrindą planuojant veiklą, kuri išlaikytų, pagerintų ar pakeistų asmens gyvenimą arba jo aplinką, o kuriais atvejais – juos abu. Kad būtų galima nustatyti poreikį, savo ruožtu šį etapą reikia padalinti į smulkesnius etapus. Visapusiškam šeimos poreikių nustatymui būtini sekantys žingsniai: surinkti pagrindinę informaciją apie šeimą ir jos socialinį kontekstą; išsiaiškinti jos poreikius; nustatyti į ką reikėtų atkreipti dėmesį. Šiuos žingsnius galima suformuluoti paprasčiau: 1. Informacijos rinkimas. 2. Poreikių ir prioritetų nustatymas. 3. Resursų poreikių patenkinimui nustatymas.

Pirmas žingsnis. Renkant informaciją reikia būti jautriam kitų žmonių, su kuriais bendraujame, atžvilgiu. Būtinai šios informacijos atrinkimas, reikia nuspręsti, kuria informacija galima dalintis su kitais, ar informacijos rinkimas nėra kišimasis į asmens gyvenimą – ar mes turime teisę tai daryti? Apklausiant šeimą būtina atkreipti dėmesį į sekančius dalykus. Kokios papildomos informacijos dar reikės? Kam mums reikalinga ši informacija? Kokie informacijos šaltiniai? Gali prireikti tokios informacijos: ko nori kiekvienas šeimos narys; ar kiti šeimos nariai sutinka; ką galvoja pats vaikas; ką jaučia kiekvienas procese dalyvaujantis žmogus; kokia šeimos sudėtis; šeimos ryšio su

socialiniu darbuotoju priežastys; kiti šeimos poreikiai ir sunkumai; ar jūsų organizacija jau žino apie šią šeimą; ar Vaiko teisių apsaugos tarnyba ar kitos tarnybos žino apie šią šeimą?

Atliekant poreikio įvertinimą, turi būti atsižvelgta į bendradarbiavimo bei įgalinimo principus. Renkant informaciją, mes ją savaip interpretuojame, todėl labai svarbu apgalvoti šiuos klausimus: galimybė gauti tolesnę informaciją, kuri padės suvokti situaciją; galbūt reikia peržiūrėti kai kurias padarytas prielaidas ir naujai įvertinti informaciją; kiek įmanoma apriboti prielaidų skaičių ankstyvojoje poreikio įvertinimo stadijoje.

Taip pat reikia atsiminti, kad mūsų pačių pripažįstama vertybių sistema bei patirtis gali daryti poveikį mūsų suvokimui: galima manyti, jog neverta klausti kai kurių klausimų; galima viską vertinti iš savo patirties pozicijų; galima klausytis, bet negirdėti kas sakoma; galima netikėti tuo, kas sakoma; galima nepastebėti faktų, nurodančių problemas. Poreikio nustatymo darbe gali padėti labai paprastas klausimas sau: - Kodėl aš šito klausiu?

Antras žingsnis. Surinkus informaciją, galima pereiti prie poreikių ir prioritetų nustatymo. Naudingiau atkreipti dėmesį į šeimos poreikius, o ne problemas. Pagrindiniai poreikiai yra maisto, pastogės ir šilumos. Po to dvasinių ryšių su kitais žmonėmis, savo asmenybės pripažinimo, savarankiškumo ir pasiekimų. Taip pat poreikis gauti paramą ir patarimą sunkumų atveju.

Dėmesio nukreipimas į poreikius bei vidinius resursus pradiniam situacijos įvertinimo etape įgalina sustiprinti pačios šeimos ir vaiko vaidmenį, sumažinti šeimos priklausomybę nuo socialinio darbuotojo, nuosekliai taikyti bendradarbiavimo principą, socialinius darbuotojus geriau pažinti žmonių gyvenamąją aplinką. Iš kitos pusės susikoncentravimas į problemas gali suformuoti neigiamą aplinkinių požiūrį į vaiką ir šeimą; susilpninti žmones ir sukelti jų priklausomybę, suformuoti netinkamą pačių socialinių darbuotojų požiūrį, vertinant vaiką ir šeimą kaip problemą.

Tačiau net nukreipus pagrindinį dėmesį į poreikius ir galias, problemos neturi būti ignoruojamos, jos gali būti vertinamos kaip poreikis (pvz., žmonės kai kuriais atvejais turi poreikį sumažinti ar įveikti problemą). Nustačius poreikius, būtina nustatyti jų prioritetus. Atskirų žmonių poreikiai turi būti užrašyti ir jų prioritetai suderinti su visais šeimos nariais. Šiame procese būtina atsižvelgti į galimus

konfliktus ir įtampą tarp šeimos narių. Taip pat gali būti nesuderinamumas tarp šeimos poreikių ir organizacijos, kurioje dirba darbuotojas, tikslų. Labai svarbiu momentu visame poreikio nustatymo etape išlieka tai, jog reikia nuolatos pasitikrinti, ar laikomasi pagrindinių darbo principų.

Trečias žingsnis. Trečiasis žingsnis poreikio nustatymo etape – tai poreikių tenkinimo (resursų) nustatymas. Socialiniai darbuotojai, turi žinoti, kokios realios galimybės tenkinti žmonių, su kuriais dirbama, poreikius. Kiekvienoje bendruomenėje, kurioje dirbama, šie galimybių šaltiniai bus skirtingi. Pati šeima, artimiausi giminaičiai, draugai, įstatymais numatyti ir savanoriški šaltiniai, prieinami visiems, bendruomenės ir religinės grupės, bažnyčios savitarpio pagalbos grupės, paramos grupės, naryste paremti šaltiniai, specializuoti įstatymais numatyti ar savanoriški šaltiniai, į kuriuos žmonės nukreipiami. Prieinamų šaltinių tipą taip pat apsprendžia kliento lytis, negalia. Kuomet ieškoma bendruomenėje prieinamų šaltinių, akivaizdu, jog reikia atsižvelgti į jų tinkamumą konkrečiu atveju.

Antras etapas – planavimas: galimybių nustatymas, vaidmenų ir uždavinių bei prioritetų nustatymas. Planuodamas savo darbą, socialinis darbuotojas turėtų remtis tuo pagrindu, kurį sudaro poreikio įvertinimo etapo rezultatai ir pastebėjimai bei galimais pagalbos šaltiniais, įvertinti pasirinkimo galimybes, įvertinti galimos rizikos laipsnį kiekvienos iš pasirinkimo galimybių atveju, su vaiku ir šeima suderinti vaidmenis, uždavinius ir prioritetus.

Visą pirmajame etape gauta informaciją galima surašyti į lentelę, kuri padeda nustatyti pasirinkimo galimybes bei jų rizikos laipsnį (žr. 1 lent).

1 lentelė

Pasirinkimo galimybė ir rizika

	Norai ir jausmai	Aptarti poreikiai	Šaltiniai
Vaikas			
Motina			
Tėvas			
Kiti vaikai			
Visa šeima			

Galimos pasirinkimo rizikos. Galima atsisakyti tolesnio darbo su šeima. Atlikus poreikio nustatymą galima siūlyti tokią išvadą dėl įvairių priežasčių. Tai nėra prioritetas organizacijai, šeima gali tapti priklausoma nuo pagalbos, nenorima sužadinti neįmanomų įgyvendinti vilčių. Šiuo atveju rizika gali būti tokio pobūdžio - kaip paaiškinti šeimai, jog socialinis darbuotojas negali jiems padėti, be tolesnės pagalbos problemos gali dar paaštrėti, platesnio pobūdžio problemos, tokios skurdas ir toliau lieka neišsprendžiamos.

Suteikti šeimai prašomą pagalbą. Tai ko šeima prašo, gali pasirodyti tinkama esamoje situacijoje. Tačiau gali kilti rizika. Toks atsakymas yra sukcentruotas į problemas ir gali jas sustiprinti, norima pagalba gali neatitikti įstatymų ir organizacijos įstatų, skubus atsakymas gali neaprepti visų faktorių ir sukelti tolesnį neigiamą poveikį, tai gali nepašalinti giliau slypinčių problemų priežasčių. Nukreipti į kitas organizacijas. Gali būti nepakankamai įvertintas šeimos poreikių ir sunkumų kompleksiskumas, gali būti, kad socialinio darbuotojo pagalba vis dėlto yra reikalinga ir jos nesuteikimas gali padidinti sunkumus.

Susitarimas dėl platesnės apimties pagalbos, kuri remtųsi nustatytais poreikiais. Galima sukelti žmonėms viltis, kurios negali būti įgyvendintos dėl laiko apribojimų ar organizacijos reikalavimų, šeima gali tapti priklausoma nuo socialinio darbuotojo pagalbos, ypač jei darbe nėra taikomas bendradarbiavimo principas. Apsvarsčius galimybes, galima aptarti vaidmenis, uždavinius bei prioritetus (žr. 2 lent.).

2 lentelė

Veiklos planavimas

	Dabar (konkreti data)	Artimiausiu metu (konkretus laikas)	Vėliau (konkretus laikas)
Tėvai			
Vaikas			
Socialinis darbuotojas			
Šeima ir socialinis darbuotojas			

Susitarimas su šeima nėra lengvas, tačiau yra būtinas. Kad pasiektų susitarimą su šeima, socialinis darbuotojas turi turėti tam tikrus įgūdžius šioje srityje: gebėti suskirstyti uždavinį į smulkesnes dalis, tiksliai numatyti kas ką darys, susitarti dėl uždavinio įgyvendinimo terminų, pasitikrinti ar visi dalyviai sutaria dėl poreikių ir galimybių, kurioms teikiama pirmenybė, skatinti kiekvieno aktyvų dalyvavimą ir padėti suprasti žmonėms, kodėl tai yra svarbu, įsiklausyti ką žmonės kalba apie savo pačių galimybes bei pasitikėjimą savo jėgomis ir pasiryžimą atlikti tam tikras užduotis, apibendrinti pasiektus rezultatus, stengiantis neprimesti savo nuostatų, aptarti planą tokiu būdu, kad kiekvienam būtų aišku, kas turi būti padaryta ir kas tai padarys. Labai svarbu atidžiai apsvarstyti visas įmanomas galimybes, bei pasiekti susitarimą su šeima prieš imantis įgyvendinti planus. Tai padeda išvengti netinkamų sprendimų.

Trečias etapas – įgyvendinimo procesas. Iš esmės įgyvendinimas – tai aptartų su šeima planų įvykdymas. Jis apima atlikimą to kas aptarta su šeima ir paramą šeimos nariams, būtinų pagalbos šaltinių prieinamumą, darbo aptarimą su tiesioginiu vadovu, darymą tik to, kas nutarta kartu su šeima, pagalbos ieškojimą, jeigu ji būtina tolesniam darbui, užrašų apie atliktą darbą vedimą, kiekvieno proceso dalyvio informavimą apie proceso eigą ir kliūtis, naują aptarimą su šeima tuo atveju, jeigu kažkas vyksta ne taip, kaip planuota.

Šiam etapui reikalingi tokie įgūdžiai: užsibrėžto tikslo siekimas, nepaisant kliūčių, proceso eigos apžvalga bei planų peržiūrėjimas, užrašų vedimas, kliūčių įveikimas, šeimos narių skatinimas tęsti darbą, konsultavimasis, konfidencialumas palaikant ryšius su kitais žmonėmis, kliento teisių gynimas, bendradarbiavimo įgūdžiai, suinteresuotų žmonių informavimas.

Kartais galimos krizės, suardančios planuotą darbą. Krizinės situacijos atveju socialinis darbuotojas turi pripažinti, jog krizė yra neatidėliotinas reikalas ir reikia nukreipti dėmesį pagrindinėms problemoms spręsti, pripažinti, kad krizinės situacijos išsprendimo darbas trumpalaikis, iškelti tikslą per kiek įmanoma trumpesnį laiką atstatyti pirminį kliento galių lygį, imtis tokių sprendimų, kurie leidžia nedelsiant palengvinti situaciją, aiškiai žinoti, kas ir ką turi daryti.

Ketvirtas etapas – kontrolė, apžvalga, įvertinimas. Kontrolė – tai nuolatinis tikrinimas ar viskas vyksta pagal planą ir patenkinamai. Apžvalga – tai reguliarus ir kartais formalus procesas, kuriame visi

proceso dalyviai vertina (peržvelgia) atliekamo darbo procesą turint tikslą nustatyti tolesnę intervenciją.

Įvertinimas – tai pasiekimų procesas, kuriame dalyvauja visi suinteresuoti asmenys. Kontrolė turi būti nuolat vykstantis procesas, apimantis taip pat ir darbuotojo savikontrolę. Praėjus krizinei situacijai, reiktų peržiūrėti darbo planą. Neformali tęstinė apžvalga gali būti atliekama kiekvienos sutarties pabaigoje arba tam tikro darbo pabaigoje. Darbo apžvalga vykdoma per darbo eigos fiksavimą bei priežiūrą.

Atliekant formalią apžvalgą, reikia gerai pagalvoti kokius žmones įtraukti, pasirinkti tinkamą laiką ir informuoti, konsultuotis su tiesiogiai nedalyvaujančiais žmonėmis, kurie gali turėti reikiamos informacijos, parengti šeimą ir vaikus dalyvavimui apžvalgoje, užtikrinti, kad sprendimai būtų suprantami kiekvienam dalyviui.

Atliekant įvertinimą darbo pabaigoje, reikia atkreipti dėmesį į poreikių įvertinimą, sudarytus planus, darbo pažangą, apžvalgos rezultatus, pasiekimus; kas nebuvo pasiekta, ateities kryptis. Labai svarbu, kad vaikas ir šeima pripažintų ir prisiimtų savo vaidmenį atliekamame darbe. Šeimai turėtų būti parodyti ir vedami užrašai. Labai naudinga taikyti gerosios praktikos taisykles. Svarbu, kad socialinis darbuotojas reguliariai tikrintų savo darbą, nuosekliai pasirengtų formaliai apžvalgai, gerai pagalvotų kokie asmenys turėtų dalyvauti formalioje apžvalgoje, į procesą įtraukti vaikus ir šeimas, jei tai neįmanoma paaiškintų priežastis, atsimintų, jog vertinimas – tai ne jo ketinimai, o pasiekimai ir apima klientų požiūrį, naudoti priežiūra savo darbo apžvalgai ir naudoti atviras apžvalgos ir įvertinimo užrašų formas.

Šeimos lankymas namuose. Paminėtini keli šeimų lankymo namuose privalumai. Vienas iš jų – tai namų aplinka, kuri suteikia saugumo pojūtį. Lankydami namuose ir stebėdami šeimos kasdienybę, darbuotojai įgyja geresnį supratimą apie ją. Darbuotojui aplankyti šeimą, o ne šeimai apsilankyti pas darbuotoją būna lengviau ir dėl praktinių sumetimų, pvz., šeimai neiškyla problemų su kelione.

Kalbant apie namų lankymo praktines puses nederėtų pamiršti ir trūkumų. Kartais šeima pageidauja susitikinėti su darbuotojais įstaigoje. Šeimos butas, atėjus lankytojams ir esant daugiau šeimos narių, gali tapti ankštas, o tai gali trukdyti kalbėtis. Šeima gali jausti spaudimą išpuosti butą ir būti labai vaišingiems svečiams. Atsitinka, kad svečių užėmimas iškyla į pirmą vietą ir užgožia apsilankymo tikslus.

Labai svarbu turėti aiškius namų lankymo tikslus. Darbuotojas turi atsakyti į klausimus. Kodėl lanko šeimas namuose? Kokių tikslų siekia lankydami šeimą namuose? Darbuotojai privalo suprasti apsilankymo namuose tikslus, bei pateikti šeimai tarnybos tikslus, nes šeima gali turėti kitokį supratimą apie lankymąsi namuose.

Praktiniai šeimų lankymo namuose dalykai. 1. Kas lankys? Reikia atsižvelgti į tai, kuris darbuotojas tiktų lankyti šeimoje? Kiek darbuotojų lankysis vienu metu? Daugiau kaip 2-3 darbuotojų akivaizdoje šeimai būna labai nejauku. Ar nepavojinga darbuotojui lankyti šeimą vienam? Ar ji agresyvi? Ar pats apsilankymo tikslas negali iššaukti neigiamos reakcijos (pvz., vaiko teisių gynimas). 2. Kada lankys? Kurie šeimos nariai privalo arba nori būti apsilankymo metu? Koks šeimai geriausias lankymo laikas? (pvz., po darbo ne pietų metu ir pan.) 3. Kaip dažnai lankys? Kokio dažnumo apsilankymais galima pasiekti iškeltus tikslus? Per ilgą pertrauką tarp apsilankymų gali pakenkti darbuotojų santykiams su šeima. Kokio dažnumo apsilankymų pageidauja pati šeima? 4. Kaip bus skiriami apsilankymai? Kas susisieks su šeima ir kaip? (pvz., laiškais, telefonu). Koks būdas mažiausiai trikdytų šeimą? Prieš kiek laiko bus planuojami apsilankymai? 5. Kaip bus vedami apsilankymų užrašai? Ar apsilankymo metu darbuotojai žymės pastabas raštu? Ar bus vedami užrašai? Koks bus užrašų vedimo tikslas ir kaip jie bus vedami? Kaip šeima susipažins su užrašais.

Darbuotojai turi prisiminti: *Žmonės turi teisę rinktis*. Jeigu Jūs leidžiate šeimai pasirinkti, kur ji nori susitikti ir ar nori, Jūs parodote jai pagarbą. Tada yra didelė tikimybė, kad Jums apsilankius bus nesunku bendrauti. Užmezgami lygiateisiški santykiai. Ir yra didelė tikimybė pasiekti apsilankymo tikslus. *Jūs esate tik lankytojas*. Lankant šeimą namuose būtina atsižvelgti į faktą, kad jūs esate lankytojas ir pagal tai elgtis. Stenkitės atvykti laiku. Stenkitės nepiktinaudžiauti svetingumu ir tuo pačiu metu nesudarykite įspūdžio, kad skubate. *Žmonių pasitikėjimas įgyjamas ne akimirksniu*. Tikėtina, kad pirmojo apsilankymo metu, dėl suprantamų priežasčių, šeima bus įtari ir atsargi. Darbuotojas bando laimėti šeimos pasitikėjimą ir stengiasi formuoti lygiateisiškus santykius. Jis privalo būti atviras ir sąžiningas su šeima. Darbuotojas su šeima turi būti realistiškas, t.y. pasakyti šeimai ko realiai galima tikėtis iš tarnybos, nes kitaip, nesulaukus trokštamo rezultato, šeima atsidurs „gilioje duobėje”. Darbuotojas turi įsiklausyti į šeimą, užjausti ir būti nuoširdžiu ir maloniu. *Atsižvelgti į situaciją*.

Darbuotojas privalo būti jautrus aplinkybių pasikeitimui apsilankymo namuose metu. Laikotarpyje tarp apsilankymo paskyrimo ir paties apsilankymo šeimoje metu gali įvykti žymių pasikeitimų. Įsitinkinkite, kad vizitą galima tęsti. Jo metu kartais ateina kaimynai, draugai arba giminės. Darbuotojas turi rinktis ką kalbėti kitų žmonių akivaizdoje ir patikslinti ar galima tęsti pokalbį prie kitų žmonių. Jis privalo apgalvotai kalbėti vaikų akivaizdoje (nemanykite, kad vaikai nieko nesupranta). Darbuotojas turi būti jautrus konfliktams tarp šeimos narių ir bandyti kalbėtis su visais, suprantančiais situaciją, nariais ir sužinoti jų nuomonę (neatsižvelgiant į amžių ir sugebėjimus). *Vertybės veikia praktiką.* Darbuotojas turi suvokti, kad jo nuostatos daro įtaką darbui su šeima. Jis turi žinoti vertybes ir išankstinius nusistatymus. Lankydamasis namuose jis neturėtų būti teisėju – jis turi galvoti ką daro ir sako. Darbuotojas, vesdamas užrašus turi jausti skirtumą tarp fakto, jo nuomonės ir pastebėjimų. *Poveikis Jūsų darbui.* Darbuotojas turėtų apsvarstyti ar apsilankymu pasiekė tai, kas buvo suplanuota. Ko jis gali pasimokyti iš apsilankymo? Kaip galėtų pagerinti savo, kaip profesionalo darbą? Kokios teorijos suteiktų jam informacijos apie darbo praktiką?

? Klausimai studentams

1. Kokie yra pirmojo interviu su šeima tikslai?
2. Vienu, dviem sakiniais apibūdinkite kiekvieną pirmojo interviu su šeima fazę.
3. Kaip yra vertinama situacija šeimoje?
4. Kokie yra pagrindiniai darbo su šeima proceso etapai?
5. Kokie yra šeimos lankymo namuose principai?

5. DARBO SU ŠEIMA PRAKTIKA

Pradedant dirbti su socialinės rizikos šeima, socialinis darbuotojas privalo nustatyti, kokie socialinės rizikos šeimos poreikiai. Asmens (šeimos) socialinių paslaugų poreikio nustatymo ir skyrimo tvarkos apraše (2006) nurodoma, kad socialinės rizikos šeimos socialinių paslaugų poreikis vertinamas atsižvelgiant į šeimos narių socialinius įgūdžius ir motyvaciją kurti saugią, sveiką ir darnią aplinką savo namuose, šeimoje, palaikyti socialinius ryšius su visuomene ir užtikrinti šeimoje augančių vaikų visapusišką vystymąsi ir ugdymą

vadovaujantis teisės aktais, reglamentuojančiais darbo su socialinės rizikos šeimomis bei vaiko laikinosios ir nuolatinės globos (rūpybos) organizavimą. Teikiant socialines paslaugas socialinės rizikos šeimai, turi būti užtikrinamas ir socialinių paslaugų teikimas vaikams.

Socialinė parama – tai formali ar neformali pagalba, kurią sudaro socialinės, ekonominės, teisinės, organizacinės priemonės ir pagalbos būdai. Ši parama gali būti derinama tarpusavyje, pasitelkiant materialinius, socialinius, žmoniškuosius išteklius. A. Suslavičius (1995) socialinę pagalbą apibūdina, kaip žmogaus ar grupės pagalbą asmeniui probleminių situacijų atveju ir socialinę paramą skirsto į suvokiamą ir gaunamą. Suvokiama parama atsispindi asmens įsitikinime, kad probleminėse situacijose jis gaus paramą, o gaunama – konkrečiuose psichiniuose ir fiziologiniuose veiksniuose. Įsitikinimas, kad prireikus pagalba ir parama bus suteikta, dažnai svarbesnis už konkrečią pagalbą. Pivorienė J. (2004) skiria tris socialinės paramos tipus: konkreti pagalba – praktiniai patarimai ir materialinė pagalba, emocinė parama – išklausymas, paskatinimas, pagarba, atjauta, informacinė pagalba – patarimai ir pagalba, priimant sprendimus. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymu, nepasiturinčioms šeimoms skiriama piniginė socialinė parama, kuri yra teikiama kaip socialinė pašalpa ir būsto šildymo išlaidų, išlaidų šaltam vandeniui bei išlaidų karštam vandeniui kompensacija.

Visada kaip prioritetas turi būti iškeliamas šeimos išsaugojimas, ir, tik kai tai yra neįmanoma, vaikui turi būti nustatyta tinkama globos forma. Kiekviena, vaiko, netekusio tėvų globos, apsaugos priemonė turi būti paremta išsamiu vaiko situacijos ištyrimu, planavimu, peržiūra. Kiekvienas sprendimas turi būti priimtas individualiai, atsižvelgiant į vaiko nuomonę, o jį priimti turi kvalifikuotų specialistų grupė. Minimalių nurodytų sąlygų privaloma laikytis vaikui nustatant bet kurią iš globos formų.

Pagrindiniai principai. Visų pirma turi būti stengiamasi, kad vaikas galėtų augti su savo biologiniais tėvais arba sugrįžti į savo šeimą, jeigu vaiko šeima negali arba nenori (net jei jai yra suteikiama pagalba) pati tinkamai rūpintis vaiku, vaikui turi būti suteikiama galimybė augti kuo artimesnėje į šeimą aplinkoje. Visais atvejais vaikui turi būti užtikrinamas pastovumas. Laikini sprendimai vaiko atžvilgiu gali būti priimami tik siekiant vaiko gražinimo į šeimą, sprendimus vaiko

atžvilgiu turėtų būti siekiama priimti visiems suinteresuotiems asmenims pritarus (vaikui, tėvams, kitiems asmenims). Vaikui, kai tik įmanoma, turi būti suteikiama galimybė augti jam įprastoje aplinkoje, jo bendruomenėje, jo šalyje, sprendimai vaiko atžvilgiu turi būti individualūs, t.y. kiekvienas vaikas yra asmenybė, skirtinga jo gyvenimo istorija, charakteris, todėl priimant sprendimus kiekvienu atveju reikia atsižvelgti į konkretaus vaiko interesus, pasiklausiant jo nuomonės, atsižvelgiant į jo išsivystymo lygį ir į tai, ar jis gavo visą reikiamą informaciją.

Vaikui augti biologinėje šeimoje visada turėtų būti laikoma prioritetu kai tik tai įmanoma. Tik šeimoje gali būti sudarytos geriausios sąlygos augti vaikui. Jeigu tik matoma, kad šeimoje kyla rizika vaikui būti paliktam ar patirti smurtą, nedelsiant šeimai reikia skirti socialinę ir psichologinę pagalbą, kad vaikas būtų apsaugotas. Siekiant išsaugoti šeimą turėtų būti stengiamasi šeimas padaryti tvirtesnes, joms išugdant nusistatymą, įgūdžius, gebėjimus, kurių dėka galėtų tinkamai pasirūpinti savo vaikų apsauga ir vystymusi. Taigi, socialinę darbą su šeima turėtų udaryti dvi grupės priemonių. 1) Pačią šeimą stiprinančios priemonės. Tai gali būti kursai vaikų auklėjimo klausimais, teigiamų santykių tarp tėvų ir vaikų skatinimas, konfliktų sprendimo įgūdžių formavimas, galimybių užsiimti pajamas atnešančia veikla parodymas. 2) Paramos teikimas šeimai. Tai galėtų būti finansinė parama. Taip pat numatoma, kad globos įstaigose, jei reikia, galėtų pabūti tėvai kartu su savo vaikais. Priemonės turėtų būti skirtos socialiai remtinoms ir pažeidžiamoms šeimoms, kurios padėtų vykdyti pareigas savo vaikams.

Stengiantis išsaugoti šeimą gali būti naudojami šie metodai: apsilankymai namuose, apsilankymai darbovietėse. Labai naudingi gali būti šeimų susitikimai grupėje su kitomis šeimomis, kurios susiduria su panašiomis problemomis. Šeimos gali dalintis patirtimi, padėti vienos kitom, atsiradęs bendruomenės jausmas stiprina ir kiekvieną šeimą atskirai.

Teikiant socialinę paramą, šeimai turėtų būti sudaromas susitarimas – planas, kuriame būtų numatomi siekiami tikslai, per kurį jie turėtų būti pasiekti ir priemonės, kurių pagalba bus siekiama tikslo. Teikiant pagalbą šeimai didelę reikšmę turi socialinio darbuotojo požiūris į konkrečią šeimą. Darbuotojo santykiai su šeima turėtų būti paremti pagarba ir pasitikėjimu. Šeima palaipsniui turi pradėti jaustis teigiamai priimama ir palaikoma. Siekiant išsaugoti šeimą svarbus yra

bendras įvairių socialinių paslaugų teikimas, t.y. neatskiriama turėtų būti siūloma socialinė, psichologinė, sveikatos ir teisinė pagalba, taip tinkamiausiai įgyvendinant pagalbos šeimai planą.

Socialinės rizikos vaiko ar likusio be tėvų globos vaiko socialinės globos poreikio nustatymo metodika. Tikslas – nustatyti individualius vaiko saugios ir sveikos ugdymosi ir vystymosi aplinkos poreikius, ugdyti tėvų motyvaciją ir gebėjimą pasirūpinti vaiku. Metodika taikoma, kai įvertinus socialinės rizikos vaiko ar likusio be tėvų globos vaiko bendrųjų socialinių paslaugų ir socialinės priežiūros poreikį, nustatoma, kad bendrųjų socialinių paslaugų ir socialinės priežiūros socialinės rizikos vaikui ar likusiam be tėvų globos nepakanka. Išskirtiniais atvejais, kai vaikas patiria fizinį ar psichologinį smurtą ar kyla grėsmė jo fiziniam ar emociniam saugumui, savivaldybė gali priimti sprendimą dėl socialinių paslaugų skyrimo, nenustačiusi socialinių paslaugų poreikio. Vertindami socialinės rizikos vaiko ar likusio be tėvų globos vaiko socialinės globos poreikį, socialiniai darbuotojai visą reikiamą informaciją bei duomenis apie vaiką turi rinkti pokalbio su vaiku ir jo tėvais (globėjais, rūpintojais), bei pagal pateiktas kitų specialistų išvadas ar dokumentus. Į socialinių paslaugų poreikio nustatymą turi būti įtraukti ir kiti specialistai, bei asmenys, turintys ryšį su vaiku. Socialinis darbuotojas socialinės rizikos vaiko socialinės globos poreikį nustato, atsižvelgdamas į vaiko socialinę riziką ir vaiko tėvų (globėjų, rūpintojų) motyvaciją, rūpintis vaiku pagal šiuos kriterijus: vaiko aplinkos saugumą, tėvų (globėjų, rūpintojų) rūpinimąsi vaiko sveikata ir higiena, tėvų (globėjų, rūpintojų) rūpinimąsi organizuoti vaiko poreikius atitinkantį ugdymą, vaiko mokyklos lankymą, laisvalaikio praleidimą, vaiko ugdymo aplinką ir emocinį ugdymą, vaiko elgesį ir jo santykius su šeima ir bendraamžiais, vaiko savarankiškumo įgūdžius, tėvų (globėjų, rūpintojų) darbinę veiklą ir pajamas, užpildydamas specialią anketą. Socialinis darbuotojas, nustatęs socialinės rizikos vaiko savarankiškumo lygį, teikia išvadą dėl vaiku siūlomų socialinių paslaugų poreikio. Jei socialinis darbuotojas gavo sveikatos priežiūros specialisto pažymą, kad vaikas yra priklausomas nuo alkoholio, narkotinių ar psichotropinių medžiagų, baigė medicininio gydymo ir reabilitacijos kursą, socialinės rizikos vaikui nustatomas visiško nesavarankiškumo lygis nepildant specialios anketos ir tokiam vaikui skiriama trumpalaikė socialinė globa psichologinės bei socialinės reabilitacijos įstaigoje. Tais atvejais, kai socialinės rizikos vaikui

nustatoma trumpalaikė socialinė globa, socialinės rizikos šeimai vaiko šeimai turi būti skiriama ir teikiama socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslauga, o duomenys apie tokią šeimą įrašomi į savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnybos socialinės rizikos šeimų, auginančių vaikus, apskaitą.

Socialinės paslaugos socialinės rizikos šeimai. Socialinių paslaugų tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį. Taigi socialinis darbuotojas nesiima spręsti socialinės rizikos šeimos problemų už ją, o kartu su šeima bando tai daryti, kol galiausiai šeima pati išmoksta spręsti savo problemas savarankiškai arba kiek galima savarankiškiau.

Socialines paslaugas teikiančių darbuotojų esminis darbas yra rūpintis kitais ir spręsti kylančias klientų problemas. Darbuotojai turi nuolat spręsti sudėtingas buitines, ekonomines ir taip pat psichologines problemines situacijas, padėti klientams susivokti savo jausmuose, emociškai palaikyti. Socialinis darbuotojas padėdamas klientui turėtų nepamiršti įgalinimo, kadangi darbuotojas nėra atsakingas už kliento veiksmus, taip pat tik pats klientas žino, kas jam geriausia jo situacijoje.

Teikdamas socialines paslaugas šeimai, darbuotojas vadovaujasi LR Seimo ir Vyriausybės patvirtintais įstatymais ir teisės aktais, kuriuose reglamentuota, kam, kur, kokiais atvejais ir kokios socialinės paslaugos gali būti teikiamos. Pagrindiniai teisės aktai, kuriais vadovaujasi socialinis darbuotojas dirbdamas su socialinės rizikos šeimomis yra šie: Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos 2003 m. gruodžio 17 d. Nr. A1-207, LR Socialinių paslaugų įstatymas 2006 m. sausio 19 d. Nr. X-493, LR Socialinių paslaugų katalogas 2006 m. balandžio 5 d. Nr. A1-93. Taip pat socialinis darbuotojas vadovaujasi ir kitais įstatymais bei teisės aktais, priklausomai nuo socialinės rizikos šeimos situacijos ir pagalbos poreikio.

Socialinių paslaugų kataloge (2006) bendrosios socialinės paslaugos apibūdinamos kaip atskiros, be nuolatinės specialistų priežiūros teikiamos paslaugos, kurių tikslas – ugdyti ar kompensuoti šeimos gebėjimus savarankiškai rūpintis šeimos gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Bendrosios socialinės paslaugos. *Informavimo.* Reikalingos informacijos apie socialinę pagalbą suteikimas šeimai.

Konsultavimo. Socialinio darbuotojo teikiama paslauga, kai kartu su asmeniu analizuojama asmens (šeimos) probleminė situacija ir ieškoma veiksmingų problemos sprendimo būdų. *Tarpininkavimo ir atstovavimo.* Pagalbos šeimai suteikimas sprendžiant įvairias šeimos problemas (teisines, sveikatos, ūkines, buitines, tvarkant dokumentus, mokant mokesčius, užrašant pas specialistus, organizuojant ūkinius darbus ir kt.), tarpininkaujant tarp šeimos ir jo aplinkos (kitų institucijų, specialistų, asmenų). *Maitinimo organizavimo.* Pagalba šeimoms, kurios dėl nepakankamo savarankiškumo ar nepakankamų pajamų nepajėgia maitintis savo namuose. Maitinimas gali būti organizuojamas pristatant karštą maistą į namus, suteikiant nemokamą maitinimą valgyklose, bendruomenės įstaigose ar kitose maitinimo vietose bei išduodant maisto talonus ar sauso maisto daivinius gyventojams. *Aprūpinimo būtiniausiaisiais drabužiais ir avalyne.* Būtiniausių drabužių, avalynės ir kitų reikmenų skurstantiesiems teikimas. *Transporto organizavimo.* Paslauga, teikiama pagal poreikius asmenims, kurie dėl negalios, ligos ar senatvės turi judėjimo problemų ir dėl to ar dėl nepakankamų pajamų negali naudotis visuomeniniu ar individualiu transportu. *Asmeninės higienos ir priežiūros paslaugų organizavimo.* Pagalba šeimoms, kurios dėl nepakankamų pajamų ar skurdo negali (neturi galimybės) pasirūpinti savo higiena.

Daugiausiai socialinės rizikos šeimai yra teikiamos specialiosios socialinės paslaugos t.y. socialinės priežiūros paslaugos namuose. Socialinė priežiūra – tai visuma paslaugų, kuriomis šeimai teikiama kompleksinė pagalba, kuriai nereikia nuolatinės specialistų priežiūros (Socialinių paslaugų įstatymas, 2006). Paslaugų teikimo dažnumas priklauso nuo konkrečios paslaugos ir nuo individualaus šeimos paslaugos poreikio. Socialinių paslaugų kataloge (2006) pateikiama tokia socialinės priežiūros paslaugų klasifikacija (paslaugos pateikiamos orientuojantis į socialinės rizikos šeimą). *Pagalba į namus* – šeimai namuose teikiamos paslaugos, padedančios šeimai tvarkytis buityje bei dalyvauti visuomenės gyvenime. Paslaugą sudaro bendrosios socialinės paslaugos bei papildomai bendravimo, pagalbos buityje ir namų ruošoje (skalbiant, tvarkant namus, apsiperkant, rūpinantis asmens higiena ir kt.), lydėjimo ir įvairias įstaigas paslaugos. *Socialinių įgūdžių ugdymas ir palaikymas* – paslaugos, teikiamos šeimoms dienos metu, siekiant palaikyti ir atstatyti savarankiškumą atliekant įvairias visuomeniniame ar šeimos gyvenime reikalingas funkcijas. Paslaugą

sudaro bendrosios socialinės paslaugos bei papildomai bendravimas, kasdienio gyvenimo įgūdžių ugdymo ir palaikymo (namų ruošoje, tvarkant pinigų apskaitą, apsiperkant ir mokant mokesčius ir pan.), darbinių įgūdžių ugdymo (siuvimas, mezgimas, audimas, dailės dirbiniai, keramika, savarankiškas patalpų, aplinkos tvarkymas ir pan.) paslaugos. *Apgyvendinimas savarankiško gyvenimo namuose* – namų aplinkos sąlygų ir reikalingų paslaugų suteikimas šeimoms, kurioms nereikia nuolatinės, intensyvios priežiūros, sudarant joms sąlygas savarankiškai tvarkytis šeimos gyvenimą. Paslaugą sudaro bendrosios socialinės paslaugos bei papildomai apgyvendinimo, kasdienio gyvenimo įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugos. *Laikinas apnankvindinimas* – nakvynės ir būtinųjų paslaugų (asmens higienos, buitinių) suteikimas asmenims krizių atvejais ar dėl šeimoje iškilusių problemų, dėl kurių iškyla grėsmė asmens sveikatai ar gyvybei. Paslaugą sudaro bendrosios socialinės paslaugos bei papildomai nakvynės suteikimo paslaugos, minimalios asmeninės higienos paslaugų organizavimas (dušas), minimalių buitinių paslaugų organizavimas (virtuvėlė). *Intensyvi krizių įveikimo pagalba* – pagalbos suteikimas asmeniui, atsidūrusiam krizinėje situacijoje. Paslaugą sudaro bendrosios socialinės paslaugos bei papildomai psichologinė pagalba.

Prevencija – tai sukūrimas ir stiprinimas tų visuomenės elementų ir struktūrų, kurios skatina šeimos stiprinimą ir vaikų, kaip individų, galinčių laisvai galvoti ir moraliai veikti, ugdymą. Tai priemonių visuma, kurios padeda šeimai sėkmingai funkcionuoti ir konstruktyviai spręsti jų gyvenime kylančias problemas. Rimta prevencijos strategija turi orientuotis į ilgai trukusiančią asmens ir visuomenės kaitą, tačiau ji neįmanoma be trumpalaikių ir laiku panaudotų priemonių, t.y. greitos ir neatidėliotinos pagalbos šeimai krizinių išgyvenimų laikotarpiu – skyrybos, darbo praradimas, artimųjų netektis.

Krizės metu svarbu suteikti pagalbą šeimai. Užsitęsę konfliktai, skyrybos, artimo žmogaus netektis, ryškūs socialiniai ir/ar ekonominiai pasikeitimai, traumos – neišvengiamai sukelia šeimai daugybę problemų ir stiprių emocinių išgyvenimų. Užsitęsusi krizė sutrikdo šeimos funkcionavimą, sukelia naujas problemas, dažnai veda į gilėjančią depresiją ir nevirtį. Šeimos ir individualus konsultavimas, krizių įveikimo tarnybos turi būti prieinama kiekvienam šeimos nariui – tiek suaugusiam, tiek vaikui. Dažnai šeimai, atsidūrusiai krizėje,

reikalinga tiek socialinė, tiek psichologinė pagalba. *Socialinė pagalba*. 1) emocinė – atjauta, išklausymas, emocinis palaikymas, pastangų įvertinimas; 2) informacinė – informacijos šaltinių nurodymas, konkrečios informacijos apie tai, kur kreiptis, kokia parama gali būti suteikta, kokie yra pagalbos būdai, kokiomis paslaugomis ir kokiomis sąlygomis gali būti teikiamos, suteikimas; 3) realios situacijos įvertinimas – padėti šeimai suprasti, kokia yra reali jų buitinė ekonominė padėtis; 4) nuostatų, jausmų, vertybių analizė – padėti šeimai įvertinti realią psichologinę situaciją; 5) konkreti – finansinė parama, pagalba atliekant konkrečius darbus – apsipirkimas, skalbimas, mokesčių mokėjimas, nuvežimas pas gydytoją ir kt. Psichologinė pagalba: telefoninės pagalbos linijos, krizių centrai, patyrusiems smurtą, praradusiems būstą, psichologinis konsultavimas, psichologinė pagalba smurto ir savižudybės liudininkams, krizių intervencijos komandos, savitarpio pagalbos grupės.

Intervencija yra šeimos išsaugojimui skirta veikla – veiksmai, nukreipti įveikti šeimos krizę, kuri gali vesti į vaiko atskyrimą nuo šeimos dėl jį žalojančio elgesio. Tai yra loginių žingsnių seka, kuri užtikrina, kad klientas (šeima ar/ir smurtą patyręs vaikas) gautų reikalingą kokybišką ir efektyvią pagalbą. Intervencija – tai pagalbos plano kartu su klientu sudarymas ir jo įgyvendinimas. Paslaugos šeimai turėtų būti suteikiamos savivaldybės lygmenyje, naudojantis egzistuojančiais resursais ir skatinant naujų paslaugų atsiradimą ir vystymą. Šie veiksmai yra skirti užtikrinti vaiko saugumą jo paties namuose, padėti šeimai įgyti naujų sveikų funkcionavimo įgūdžių, pagerinti tėvystės įgūdžius ir tenkinti būtinus šeimos poreikius – saugumą, pastovumą bei vaiko ir šeimos gerovę. Saugumas – pirmiausia vaikai yra apsaugoti nuo fizinio, emocinio ir seksualinio smurto ir nepriežiūros, vaikai yra saugūs savo namuose. Pastovumas – vaiko gyvenimo sąlygos pastovios ir stabilios, šeimos santykių tęstinumas atitinka vaiko poreikius. Vaiko ir šeimos gerovė – šeima turi galimybes tenkinti savo vaikų poreikius, vaikai turi galimybę tenkinti socializacijos ir lavinimosi poreikius, gauti reikalingą fizinę ir dvasinę pagalbą.

Šeimoje kylanti problema dažniausiai yra kompleksinė problema, reikalaujanti koordinuoti įvairių sričių specialistų ir vietinių bendruomeninių organizacijų pastangas. Resursų klausimas yra labai svarbus. Intervencijos esminis sėkmės veiksnys – tarpdisciplininis bendradarbiavimas ir įvairių sričių specialistų pastangų koordinavimas.

Tarpdisciplininis požiūris apima visas formalias ir neformalias priemones, kurias galima panaudoti, kad padėti disfunkcinei šeimai tapti saugia, pastovia ir užtikrinančia jos narių gerovę. Intervencijos žingsniai: 1) kliento identifikavimas – socialinės rizikos šeimos nustatymas; 2) kliento įvertinimas – kaip skubiai reikia imtis priemonių, koks rizikos laipsnis vaikų saugumui ir gerovei; 3) darbo su socialinės rizikos šeima veiksmų plano sudarymas ir įgyvendinimas; 4) darbo su socialinės rizikos šeima rezultatų įvertinimas ir tolesnių veiksmų planavimas.

Kliento identifikavimas – socialinės rizikos šeimos nustatymas. Informacija apie šeimoje kylančius nesklandumus ir problemas vaiko teisių apsaugos tarnybą gali pasiekti pačiais įvairiausiai būdais – tiesioginis policijos pranešimas, pedagogas pasidalino savo įtarimu, mama atėjusi pašalpos, išsakė sudėtingas socialines problemas, kaimynų pateikta informacija, gydytojo skambutis ir pan. Darbuotojas, gavęs informaciją, kuri kelia susirūpinimą ir pirminį įtarimą, privalo skubiai surinkti konkrečią informaciją – faktus, kad galėtų paneigti ar patvirtinti pirminį įtarimą. Būtina susitikti su pirminės informacijos šaltiniu ir surinkti tikslią informaciją – kas, kur, kada, ką darė, iš kur jam žinoma ir kita. Identifikuoti iš kur dar būtų galima gauti svarbios informacijos, gerai pasirengti ir pagalvoti tiesioginio susitikimo su šeimos nariais tikslus.

Kliento įvertinimas – kaip skubiai reikia imtis priemonių, koks rizikos laipsnis vaikų saugumui ir gerovei. Įvertinimo tikslas yra nustatyti, kaip skubiai ir kokių priemonių reikia imtis, kad būtų suteikta reikalinga pagalba šeimai. Vaiko saugumo įvertinimas – ar šeimoje yra tiesioginė grėsmė vaiko fizinei ir psichinei sveikatai, ar yra kas jį apsaugo. Vienas sunkiausių sprendimų, kuriuos vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojai turi priimti, yra įvertinti vaiko saugumą ir riziką dėl vaiką žalojančio elgesio ir nuspręsti, kokioms sąlygoms susidarius vaikas turi būti paimtas iš šeimos, kad būtų užtikrintas jo saugumas. Rekomenduojama, kad galutinis padėties šeimoje įvertinimas būtų daromas surinkus visapusišką informaciją iš visų šaltinių, taip pat ir kitų institucijų ir profesionalų ir atidžiai įvertinus riziką vaiko sveikatai ir gyvybei.

Darbo su socialinės rizikos šeima planas turi būti orientuotas į tris sritis, t.y. vaiko saugumą, vaiko gerovę ir efektyvų šeimos funkcionavimą. Konkrečių pagalbos priemonių planas sudaromas

atsižvelgiant ir įvertinant šeimos stipriąsias puses ir turimus pagalbos resursus bendruomenėje. Šie potencialūs pozityvaus pasikeitimo garantai gali būti: *individualūs veiksniai* – asmenybės bruožai tokie kaip geras savęs vertinimas, gera savikontrolė, adaptyvumas, gera sveikata, aktyvumo lygis, kompetencija kurioje nors srityje, brandumas, polinkis rizikuoti, vilties turėjimas, tikėjimas, altruizmas; intelektas ir sugebėjimai – išsilavinimas, įgūdžių turėjimas, gebėjimas spręsti problemas; tarpasmeniniai įgūdžiai – sugeba sukurti, išlaikyti ir vystyti ilgalaikius tarpasmeninius santykius, gali priimti meilę ir mylėti, gali sukurti santykius tiek su suaugusiais, tiek su vaikais; stipri identifikacija su šeima, tėvyne, tam tikromis vertybėmis, tam tikra žmonių grupe. *Šeimos veiksniai*: palaikanti išplėstinė šeima – seneliai, giminės, krikšto tėvai ir pan., aiškūs emociniai ryšiai, galimybė išreikšti pozityvius jausmus; aiški šeimos struktūra ir aiškios šeimos narių funkcijos; bent su vienu iš tėvų vaikai turi stiprius emocinius saitus, yra abipusis pasitikėjimas ir palaikymas; šeimos moralė ir bendros vertybės. *Bendruomenės veiksniai*: priklauso bažnyčiai, yra religingi, tikintys; naudojami socialinėmis paslaugomis, priklauso kokoms nors bendrijoms, klubams ir pan., palaiko ryšius su mokykla, kaimynais, teigiamai reaguoja į bendruomenės pagalbą; gyvenamoje vietovėje sutvarkyta socialinių psichologinių paslaugų infrastruktūra.

Rekomenduojami šeimos išsaugojimo paslaugų tipai: 1) intensyvi krizinė pagalba šeimoje. Šeimos krizei įveikti skirtos intensyvios (4-6 kartai per savaitę) paslaugos, kurių tikslas išmokyti šeimą būtinų vaiko priežiūros ir bendravimo įgūdžių. Intensyvi pagalba gali būti derinama su šeimos ar individualia psichoterapija ir tėvų švietimu; 2) šeimos palaikymo programa skirta šeimoms, kuriose stebima chroniško vaikų nepriežiūros ar apleistumo problema. Tokia programa apjungia įvairias pagalbos formas šeimai: maisto pristatymą, medicininę priežiūrą, įgūdžių mokymą, paramos grupes. Šeimos, kurios nelinkusios bendradarbiauti, turi būti įspėtos dėl galimo vaikų paėmimo. 3) psichoterapija gali būti individuali ir tėvams; 4) įgūdžių mokymas – tai specialios programos, skirtos naujoms žinioms ir įgūdžiams įgyti; 5) bendruomeninė pama; 6) pirminė prevencija ir intervencija ypatingais šeimai momentais.

Darbo su socialinės rizikos šeima rezultatų įvertinimas ir tolesnių veiksmų planavimas. Vėl turi būti atliktas šeimos įvertinimas, lyginant su ankstesne padėtimi ir nustatyti kokie įvyko pozityvūs ir

negatyvūs pasikeitimai. Tokiame įvertinimo susitikime turi dalyvauti šeima ir būti lygiaverčiu partneriu priimant sprendimą. Jei per visą intervencijos laikotarpį nėra pasiekta matomų pozityvių rezultatų, šeima nėra motyvuota keistis ir vaiko saugumo užtikrinimas ir pastovumas nėra garantuotas, komanda gali nuspręsti paimti vaiką iš šeimos ir perdavus jį į laikiną globą, toliau tęsti darbą su šeimos nariais siekiant vaiko grąžinimo.

Socialinės rizikos šeimų, auginančių vaikus, apskaitos savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnyboje (skyriuje) aprašas. Apskaitą tvarko savivaldybės VTAT specialistas. Šeima įrašoma į apskaitą savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu VTAT teikimu. VTAT specialistai aplanko šeimas, surašo šeimos apklankymo aktą, jeigu gavo rašytinę ar žodinę informaciją iš seniūnijų, švietimo ir ugdymo įstaigų, asmens sveikatos priežiūros įstaigų, teisėsaugos institucijų, kitų savivaldybių VTAT, teismų, privačių asmenų. Direktoriui priėmus įsakymą dėl šeimos įrašymo į socialinės rizikos šeimų apskaitą, VTAT ne vėliau kaip per 5 kalendorines dienas įrašo duomenis apie socialinės rizikos šeimą į kompiuterinę bazę, pradeda arba atnaujina socialinės rizikos šeimos bylą, kurioje kaupiama su šeima susijusi informacija, raštu informuoja šeimą, savivaldybės socialinės paramos skyrių, seniūnijos socialinį darbuotoją apie šeimos įrašymą į apskaitą, nedelsdamas raštu kreipiasi į savivaldybės administracijos padalinį, atsakingą už socialinių paslaugų planavimą, paslaugų organizavimo administravimą ir bendrųjų socialinių paslaugų bei socialinės priežiūros kokybės kontrolę dėl paslaugų poreikio šeimai ir vaikui nustatymo ir organizavimo.

? Klausimai studentams

1. Kas yra svarbiausia pradedant dirbti su socialinės rizikos šeima?
2. Kokie yra socialinės pagalbos šeimai prioritetai?
3. Pakomentuokite socialinės rizikos vaiko ar vaiko likusio be tėvų globos poreikio nustatymo metodiką.
4. Kokios paslaugos yra teikiamos socialinės rizikos šeimai?
5. Kokie yra prevencijos būdai socialinės rizikos šeimoje?
6. Kokie yra intervencijos žingsniai socialinės rizikos šeimoje?

5.1. Vaikų poreikių tenkinimas

Vaikų situacija rizikos šeimoje. Esant pažeistam socialinės rizikos šeimos narių tarpusavio bendravimui ir bendradarbiavimui, pasak R. Malinausko (2011, p. 88), vaikai geriau išmano socialiai nepriimtino elgesio įgūdžius. I. Jonutytė, (2007, p. 29) teigia, kad tokiems vaikams kyla daugiau socialinių problemų, nes nesusiformuoja jų saugumo ir pasitikėjimo savimi bei aplinka jausmas, didėja bendravimo sunkumai, vaikai jaučia nerimą, liūdesį, išryškėja depresijos požymiai, silpnėja savikontrolė, stiprėja konfliktiškumas, agresija, gęsta iniciatyvumas, silpnėja pažintinė veikla, stabdoma žodyno plėtra, vėliau formuojasi higienos įgūdžiai, atsiranda psichosomatinių simptomų.

Socialinės rizikos šeimų fizinė aplinka nėra nagrinėta mokslinėje literatūroje, tačiau daugelyje tyrimų ir pateikiamose socialinių darbuotojų ar socialinių pedagogų darbo ataskaitose aptariama socialinės rizikos šeimos fizinė gyvenamoji aplinka. Todėl remiantis empiriniais pastebėjimais galima teigti, kad šiose šeimose dažnai nėra tinkamų sąlygų nei fiziniam, nei emociniam vaikų vystymuisi. Pirmiausia, dirbant su socialinės rizikos šeimomis, yra pastebima, kad jų vaikų rūbeliai nebūna skalbiami, lyginami, nesirūpinama vaiko plaukais, nenukerpami nagai, nevalomi dantys. Tai tik pirmieji įspūdžiai susitikus su socialinės rizikos šeimos vaikais. Todėl galima iš karto daryti prielaidą, kad šiose šeimose nėra laikomasi elementarių higienos taisyklių, kas neišugdo vaikų higienos sampratos ir įpročių. Šiems vaikams atėjus į ugdymo įstaigą, stebima, kad jie nėra matę žaislų, flomasterių, nežino, kaip elgtis su pieštukais ar plastilinu, laužo žaislus. Tai rodo, kad šiems vaikams nėra tinkamų sąlygų vystytis, nes namuose jie neturi elementarių priemonių, kurios reikalingos vaikų užsiėmimams. Taigi vaikai, augantys socialinės rizikos šeimose, patiria tiek fizinį, tiek emocinį skurdą, neturi galimybės įgyti elementariausių socialinių įgūdžių. Vaikus labai stebina ir įvairūs buitiniai prietaisai, kas rodo, jog namuose nėra matę pačių reikalingiausių ir būtinų buitinių prietaisų. Todėl galima teigti, kad socialinės rizikos šeimose augantys vaikai neįgyja elementarių žinių, kaip reikia naudotis buitinais ar elektros prietaisais, nes jų šiose šeimose nėra. Fizinė - buitinė socialinės šeimos aplinka yra labai skurdi, nes didžioji dalis tokių šeimų gyvena apleistuose pastatuose, bendrabučiuose ar nuomojamuose būstuose,

kuriuose nėra elementarių sanitarinių sąlygų: karšto vandens, šilumos, dujų. Juo labiau, jei tokios šeimos nesusimoka už teikiamas paslaugas, dažnai būna atjungtas ir elektros tiekimas. Šios priežastys ir lemia tai, kad vaikai būna purvini, netvarkingais rūbais. O tai, kad šios šeimos gyvena dažniausiai iš pašalpų, lemia, jog vaikai neturi pačių reikalingiausių priemonių jų vystymuisi. Pati gyvenamoji aplinka socialinės rizikos šeimose būna gana skurdi, nes baldai ir kiti reikmenys būna ne pačių įsigyti, o atiduoti ar padovanoti gerų kaimynų, kurie atsikrato nereikalingais daiktais. Tos socialinės rizikos šeimos, kurios gyvena tėvų namuose, dažniausiai yra labai apsileidę, nes jų būstai seniai neremontuoti, baldai labai seni, sulūžę ir nesaugūs. Todėl jau vien tokios sąlygos nelemia, kad vaikas ugdytųsi elementarią sampratą apie tvarką ir švarą.

G. Kondrotaitė, (2006, p. 56) išskiria socialinės rizikos šeimų sociodemografinius veiksnius: rizikos paplitimas, neigiami rezultatai, susiję su didele sociodemografinė rizika ir mokymosi problemos. Taigi, pagal šiuos išvardintus veiksnius, kurie lemia socialinės rizikos šeimų socialinius santykius, galima teigti, kad būtent šeimos fizinė aplinka ir lemia, kad didėja rizika dėl tokių priežasčių, kada vaikus augina vienišos motinos ir nuolat keičiami partneriai, dėl ko vaikai patiria nuolatinį stresą. Taip pat nuolatinis alkoholio vartojimas, smurtas namuose, kitoks netinkamas elgesys lemia tai, kad vaikai yra neprižiūrimi, nepamaitinami, o tai atsiliepia ir jų elgesiui. Mokymosi problemos ir sunkumai yra nulemti to, kad vaikai nuolat neturi reikalingų priemonių, namuose nėra tikrinami jų sąsiuviniai, nesidomima ar atliekami namų darbai, nekontroliuojamas mokymosi procesas. Todėl galima teigti, kad būtent socialinės rizikos šeimų gyvenimo būdas ir susikurtos sąlygos nulemia socialinės rizikos šeimos vaiko situaciją visuomenėje.

Empiriniais pastebėjimais nustatyta, kad yra vaikų, augančių socialinės rizikos šeimoje, kurie lanko mokyklą, neturi problemų dėl elgesio su mokytojais, kaimynais, tinkamai bendrauja su panašiais į save vaikais. Niekuo neišsiskiriantys vaikai būna ikimokyklinio ugdymo įstaigose, pradinėje mokykloje. Situacija keičiasi ir problemų atsiranda vaikams augant, kai keičiasi elgesys dėl neigiamos patirties augant šeimoje, esančioje socialinėje rizikoje, dėl netinkamos draugų įtakos, nesuskalbėjimo su tėvais prasidėjus paauglystei. Vaikas bėga iš pamokų, valkatauja, pradeda piktnaudžiauti alkoholiu, narkotinėmis

medžiagomis, agresyviai ir įžūliai elgiasi su tėvais, mokytojais, konfliktuoja su draugais ir pan.

Socialinės rizikos šeimose vaikai gali būti verčiami pasirinkti vieno iš konfliktuojančių pusių, mokomi neigti realybę – kai tėvai neigia, kad tai, ką vaikas meto ir/ar jaučia, yra tiesa (pvz., mama teigia, kad girtas tėvas yra tik pavargęs, rėkianti mama – nepikta, o mylinti ir jos nereikia bijoti bei pan.), ignoruojami, nevertinami, kritikuojami dėl to, ką jie galvoja ar jaučia, perdėtai kontroliuojami ir/arba globojami (tėvai nustato ypatingai griežtas sąlygas dėl laisvalaikio, draugų pasirinkimo, drabužių ir pan.), emociškai atstumti; atriboti nuo bendravimo su kitais šeimos nariais, nuo dalyvavimo bendruomeninėje veikloje, skatinami vartoti alkoholį ar/ir narkotines medžiagas, neprižiūrėti, alkani, purvini, neturintys priemonių ir galimybių lankyti mokyklą ir pan., t.y. netenkinami jų fiziniai ir dvasiniai poreikiai, patiriantys fizinę prievartą – būti mušami, spardomi, deginami; seksualiai tvirkinami. Socialinės rizikos šeimoje nesirūpinama augančiais vaikais, jiems diegiamos visuomenei nepriimtinos vertybės, vaikams nesuteikiama tinkama parama ir prieglobstis. Dažnai vaikai yra palikti likimo valiai savo artimųjų.

Socialinės rizikos šeimoje augantys vaikai yra labai pažeidžiama grupė, nes šeima nesudaro sąlygų pilnaverčiam vaiko vystymuisi, socialinių įgūdžių raidai ir tai tikrai nepalengvina pritaipimo visuomenėje. Šeimos dažniausiai neturi pastovaus pragyvenimo šaltinio, dažnai keičia gyvenamąją vietą. Girtaujantys tėvai nesugeba pasirūpinti savo vaikais, dažnai juos ignoruoja arba skriaudžia. Namuose dažnai renkasi pašaliniai asmenys, girtaujama, neretai kyla konfliktai. Vaikas namuose neturi ramios vietos. Visa tai vaikus stumia į gatvę. Jie ieško prie ko pritapti, dažniausiai tai būna į nusikaltimus linkę asmenys, grupuotės. Vaikai iš socialinės rizikos šeimų linkę vagiliauti, nes dažnai tokiose šeimose tėvai būna įsitraukę į pavojingą ar nelegalią veiklą. Vaikai nuolat mato tėvų nederamo elgesio pavyzdžius, elgiasi kaip tėvai, nes kitokio pavyzdžio nemato. Pastebima, kad socialinės rizikos šeimoje augančių vaikų tėvai yra abejingi savo vaikų auklėjimui, atstumiantys, tiesiog be didelių įsipareigojimų. Jie mažai tikisi iš savo vaikų, tačiau mažai jiems ir duoda, mažai jais rūpinasi, o kai kurie visai savo pareigas pamiršta. Todėl socialinės rizikos šeimoje neginčijamai skiriasi supratimas apie tinkamą motinos ir tėvo vaidmenį, trūksta atsakomybės jausmo už šeimos narius, silpni emociniai ryšiai šeimoje.

Suaugę socialinės rizikos grupės šeimos vaikai turi tam tikrų psichologinių problemų. Užaugę su alkoholi vartojančiais tėvais vaikai nežino, kad šeima gali būti kitokia. Jiems sunku įgyvendinti savo sumanymus jų neatidėliojant, padaryti darbą nuo pradžios iki galo, kadangi to neišmoko savo šeimoje.

Vaikų savivertė. Stebint vaikus, kurie auga socialinės rizikos šeimose savęs vertinimą galima išskirti, kad jie dažniau yra susikūrę nepalankų savęs vertinimą. Tokiam vertinimui turi įtakos jų fizinė išvaizda, kuomet dažnai turi rengtis tik prastais rūbeliais, kurie dažnai būna ir neišskalbti, nesutvarkyti. Taip pat galima pastebėti, kad socialinės rizikos šeimose gyvenantys vaikai neturi jokių papuošalų, merginos nenaudoja kosmetikos, nesugeba tinkamai prižiūrėti savo šukuosenos. Todėl dažnai šių šeimų vaikai turi susiformavę nepalankią nuomonę apie savo išvaizdą. Labai dažnai socialinės rizikos šeimų vaikams yra sunku susikaupti ir mokantis siekti gerų rezultatų, nes jie neturi tam palankių sąlygų namuose. Todėl labai svarbu, kad pedagogai, pastebėję tokių vaikų gabumus, padėtų juos puoselėti ir sudarytų sąlygas mokykloje geriau pasiruošti tiems dalykams, kurie gerai sekasi.

Labai svarbu pastebėti, kad socialinės rizikos vaikų savivertei įtakos turi ir tai, kad jų savigarbą žemina kiti asmenys (mokykloje bendraklasiai ir bendramoksliai apie juos blogai kalba, pravardžiuoja). Taip pat dažnai tenka girdėti, kad socialinės rizikos šeimos kaimynai labai nepalankiai atsiliepia ir apie tokią šeimą ir apie joje augančius vaikus. Remiantis I. Eskytės (2008, p. 143) pastebėjimais matyti, kad vaikai, pajutę galimą priešišumą linkę pasišalinti iš nemalonių situacijų, o kai kurie yra linkę elgtis agresyviai. Todėl tikslinga daryti prielaidą, kad socialinės rizikos šeimoje augantys vaikai suvokia, kada juos žemina bendraamžiai. Susidarius nemaloniai situacijai, jie griežtai išsako savo poziciją, bando kelti savivertę, tačiau nesiima jokių aktyvių veiksmų, iš nemalonios situacijos pasitraukia fiziškai. Taip vaikai atima iš savęs galimybę pakeisti situacijos eigą, palieka problemą nesprenžiamą. Dėl patirtų nemalonių situacijų vaikas jaučia emocinę įtampą ir susirūpinimą o tai griaua vidinę vaiko pusiausvyrą. Vaikai, ignoruodami nemaloniais situacijas, neišsakydami savo jausmų praranda pasitikėjimą savimi, kuris būtinas savigarbai palaikyti, taip pat patiria įtampą, stresą, priešišumą sau ir aplinkai. Dažniausiai vaikai ima spjaudyti kitus vaikus, muštis, įžeidinėti. Tai reiškia, kad vaikai, pajutę,

jog jų savivertei gresia pavojus, reaguoja į tai žemindami kitus, net smurtaudami.

Dažniausiai galima stebėti, kad nepalankus ir žemas savęs vertinimas dažniau būdingas tiems vaikams, kurie nesijaučia saugūs ir yra vieniši. Todėl galima teigti, kad socialinės rizikos šeimose augantys vaikai yra apleisti tėvų, nesulaukia jų dėmesio, neturi kam išsipasakoti ir su kuo pasitarti. Todėl šios sąlygos ir psichologinis šeimos klimatas sudaro nepalankias sąlygas tinkamai save vertinti.

Socialiniai įgūdžiai. Vaikai, augantys socialinės rizikos šeimoje, įgauna skirtingų socialinių įgūdžių patirtį. Vieni jų lanko ikimokyklinio ugdymo įstaigas, kiti – auklėjami namuose. Vieni vaikai bendrauja su bendraamžiais, o kiti – tik su suaugusiais. Yra vienturčių, kiti turi daug brolių ir seserų. Visa tai sąlygoja vaikų socialinių įgūdžių formavimąsi, jų taikymą gyvenime. Augę gausesnėse šeimose ar lanke ugdymo įstaigas dažniausiai vaikai yra įgiję didesnės socialinės, emocinės, pažintinės patirties. Jie lengviau bendrauja su bendraamžiais ir suaugusiais, priima naujoves ir prisitaiko prie pasikeitusių sąlygų, yra savarankiškesni.

Tačiau reikia pastebėti, kad socialinės rizikos šeimose augantys vaikai greičiau tampa savarankiškesni, nes nuolat yra įpratę pasirūpinti savimi, apsirūpinti maistu, kurio kartais namuose neužtenka, susitvarkyti rūbus, išmokti taupiai naudoti mokyklines priemones ir pan. Tačiau galima stebėti ir tai, kad socialinės rizikos vaikai labai dažnai išsiskiria į kelias kategorijas: tuos, kurie geba prisitaikyti ir pademonstruoti savarankiškus bei socialinius įgūdžius, siekia mokytis ir įsitvirtinti ir tuos, kurie plaukia pasroviui, nesuvokdami, kad gyvenimas nesibaigia šia diena.

Socialiniai įgūdžiai yra ugdomi ir mokykloje. Pasak P. Dereškevičiaus (2002, p.26), mokykla, klasė – tai nauja aplinka, kurioje formuojami vaiko iš socialinės rizikos šeimos tinkami socialiniai įgūdžiai. Svarbu, kad patekęs į naują aplinką vaikas žinotų veikiančias taisykles, pats dalyvautų jas kuriant. Taisyklės padeda suvokti, kad negalima daryti vien tai kas patinka. Socialinės rizikos šeimų vaikai yra įpratę gyventi ne pagal taisykles, nes dažniausiai tokie dalykai nėra taikomi šiose šeimose. Todėl patekęs į ugdymo įstaigą, pirmiausia jie ugdosi reikalingus socialinius įgūdžius, kad gebėtų prisitaikyti kolektyve.

Labai svarbu mokykloje šiuos vaikus dažniau įtraukti į bendrą veiklą tada, kol jie yra mažesni, kad greičiau įprastų, kaip reikia elgtis, atskirtų blogą ir gerą elgesį, gebėtų patys atlikti reikalingus darbus ir veiksmus. Tačiau reikia pastebėti ir tai, kad mokyklose dažnai formuojama ne tokia praktika, nes socialinės rizikos šeimos vaikai dažnai yra nustumiami ne tik pačių vaikų, bet ir pedagogų.

Todėl labai dažnai vaikų socialinių įgūdžių puoselėtoju tampa socialinis pedagogas ar socialinis darbuotojas. Tačiau, kaip keičiasi visuomenė, taip keičiasi ir naudojami darbo metodai. Todėl reikia paminėti, kad tiek socialiniai darbuotojai, tiek socialiniai pedagogai turi galimybę naudotis jau parengtomis įvairiomis priemonėmis. Kaip viena iš tokių galimybių galima paminėti N. Sturlienės (2007) parengtą socialinių įgūdžių ugdymo programą „Tiltai“. Šioje programoje pateikiamos rekomendacijos ir metodai, kaip dirbti su elgesio sunkumų turinčiais paaugliais. Programoje teoriniu lygmeniu išanalizuotas paauglystės amžiaus tarpsnis, kadangi socialiniam darbuotojui, dirbančiam su paaugliais, tikslinga gerai žinoti įvairius paauglystės amžiaus tarpsnius, psichologinius ir socialinius sunkumus. Taip pat šioje programoje aiškiai suformuluota, kokie socialiniai įgūdžiai turi būti ugdomi bei šių įgūdžių ugdymui pateikiamos rekomendacijos ir metodai.

Šeimose, kuriose gyvena priklausomas nuo alkoholio, narkotikų asmuo, vyrauja šalti santykiai, konfliktai, vaikai jaučiasi atstumti, trūksta dėmesio, yra pastovi įtampa, vaikai jaučiasi savo artimųjų ir draugų atstumti, vengia rodyti jausmus. Dėl netinkamo tėvų gyvenimo būdo, nuolat savyje nešioja gėdos ir kaltės jausmą, daugelis vaikų, kurie gyvena disfunkcinėse šeimose, yra socialiai uždari, turi psichologinių ir socialinės adaptacijos sunkumų. Šeimos gyvenimo pobūdis turi įtakos vaiko savęs vertinimui bei socialinių įgūdžių formavimui.

Bendravimo ypatumai su vaikais. Pirmojo susitikimo rekomenduojama pasisveikinti, kreipiantis į vaiką vardu, pasakyti savo vardą. Pristatyti kitus patalpoje esančius ar pokalbyje dalyvaujančius specialistus, pristatyti juos paprastais vaikui suprantamais žodžiais, paaiškinti jų funkcijas. Pasakyti vaikui kas yra ketinama veikti. Reikia nepamiršti, kad kai kurie vaikai, dėl netinkamo kitų suaugusiųjų elgesio su jais, gali reaguoti su nepasitikėjimu ir priešiška. Reikia vengti prisilietimų jeigu vaikas yra patyręs prievartą ar/ir smurtą. Pokalbį reikia

pradėti nuo neutralių, vaikui aktualių temų, tam kad vaikas galėtų nusiraminti. Pokalbio metu nepamiršti vaiko fiziologinių poreikių, ypač jeigu vaikas yra ikimokyklinukas. Yra pastebėta, kad susijaudinęs, išsigandęs vaikas staiga gali užsinorėti į tualetą. Ne visi vaikai išdrįsta pasiprašyti, todėl reikia nepamiršti paklausti. Klausantis nereikia skubinti vaiko, neužbaiginėti sakinių, prisitaikyti prie vaiko kalbėjimo tempo. Leisti vaikui pačiam pasakoti. Reikia nepamiršti, kad realus vaiko išsivystymo lygis ne visada atitinka jo biologinį amžių, todėl reikėtų vertinti konkretaus vaiko konkrečius sugebėjimus. Mažesni vaikai sunkiau gali papasakoti, todėl galima naudoti piešimą, kaip informacijos gavimo priemonę.

Kalbantis su vaiku, suaugusiojo akys turi būti vaiko akių lygyje. Galima sėdėti šalia, labai svarbu atkreipti dėmesį, kad atstumas nebūtų per didelis ar per mažas. Nes jai vaikas jau suaugusiojo įsikišimą į jo asmeninę erdvę, gali reaguoti gynybiškai, agresyviai. Vaikas tiesiog išsigąs. Jei pokalbis vyksta ne vaiko namuose, o įstaigoje, reikia leisti vaikui apsiprasti su patalpa, apsižiūrėti, pasirinkti pačiam kur jam būtų patogus sėdėti.

Kalbantis su vaiku svarbu įvertinti ar vaikas vaizdžiai pasakoja, ar jo kalba skurdi. Svarbu nepamiršti atkreipti dėmesį į vaiko emocinę būseną. Svarbu atkreipti dėmesį, kad vaikai pokalbio metu pavargsta. Kuo mažesnis vaikas, tuo trumpiau gali išlaikyti dėmesį. Ikimokyklinukui pokalbio trukmė turėtų būti apie 15 minučių, pirmokui 30 min, vyresniems apie 45 min. Būtina atsižvelgti į konkretaus vaiko emocinę būklę, esant reikalui daryti pertraukas.

Kalbantis būtina įvertinti vaiko intelektinius gebėjimus. Stebėti ar vaikas pasakoja nuosekliai, logiškai, ar naudoja faktinę informaciją, ar tiesiog išsako nuomonę. Ikimokyklinukai painioja realybę su įsivaizduojamais dalykais, gali meluoti iš baimės. Kalbantis su vaiku svarbu atkreipti dėmesį ar jis geba nurodyti metus, mėnesius, metų laikus, dieną, minutes, valandas, metrus, kilometrus. Maži vaikai negali tiksliai sufomuluoti tokių sąvokų, todėl norint gauti tikslią informaciją, reikia susieti laiko sąvokas su jiems svarbiais įvykiais, pvz., gimtadieniu, kalėdomis ir kitais. Labai svarbu patikslinti ar vaikas supranta įvykių ar objektų santykio sekos sąvokas, pavyzdžiui, pirmas – paskutinis, prieš – po, ant – po ir kitas. Svarbu sužinoti ar vaikas skiria pagrindines spalvas. Vaikai vietoves paprastai atsimena pagal jiems reikšmingus orientyrus, pvz. namo spalvą, dydį ir pan. Reikia

išsiaiškinti, kaip vaikas vadina savo giminaičius. Labai svarbios yra ir skaičiaus sąvokos. Mažesni vaikai yra egocentiški ir negeba matyti situacijos kito žmogaus akimis, jie įsivaizduoja, kad visas pasaulis sukasi apie juos, kad viskas, kas vyksta, yra susiję su jais. Jie gali nesugebėti numatyti, kaip tam tikras jų elgesys gali paveikti kitus.

? Klausimai studentams

1. Kokia yra vaikų, augančių socialinės rizikos šeimose, situacija?

2. Apibūdinkite rizikos faktorių įtaką vaikų savivertei.

3. Kokios yra vaikų, augančių socialinės rizikos šeimose, socialinių įgūdžių formavimosi prielaidos?

4. Kaip reikia bendrauti su vaikais?

5.2. Priklausomybė nuo alkoholio

Pirminė priklausomybė. L. Bulotaitė (2009) pažymi, jog alkoholis yra plačiausiai pasaulyje vartojama narkotinė medžiaga ir viena iš lengviausiai prieinamų vartotojams. H. Kolitzus (2002) teigia, kad alkoholis slopina baimę, pyktį, įtampą, padidina norą bendrauti. Yra nemažai tyrimų, nagrinėjančių, kaip atsiranda polinkis piktnaudžiauti alkoholiu ir priklausomybė nuo jo. Tyrimai rodo, jog tas polinkis perduodamas genetiškai. Alkoholis ne vienodai veikia įvairius žmones ir atsparumas jo poveikiui irgi yra skirtingas. Analitiko nuomone piktnaudžiavimas alkoholio ar kitomis svaiginamosiomis medžiagomis ir polinkis į įvairias priklausomybes yra mėginimas užpildyti savo psichologines spragas ir įveikti savireguliacijos sutrikimus.

Priklausomybės nuo alkoholio atsiradimą sąlygoja gana įvairios psichologinės, socialinės ir biologinės priežastys. Tapęs priklausomu žmogus gana dažnai pats nebesugeba spręsti savo problemos. Aplinkinių jis dažnai yra smerkiamas ir charakterizuojamas kaip per dažnai piktnaudžiaujantis alkoholiu, nevykdantis įsipareigojimų, sukeliantis daug problemų artimiesiems ir pažeidžiantis visuomenėje nusistovėjusias elgesio normas.

Alkoholizmo problemos sprendimas siejamas su priežasčių ir pasekmių atskleidimu ir gydymu. Alkoholizmą skatinantys veiksniai yra biologinio, psichologinio ir socialinio pobūdžio. Asmenys,

piktnaudžiaujantys alkoholiu gerokai pakeičia savo psichines ir fiziologines asmens savybes, santykį su aplinka ir socialines ekonomines funkcijas, taip pat ir šeimoje pasikeičia santykis su šeimos nariais (Kanopkaitė, S., 1999, p. 36 – 38).

Priklausomo nuo alkoholio asmens elgesys – tai savotiškas žaidimas, leidžiantis subjektui manipuliuoti aplinkinių jausmais ir veiksmais. Priklausoma asmenybė atsisako natūraliu būdu tenkinti emocinius santykius su kitais žmonėmis poreikius. Priklausomo asmens nuo alkoholio asmenybei būdingi tokie charakterio bruožai kaip pasyvumas, įkyrumas. Bendraujant su kitais žmonėmis trūksta iniciatyvos, savarankiškumo, greitai pavargstama. Iš baimės būti atstumtiems aplinkinių, jiems neprieštarauja, pakenčia visas nuoskaudas ir pažeminimus, visada pasiruošę padėti. Vartojantiems alkoholį dažnai trūksta socialinių įgūdžių, kurie garantuotų visavertį bendravimą su negeriančiaisiais, padėtų spręsti įvairias psichologines problemas. Šie įgūdžiai - tai impulsų kontrolė, pykčio tramdymas, problemų ir konfliktų sprendimas, nerimo, įtampos įveikimas. Išsiugdžius šiuos įgūdžius, mažėja alkoholio vartojimo tikimybė, žmogus tampa atsparnis socialiniam spaudimui vartoti alkoholį. Priklausomybė ne tik paveikia juos, bet ir jų artimuosius, draugus, šeimą, iš dalies ir visą visuomenę. Vien gydymo nuo priklausomybės alkoholiui neužtenka, reikalingas korekcinis darbas su priklausomu nuo alkoholio asmeniu. Integravimosi kelias į socialinį gyvenimą ilgas ir sudėtingas. Kuo daugiau priklausomas asmuo sulaukia paramos, tuo didesnė pasveikimo tikimybė.

Antrinė priklausomybė. Priklausomo asmens nuo alkoholio šeima dažnai apibrėžiama kaip disfunkcinė šeima. Tai šeima, kuri nefunkcionuoja kaip turėtų, nes kažkas kitas užima didžiąją dalį šeimos narių laiko, šiuo atveju priklausomybė nuo alkoholio. Dar šeimos priklausomybė vadinama netiesiogine priklausomybe (angl. co-dependent). Disfunkcinei šeimai neretai yra būdingas elgesys, neatitinkantis socialinių normų, sutrikusi vertybinė sistema, netinkamos vertybinės nuostatos. Šeimos nariai rūpinasi gera šeimos reputacija, tačiau toks elgesys nepadeda ir netgi kenkia asmens, priklausomo nuo alkoholio, sveikimo procesui: jis, nesusidurdamas su neigiamomis savo elgesio pasekmėmis, tampa neatsakingas. Neegzistuoja priklausomo nuo alkoholio asmenybės modelis šeimoje, bet šeima, susidūrusi su alkoholizmu, įgyja kai kurių charakteringų bruožų.

Disfunkcinė šeima asocijuojasi su šeimomis, kuriose tėvai vartoja alkoholį, kurios gyvena skurde, kuriose yra nuolat naudojamas smurtas prieš šeimos narius. Disfunkcinės šeimos narys gali turėti netiesioginės priklausomybės impulsą, kuris praradęs savo asmeninį gyvenimą, gali būti priklausomas nuo kito asmens. Netiesioginė priklausomybė – tai savo individualybės, asmenybės praradimo liga. Pasižymintis netiesiogine priklausomybe žmogus leidžia kito žmogaus elgesiui daryti didelę įtaką jam ir nuolat stengiasi kontroliuoti to žmogaus elgesį. Turintiems netiesioginę priklausomybę asmeniui būdingi charakterio bruožai: nuolatinis rūpestis kitais, nuolatinė kito žmogaus kontrolė, emocijų neigimas, priklausomybės kitam žmogui poreikis, blogi tarpusavio santykiai, pasitikėjimo savimi ir kitais žmonėmis trūkumas, pyktis, jausmų sumaištis (gali būti labai atsakingi arba visiškai neatsakingi).

Būdingiausios netiesioginės priklausomybės savybės:

Žemas savęs vertinimas. Tai yra viena iš pagrindinių savybių, būdingų netiesioginę priklausomybę turintiems asmenims. Paprastai šie asmenys yra labai priklausomi nuo to, kaip juos įvertins kiti, ką apie juos pasakys, kaip su jais elgiasi kiti. Bet dauguma iš jų net neturi įsivaizdavimo, kaip su jais turėtų elgtis kiti žmonės.

Kompulsyvus noras kontroliuoti kitų žmonių gyvenimus. Tai yra labai kontroliuojantys asmenys, kurie naiviai tiki, kad pajėgūs viską kontroliuoti. Siekis rūpintis kitais ir juos gelbėti. Į netiesioginę priklausomybę linkę asmenys dažnai pasirenka tokias profesijas kaip gydytojo, medicinos slaugės, psichologo, mokytojo ir kt. Tačiau rūpinimasis kitais pereina visas protingas ribas. Tokie asmenys mano, kad jie gali būti atsakingi už kitų žmonių elgesį, mintis, jausmus, gyvenimą. Jie prisiima daug atsakomybės už kitus žmones, tačiau nesugeba prisiimti atsakomybės už savo pačių gyvenimą ir jo kokybę. Paprastai jie visiškai pamiršta apie savo pačių poreikius.

Jausmai. Daugumą netiesiogiai priklausomų asmenų poelgių motyvuoja baimės jausmas. Nuolatinė baimės būseną skatina jų frigidžiškumą, apriboja jų pasirinkimo laisvę. Jie gyvena nuolatinėje įtampoje, tikisi blogiausio ir beviltiškai laikosi visagalės kontrolės iliuzijos. Netiesiogiai priklausomiems asmenims būdingi ir kiti jausmai: nerimas, gėda, kaltė, neviltis. Kitas šiems asmenims būdingas bruožas yra emocinė neįtampa. Jie tarsi išmoksta toleruoti emocinį skausmą.

Neigimas. Į netiesioginę priklausomybę linkę asmenys naudoja visus psichologinės gynybos mechanizmus: racionalizacija, išstūmimą, neigimą ir kita. Jie apsimeta, tarsi nieko rimto nevyktų. Jie patys save apgaudinėja, kad vieną dieną viskas pasikeis ir pagerės.

Psichosomatinės ligos. Į netiesioginę priklausomybę linkę asmenys paprastai turi įvairių somatinių skundų. Tai yra tokie psichosomatiniai sutrikimai kaip skrandžio opa, kolitai, galvos skausmai, hipertenzija, bronchinė astma ir kiti.

Priklausomybė nuo alkoholio suardo šeimos vaidmenis. Kiekvienas asmuo imasi skirtingo vaidmens. Mokslinėje literatūroje išskiriami šie vaidmenys. *Gelbėtojas*- šeimos narys stengiasi paslėpti nesklandumus. Jis visus paguodžia, sutvarko reikalus. *Besirūpinantysis*. Jis rūpinasi visais ir viskuo. *Maištautojas* - šis šeimos narys atsiriboja nuo šeimos, niekur nesikiša ir nieko nekaltina. *Herojus* - šis vaidmuo visos šeimos pasididžiavimas. Jis pasirodo puikiais mokslo ar darbo rezultatais, jis nori pasirodyti, kad ir tokioje šeimoje jis gali būti vertinamas. *Kaltintojas* - jis supranta kas kaltas dėl visų pasekmių ir klaidų. Šio tipo žmonės nelabai ir stengiasi ko nors siekti, ką nors svarbesnio nuveikti, nes netiki, kad jiems gali pavykti. *Prisitaikantysis* - šis šeimos narys galvoja, kad prie visko galima prisitaikyti. Jam gerai tai kas vyksta.

L. Bulotaitė (2004, p. 95) išskiria vaikų auklėjimo ir elgesio su jais tipų asmenų, turinčių priklausomybę nuo alkoholio, šeimose: *Hipoprotrekcija* - nepakankama tėvų kontrolė ir dėmesys, nesirūpinimas vaiko psichikos sveikata ir elgesiu. *Šiurkštus elgesys* - tėvai dažnai vaikus baudžia, muša, šiurkščiai su jais elgiasi. *Atstūmimas* - čia išskiriami du tipai: tėvas atstumia, bet yra emocinis ryšys su motina ir visiškai atstūmimas. *Padidėjusi moralinė atsakomybė* - taip pat skiriami du potipiai: paauglio bendradarbiavimas su motina sprendžiant visas šeimos problemas ir šeimos galvos vaidmuo.

Dažnai šeimos gyvenime atsiranda pasikeitimų. Situoktinis, o neretai ir vaikai, pasitraukia ne tik iš visuomeninio gyvenimo, bet nusigręžia ir nuo paties geriančiojo. Šeimoje dažnėja barnių, į kuriuos vis dažniau įtraukiami ir vaikai. Tokiose situacijose ne visada įmanoma tiksliai nustatyti, kas gi iš jų yra auka, o kas skriaudikas. Kartais nuo alkoholio priklausomas partneris yra „lengvai valdomas“, kadangi jo pasitikėjimas savimi yra blokuotas arba paprasčiausiai vadovaujamą padėti šeimoje jis užleidžia partneriui (Trenckmann, U., Heinz, T. W.,

1997, p. 24). Asmenys turintys netiesioginę priklausomybę nemoka prisiimti atsakomybės už savo gyvenimą ir mano, kad jų gerovė priklauso nuo artimo žmogaus, sergančio priklausomybe pokyčių. Taip jie jaučiasi bejėgėmis aukomis ir visą realią atsakomybę „suverčia“ priklausomybe sergančiam šeimos nariui.

Tėvų alkoholizmo įtakos vaikų sveikatai klausimai plačiai tyrinėjami visame pasaulyje. Pripažįstama, kad tarp tėvų alkoholizmo ir fizinės bei psichinės vaikų sveikatos bei elgesio egzistuoja tiesioginė priklausomybė. L. Seliokienė (2004) išskiria sekančius tėvų alkoholizmo poveikio vaikams veiksnius: įtaką vaisiui, fizinis ir psichologinis motinos traumavimas nėštumo metu, nepakankama vaiko priežiūra, geriančio tėvo asmenybės ypatumai, netinkamas vaikų auklėjimas, psichiškai traumuojanti situacija šeimoje. Priklausomų nuo alkoholio tėvų vaikai turi didesnę tikimybę susirgti nervinėmis – psichinėmis ligomis, jie labiau būna linkę į depresiją, nerimą žemą savęs vertinimą, nepasitikėjimą kitais žmonėmis, bendravimo sunkumus, agresiją. (Seliokienė, L., 2004, p.135)

Medikai pažymi, kad priklausomų nuo alkoholio tėvų vaikai save vertina menkiau nei tie vaikai, kurių namuose negeriama. Visi girtaujančiųjų vaikai auga panašioje aplinkoje, niekada neatslūgsta vidinė įtampa ir nerimas. Tokiems vaikams sunku susikaupti mokykloje, draugauti su bendraamžiais. Jie dažnai girdi tėvus meluojant, tad kas tikra ir kas netikra vaikams sunkiai suvokiama. Subrendę tokie žmonės piktnaudžiauja alkoholiu, tuokiasi su vartojančiais alkoholių arba susiranda kitokią nesveiką asmenybę, pavyzdžiui, darboholiką, kuris patenkina poreikį būti apleistam. Suaugę tokių šeimų vaikai painioja meilę ir gailestį, linkę „mylėti“ žmones, kurių jiems gaila, kuriuos atrodo galės gelbėti.

Priklausomybių gydymas. Psichologė L. Bulotaitė (2009) pastebi, kad nėra lengva keisti savo elgesį. Vieni žmonės nenori pripažinti turį problemų, kiti nemano, kad pakeitus elgesį problemą galima būtų išspręsti, tretį jau išbandė daugybę būdų. Gydant priklausomybės ligas labai svarbu motyvacija. Anksčiau šis klausimas buvo sprendžiamas labai paprastai – nemotyvuoti keisti savo elgesį pacientai tiesiog nebūdavo priimami gydytis. Šiuo metu kuriamos specialios strategijos, skatinančios pacientų motyvaciją.

Tiek priklausomybės ligų specialistai, tiek priklausomų asmenų šeimos nariai turi suprasti, kad sveikimo procesas yra ilgas. Visi

nori greito rezultato. Tačiau priklausomybė atsiranda ne per vieną dieną. Vystantis priklausomybei, palengva pasikeičia asmens elgesys, įpročiai, gyvenimo būdas ir požiūris į gyvenimą. Visa tai pakeisti nėra taip paprasta. Sveikimas – skausmingas, daug laiko ir vidinės brandos reikalaujantis procesas (Bulotaitė, L., 2009, p.110). Skiriami keturi pagrindiniai darbo su priklausomais asmenimis etapai: 1. Būklės įvertinimas. Įvertinus fizinę, psichologinę ir socialinę paciento būklę, sudaromas gydymo ir reabilitacijos planas, parenkami tinkamiausi intervencijos metodai. 2. Detoksikacija. Tai saugus psichoaktyvių medžiagų pašalinimas iš organizmo medicinos priemonėmis. 3. Konkreti intervencija. 4. Palaikomasis gydymas ir reabilitacija.

Kad ir koks būdas būtų pasirinktas, svarbiausia, kad pats asmuo norėtų spręsti savo problemą ir pats keistų požiūrį į savo elgesį. Jei asmens problemos sprendimu rūpinasi šeima, psichologas, socialinis darbuotojas ar dar kas nors, o jis pats tik priima pagalbą, pagerėjimas gal ir bus, bet labai trumpalaikis. Motyvaciją gydytis dažnai sumažina ribotos galimybės atvykti į gydymo ar reabilitacijos įstaigas. Gydymo ir reabilitacijos procese būtina ne tik skatinti susilaikyti nuo alkoholio, atstatyti asmens fizinę bei psichinę sveikatą, bet ir kreipti dėmesį į jo darbinės veiklos situaciją, savitarpio santykius. Po stacionaraus gydymo priklausomi asmenys pagalbą gali gauti reabilitacijos bendruomenėse. Tokios bendruomenės rekomenduojamos žmonėms turintiems psichologinių problemų. Reabilitacijos bendruomenės tikslas – ne tik išgydyti asmenį, bet ir padėti jam pakeisti savo gyvenimo būdą. Bendruomenėje taikomi įvairūs psichoterapiniai gydymo metodai: švietimas priklausomybių tema, grupinė psichoterapija, individuali psichoterapija ir konsultavimas. Labai svarbi bendruomenės aplinka, jos struktūra, tvarka ir dienotvarkė (Bulotaitė, L., 2009, p.117).

Kitas pagalbos būdas yra lankymasis savitarpio pagalbos grupėse. Šios grupės tapo ypač populiarios dėl gerų rezultatų gydant priklausomybes. Savitarpio pagalbos grupių pradžia siejama su 1939 m. susikūrusia Anoniminių alkoholikų draugija. Iš šių darbo grupių atsirado 12 žingsnių sveikimo programa, kuria AA grupių nariai ir vadovaujasi. Lietuvoje AA draugija veikia nuo 1988-ųjų metų. E. Subata ir kiti (2003) rašo apie savipagalbos grupes, skirtas moterims. Pastarųjų programa yra pagrįsta principu, kad moterys turi rūpintis savo gyvenimu. Dirbant su priklausomais asmenimis yra labai svarbus ir socialinio darbuotojo vaidmuo. Jis gali padėti priklausomiems asmenims

keisti mąstymą, padėti suprasti neigiamas priklausomybės pasekmes, padėti kelti savigarbą, parodyti skirtumus tarp esamos ir norimos padėties, palaikyti klientą emociškai, padėti surasti alternatyvų elgesį, padėti išvengti atkryčio.

Niekam nekyla abejonių, kad priklausomų asmenų šeimos nariams būtina pagalba. Dauguma priklausomybių gydymo programų įtraukia ir šeimos narius. Jiems teikiamos tiek individualios, tiek grupinės, tiek šeimos konsultacijos. Labai dažnai priklausomybę turinčių asmenų šeimos nariams patariama lankyti savitarpio pagalbos grupes. Psichologė L.Bulotaitė (2009) teigia, kad priklausomų asmenų sveikimo procesas yra ilgas ir sudėtingas. Todėl šiems žmonėms labai svarbus supratimas ir palaikymas. Geriausiai šiuos žmones gali suprasti tie, kurie patys turi tokių pat problemų. Būtent šiuo principu ir paremtos savitarpio pagalbos grupės.

Yra įvairiausių priklausomybių gydymo būdų, bet reikalinga pati svarbiausia sąlyga – paties asmens problemos pripažinimas bei noras spręsti problemą keičiant savo elgesį. Deja, būtent šio supratimo labiausiai ir trūksta, nes priklausomą asmenį jau būna užvaldęs egoizmo, nepilnavertiškumo jausmas ir problemos jis pats pamatyti nebesugeba. Tada labiausiai kenčia jo šeimos nariai, kurie, ypatingai gyvenantys kaimiškose vietovėse, net realios pagalbos gauti ne visada turi galimybes. Visai to nesuvokdami, jie tai pat tampa priklausomais nuo priklausomybe sergančio asmens, prarasdami savo individualumą ir gyvenimo džiaugsmą. Stiprybės pripažinti savo problemą, nesitaikstyti su ja ir galimybių ją spręsti, priklausomo asmens šeimos nariai galėtų gauti dalyvaudami savitarpio pagalbos grupėse, kuriose jie nesijaustų vieniši, gautų supratimą ir palaikymą.

? Klausimai studentams

1. Kuo skiriasi tiesioginė ir netiesioginė priklausomybė nuo alkoholio?
2. Pakomentuokite antrinei priklausomybei būdingas asmens savybes.
3. Kokie yra šeimos narių vaidmenys disfunkcinėje šeimoje?
4. Kokia įtaką vaikams daro tėvų priklausomybės?
5. Kokie yra pagrindiniai pagalbos teikimo priklausomam asmeniui principai?

5. 3. Smurtas šeimoje

Socialinės rizikos šeimose smurtaujama tiek prieš suaugusiuosius (ypač moteris), tiek prieš vaikus. Tačiau vaikai smurto pasekmes jaučia labiausiai. Tai žaloja vaiko asmenybę, trukdo pilnaverčiam vaiko vystymuisi. Vietoj šilumos ir meilės šeimoje, prievartą joje patyręs vaikas dažnai turi bendravimo sunkumų, nepasitiki kitais žmonėmis ir savimi, jų vertybių sistema iškreipta, patys dažnai smurtauja, yra linkę nusikalsti. Smurtaujančioje šeimoje gyvenantis vaikas pasaulį suvokia kaip priešišką ir pavojingą, jam būdinga prasta savikontrolė, lydi neigiami emociniai išgyvenimai teigia A. Suslavičius ir G. Valickas (1999). Smurtą patyrę vaikai suaugę dažnai įninka į alkoholį, gyvena palaidą gyvenimą, nemoka išlaikyti tvirtų asmeninių santykių su kitais (Bumblytė L., 2005, p.1). Vaikai, kurie patiria šeimose smurtą ir jį stebi, mokosi smurtinio elgesio, ima agresyviai elgtis kitų atžvilgiu, o nuolat jaučiamos chaotiškos šeimos nuotaikos atsispindi ir vaikų elgesyje bei emocijose. Šeimoje patirto smurto pasekmės pasireiškia įvairiose vaiko gyvenimo srityse, kinta vaiko emocijos (vaikas dažniau būna liūdnas, jį kamuoja nerimas, baimė; dėl baimės ir socialinės izoliacijos sutrinka bendravimas su kitais, ima vengti fizinių prisilietimų, stengiasi likti nuošalyje; dėl įvairių sveikatos sutrikimų prastėja vaiko fizinė būklė (Valiukevičiūtė J., 2005).

Nėra vieno vienintelio veiksnio, kuris paaiškintų, kodėl vienas žmogus smurtauja prieš kitą žmogų ar grupę, kodėl vienoje visuomenėje smurtas labiau paplitęs, nei kitoje. Smurtas yra sudėtingas socialinis reiškinys, kurį lemia daugybė priežasčių. Ekologinis smurto modelis nagrinėja šį reiškinį keturiais lygiais. Individualiu lygiu analizuojami biologiniai ir asmeniniai veiksniai, kurie gali padidinti virtimo auka ar smurtautoju tikimybę. Tam gali turėti įtakos demografinės charakteristikos, psichikos sutrikimai, psichoaktyvių medžiagų vartojimas, ankstesnė smurtavimo arba nukentėjimo nuo prievartos patirtis. Socialiniu lygiu nagrinėjama kokių poveikių agresyviai elgesiui turi santykiai su šeimos nariais, draugais, bendraamžiais, partneriais ir kitais. Nagrinėjami tokie veiksniai kaip žiaurios fizinės baismės, prierašumo ir tėvų šilumos stoka, dažni tėvų ar sutuoktinių konfliktai. Bendruomenės lygmeniu analizuojami socialiniai santykiai mokykloje, darbo vietoje, su kaimynais. Siekiama nustatyti, kokios tam tikros aplinkos charakteristikos gali padidinti smurto tikimybę, pvz. skurdas,

didelis gyventojų tankis, migracija, žemas socialinis kapitalas, intensyvi prekyba narkotikais. Visuomenės lygiu analizuojamos socialinės normos, kurios gali sukurti smurtui palankią arba nepalankią aplinką. Smurtas yra ne tik daugiasluoksnis, bet ir turintis daug veiksnių reiškiny, jį arba skatina, arba slopina skirtinguose lygiuose esantys veiksniai. Svarbų vaidmenį vaidina šalies sveikatos, švietimo, ekonominė ir socialinė politika.

Šeiminis smurtas. Šeiminio smurto aukomis gali tapti kaip ir vyrai, taip ir moterys. Smurtas šeimoje apibrėžiamas kaip visi tyčiniai fiziniai, psichologiniai, ekonominiai, seksualiniai vieno šeimos nario, dažniausiai vyro, veiksmai kito šeimos nario, dažniausiai moters atžvilgiu, jeigu šie veiksmai pažeidžia jos, kaip pilietės ir asmens, konstitucines teises ir laisves bei sukelia jai ekonominę, fizinę, psichinę ar moralinę žalą. Išskiriamos įvairios smurto formos ir rūšys. Dažniausiai minimos šios smurto formos: fizinis, seksualinis, psichologinis, ekonominis, nepriežiūra. Fizinis smurtas yra veiksmai, kurie sukelia skausmą ir palieka žymes ant kūno. Smurtas nebūtinai yra nukreiptas į kitą asmenį, jis gali būti suicidiškas. Dažniausiai smurtaujama šeimoje arba netarpinėje socialinėje aplinkoje. Daugumą buitinio smurto atveju galima vertinti kaip labai rimtus ir pasikartojančius teisės pažeidimus, dažnai šių atveju rimtumas yra realiai neįvertinamas. Visuomenė traktuodama smurto šeimoje atvejus kaip šeimos nesutarimus, buitinius ginčus, pati atleidžia skriaudėją nuo atsakomybės už savo poelgius. Smurtautojas gali pateikti įvairias priežastis, kurios jo nuomone, galėtų pateisinti smurto aktą, tačiau visos šios priežastys yra nepateisinamos ir iracionalios. Pagrindinė smurtautojus motyvuojanti jėga – tai siekis visiškai valdyti savo partnerę. Smurtas visada paveikia nukentėjusių moterų vaikus, net jeigu prieš pačius vaikus nėra smurtaujama, net jeigu yra tik smurto liudininkai. Visi kiti šeimos nariai išgyvena vadinama „antrine viktimizaciją“. Smurto liudininkai patiria tas pačias smurto psichologines pasekmes, kaip ir pati auka. Ypatingai skausmingai išgyvena vaikai.

Pagalba smurto aukai. Teikiama psichologinė, teisinė, medicininė ir socialinė pagalba. Socialinę pagalbą teikia moterų krizių centrai. Pagrindiniai tikslai, teikiant pagalbą smurtą patyrusiai moteriai yra: pripažinti nukentėjusios moters patirtį; susikoncentruoti į stipriąsias

moters savybes; padėti susigražinti savo gyvenimo kontrolę; aptarti galimas situacijos sprendimo alternatyvas.

Jei nukentėjusioji kreipėsi pagalbos, reikia atidžiai, ramiai ir kantriai išklaudyti, leisti išsipasakoti, išsiverkti, nepertaukinėti, nepatarinėti. Stengtis klausytis nesmerkiant, nekaltinant dėl įvykusio smurto akto. Reikia tikėti tuo ką sako nukentėję asmenys. Informuoti apie asmens teises. Suteikti visą informaciją apie visas tarnybas, į kurias galima kreiptis.

Jeigu kreipiasi giminaičiai ir pažįstami, jie gali būti smurto liudininkais arba turėti šalutinius duomenis apie jį. Bet kuriuo atveju reikia įtikinti susitikti su pačiu nekentėjusiu asmeniu. Žmonės, kurie yra liudininkai, taip pat išgyvena psichologinę traumą.

Jeigu socialinis darbuotojas mato akivaizdžius smurto arba galimo smurto šeimoje požymius, būtina informuoti nukentėjusius asmenis apie teises ir visas galimybes gauti pagalbą. Vykstančio smurto atveju svarbu išsiaiškinti ar asmenys yra saugūs, jei situaciją pavojinga, reikia skubiai padėti pakeisti situaciją ir padaryti ją nepavojingą gyvybei ir sveikatai. Reikia nepamiršti, kad rimtų traumų atvejais šoko ištiktas asmuo negali rimtai įvertinti savo sveikatos būklės. Jeigu yra nukentėjęs vaikas apie pažeidimą informuojama vaikų teisių apsaugos tarnyba. Svarbus žingsnis yra padėti nukentėjusiai moteriai sudaryti saugumo planą.

Labai svarbu, kad specialistas mokėtų įvertinti rizikos moters sveikatai ir saugumui lygį. Moters saugumui ir sveikatai įvertinti naudojami šie klausimai: ar partneris tapdavo agresyvus ir pavojingas? Ar buvo atvejų, kuomet partneris taip rimtai sužalojo, kad reikėjo kreiptis pagalbos į medikus? Ar kada nors partneris moterį smaugė? Ar kada nors buvo sužalota ar buvo sužalotas/užmuštas naminis gyvūnas? Ar kada nors partneris grasino užmušti? Ar partneris naudojo seksualinę prievartą? Ar kada nors partneris naudojo ginklą ar grasino jį panaudoti? Jeigu taip, tai koks buvo ginklas? Ar partneris yra sekęs Jus, tikrinęs buvimo vietą, išgyveno pataloginį pavydą? Ar partneris yra pradėjęs smurtauti moters atžvilgiu? Ar partneris kada nors grasino, kad nusižudys? Ar partneris bandė nusižudyti? Ar partneris smurtavo neštumo metu? Ar moteris pastaruoju metu moteris bandė palikti partnerį ar su juo išsiskirti? Ar kada nors moteris kreipėsi dėl partnerio smurto į kitas institucijas, pvz. policiją? Ar moteriai prieinami pagalbos šaltiniai? Ar pastaruoju metu partneris būdavo ištiktas streso? Ar

partneris vartoja alkoholį? Ar partneris gydėsi nuo priklausomybės nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų? Ar partneris turi galimybę pasinaudoti ginklu? Ar moteris mano, kad partneris gali rimtai ją sužaloti? Ar kada nors moteris bandė apsaugoti partnerį nuo atsakomybės atsiimdama pareiškimą? Ar partneris yra patyręs prievartą vaikystėje? Ar partneris yra matęs, kaip jo tėvas (patėvis) smurtauja prieš motina? Ar partneris atgailauja po įvykdyto smurto akto? Ar partneris yra įvykdęs nusikaltimus, kurie nėra susiję su smurtu? Ar partneris smurtauja prieš kitus žmones, kurie nėra šeimos nariai? Svarbus žingsnis yra padėti nukentėjusiai moteriai sudaryti saugumo planą, kuriuo ji galės pasinaudoti, jei smurtas šeimoje pasikartos.

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. Jis priimtas 2011m. gegužės 26d. Šiuo įstatymu siekiama ginti asmenis nuo smurto artimoje aplinkoje, kuris dėl jo žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, greitai reaguoti į iškilusią grėsmę, imtis prevencijos priemonių, taikyti apsaugos priemones ir teikti tinkamą pagalbą. Šiuo įstatymu apibrėžiama, kad smurtas artimoje aplinkoje yra žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas. Smurtas apibūdinamas kaip veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą. Pagalbos organizavimas – policijos pareigūnai, atvykę į smurto artimoje aplinkoje įvykio vietą, turi informuoti smurtą patyrusį asmenį apie galimybes gauti pagalbą ir su jo žinia praneša apie įvykį artimiausiam krizių centrui, kuris gavęs pranešimą iš policijos pareigūnų, susiekia su smurtą patyrusiu asmeniu ir jam pasiūlo specializuotą kompleksinę pagalbą. Jei smurtą patyrė nepilnametis ar pats smurtavo, pranešama artimiausiam vaiko teisių apsaugos skyriui.

? Klausimai studentams

1. Koks yra smurto pobūdis socialinės rizikos šeimose?
2. Apibūdinkite kokia pagalba yra teikiama šeiminio smurto aukai?
3. Kokie yra rizikos asmens saugumui ir sveikatai vertinimo kriterijai?
4. Pakomentuokite apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įgyvendinimą Lietuvoje.

INFORMACIJOS ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. BREIDOKIENĖ, R. *Netiesioginė priklausomybė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.psyvirtual.lt/straipsniai/netiesioginepriklausomybe.html>>
2. BULOTAITĖ, L. *Priklausomybių anatomija*. Vilnius, 2009. ISBN 978-9986-16-705-1.
3. BULOTAITĖ, L. *Narkotikai ir narkomanija. Iliuzijos ir realybė*. Vilnius, 2004. ISBN 9986-16-350-1.
4. FEDULOVA, A., B. Šeima kaip socialinio darbo klientas. *Socialinis darbas: profesinės veiklos įvadas*. Vilnius, 2004. ISBN 9789955636045
5. GEDMINIENĖ, R. *Alkoholizmas kaip šeimos ligos samprata* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga per internetą : <http://www.psyvirtual.lt/straipsniai/netiesiogine_priklausomybe>
6. GRUCĖ, R. *Šeimos ir vaikų pasaulis*. Vilnius, 1994. ISSN 9986-410-09-6.
7. GUŠČINSKIENĖ, J., KONDROTAITĖ, G. *Socialinės rizikos šeimų problemos: Pagėgių savivaldybės atvejo studija*. Socialinis darbas, 2006, Nr. 5 (2),
8. GVALDAITĖ, L.; ŠVEDAITĖ, B. *Socialinio darbo metodai*. Vilnius, 2005. ISBN 9986-485-64-9
9. IGNATAVIČIENĖ, S.; ŽUKAUSKIENĖ, R. *Rizikos grupės vaikai. Metodinės rekomendacijos pedagogams*. Vilnius, 1999. ISBN 9986-034-11-6.
10. IVANAUSKIENĖ, V. *Socialinio darbo su šeima teoriniai ir praktiniai aspektai. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. Vilnius, 2008. nr. 2(2), p. 77-86. ISSN 2029-0470. [žiūrėta 2013 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2008~ISSN_2029-0470.N_2_2.PG_77-86/DS.002.0.01.ARTIC>.
11. JOHNSON, Louise.C. *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius, 2003. ISBN 9986-9357- 2-5
12. KAVALIAUSKIENĖ, J.; MASKALIOVIENĖ, A. *Socialinis darbas su šeima, auginančia neįgalų vaiką*. Panevėžys, 2007. ISBN 978-9955-722-13-7
13. KONDROTAITĖ, G. *Socialinės rizikos šeimos Lietuvoje: atvejo studija*. Filosofija. Sociologija, 2006, Nr. 4, p. 55 – 60.

14. KONDROTAITĖ, G., BUTVILAS, T. *Socialinės rizikos šeimoje gyvenančių vaikų socializacija: patirtos netekties poveikio jų elgesiui analizė*. Socialinis darbas, 2007, Nr. 6(1), p. 96 – 102.
15. KONDROTAITĖ, G. *Socialinės rizikos šeimos: atvejo studija*. Filosofija. Sociologija. Kaunas, 2006. nr. 4, p. 55-60. ISSN 0235-7186. [žiūrėta 2013 m. gegužės 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ebiblioteka.lt/resursai/LMA/Filosofija/Fil64/Fil64_09.pdf>.
16. MIŠKINIS K. *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas, 2003. ISBN 9955-532-25-4.
17. MOTIEČIENĖ, R.; NAUJANIENĖ, R. *Socialinių paslaugų sistemos dalyvių, socialinių darbuotojų ir klientų, patirties kritinė refleksija*. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai. Vilnius, 2011. nr. 7(1), p. 9-29. ISSN 2029-0470. [žiūrėta 2013 m. gegužės 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-001:J.04~2011~ISSN_2029-0470.N_7_1.PG_9-9/DS.002.0.01.ARTIC>.
18. Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakyme „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ (2003, Nr. A1 – 207)
19. *Smurtas šeimoje: prevencija, intervencija ir galima pagalba*. Vilnius, 2008. ISBN 9789955786085
20. *Socialinis darbas su socialinės rizikos šeimomis*. Metodinės rekomendacijos socialiniams darbuotojams. Kaunas, 2012. ISBN 978-90-820429-0-0.
21. ŠALTIENĖ, L. Šeima kaip sistema. *Psichologija tau*. 2007, Nr.5, p.24 - 28